Українська література в загальноосвітній школі

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ
НАПН УКРАЇНИ

Науково-методичний журнал

№ 1, січень 2013

Свідоцтво про реєстрацію
Серія КВ № 3352

Передплатний індекс 22410

Видається з січня 1999 року

Головний редактор
Н. М. Логвіненко, канд. пед. наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Н. М. Бібік, д-р пед. наук
М. С. Вашуленко, д-р пед. наук
С. А. Гальченко, канд. філол. наук
А. В. Градовський, д-р. пед. наук
А. Б. Гуляк, д-р філол. наук
С. О. Жила, д-р пед. наук
В. О. Зайчук, канд. пед. наук
А. Й. Капська, д-р пед. наук
Л. І. Мацько, д-р філол. наук
В. В. Оліфіренко, канд. пед. наук
В. Ф. Погребенник, д-р філол. наук
П. І. Розвозчик, заслужений учитель України
Г. Ф. Семенюк, д-р філол. наук
А. Л. Ситченко, д-р. пед. наук
О. В. Слоньовська, канд. філол. наук
В. І. Шуляр, канд. пед. наук,
заслужений учитель України
Т. О. Яценко, канд. пед. наук

Редактор **Олена Черниш**
Верстка, дизайн **Дмитро Лебедь**

Постановою Президії ВАК України
від 14.04.2010 р. №1-05/3
науково-методичний часопис
«Українська література
в загальноосвітній школі»
включено до переліку наукових видань України

Затверджено вченою радою
Інституту педагогіки НАПН України
Протокол № 11 від 20 грудня 2012 р.

За підтримки видавництва
«Антросвіт»

☎ **481—37—70**
✉ **04053, Київ-53,**
вул. Артема, 52-Д
Редакція журналу
«Українська література
в загальноосвітній школі»
☞ **E-mail: ukr_lit@ukr.net**

ЗМІСТ

Літературознавство і школа

Іванишин П. Популярна література і кітч. 2
Небеленчук І. Особливості поетичного стилю П. Тичини, основні мотиви його творчості. 5

Фахові проблеми

Бондаренко Ю. Аналіз образів-персонажів на засадах психології вчинку. 11

Ноосферна освіта і проблеми технологізації діяльності суб'єктів сучасного уроку літератури

Шуляр В. Природовідповідна (ноосферна) складова сучасного уроку української літератури (стаття перша). 15

Сучасний урок літератури: методика і досвід

Жила С. "Світ сповнений самотності..." Вивчення роману Теодозії Зарівної "Вербовая дощечка". 18
Назаренко Л. Система уроків з вивчення творчості Івана Франка. Урок четвертий: Іван Франко — лірик високої проби. 24

Атестація: творчий звіт учителя

Ушаньова І. Секрет успіху С. Ю. Тур. 28
Тур С. Урок за твором О. Довженка "Україна в огні". 28

Учитель року — 2012

Сергієнко А. Шлях учителя до перемоги. 33
Мовчан О. Технологія життєтворчих проектів на уроках української літератури. 34
Мовчан О. Захист проекту "Уроки життя і людської долі". 36

Позакласні заходи

Бабійчук Т. Домініка Огієнко — людина, громадянка, дружина і мати. Усний портрет. 39

Готуємо майбутнього вчителя-словесника

Семеног О. Ціннісні пріоритети фахової практики у вищій школі. . .42

Теоретичний практикум

Вертій О. Особливості формування і становлення національних підстав методики вивчення української літератури. Стаття друга. . .45

Хроніка подій

Логвіненко Н. "І слово розумом святим і освіти, і просвіти". Створення Всеукраїнської асоціації викладачів української мови і літератури. обкл.3

Індекс видання 22410

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 7.5. Зам. 13-6
Друкарня ТОВ «ЗАДРУГА»
м. Київ, вул. Фрунзе, 86

© «Українська література в загальноосвітній школі», 2013

УДК 821.161.2.092 І-23

Популярна література і кітч

Петро Іванишин,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української літератури та теорії літератури
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка

У статті автор аналізує поняття популярної літератури як явища мистецтва та кітчу як явища антимистецтва.
Ключові слова: *популярна література, культура, духовність, мистецтво, критерії художності, кітч, антилітература, політизація, нігілізм.*

Тема, яку випала нагода осмислювати, напевне, не була б завузька і для низки докторських дисертацій, хоча глибоким її осягненням українській гуманітаристиці похвалитися навряд чи вдасться. У повному її обсязі осягнути годі, тому у цьому розмислі накреслимо лише деякі міркувальні аспекти, фактично тези, що, на нашу думку, могли б методологічно посприяти формуванню деяких із продуктивних витлумачувальних шляхів цього складного феномена.

Попередньо варто звернути увагу, що в країнах, які уже мають міцну традицію осмислення питань *масової (чи популярної) культури,* до якої зараховуємо і відповідні мистецтво та літературу, все ж спостерігається проблема із її визначеннями. Так, наприклад, Раймонд Вільямс (у роботі "Keywords", Лондон, 1983) [9, с.20] пропонує чотири визначення масової культури. По-перше, це "те, що подобається великій кількості людей". Тобто, запитаємо ми, і, наприклад, Шевченко, і Данте, і Пушкін, і Міцкевич, і Шекспір? Сумнівно. По-друге, "низький різновид культури". Можливо. Але варто уточнити поняття "низький", оскільки, як пам'ятаємо, ще романтизм переконливо заперечив схожу класицистичну тезу. По-третє, "культурні твори, свідома мета створення яких — здобути схвалення народу". Не зовсім ясно, що мається на увазі під словом "народ": прості, мало- чи неосвічені класи суспільства? суспільство загалом? етнос? націю? І вже зовсім загадковим постає феномен "схвалення": це визнання, вшанування, купівля, преміювання? визнання фахівцями-вченими?.. По-четверте, "культура, що її люди створюють для самих себе". Чи мається тут на увазі один із типів художньої творчості — "мистецтво для мистецтва", естетизм, декаданс та ін.? Чіткості й однозначності тут дошукатися годі. Інший англійський автор Джон Сторі розширює ці визначення до семи [9, с.20-34], але, не прийшовши до якогось однотипного формулювання, зрештою визнає: "...масова культура на значну міру являє собою ідеологічно суперечливе та змінне поняття, котре можна сформулювати, наповнивши досить-таки різноманітним сенсом" [9, с.279].

Отож насамперед варто запропонувати власне робоче визначення лише одного (найбільш важливого для філолога) із елементів маскультури — *популярної літератури,* спираючись на ненігілістичні, буттєво-історичні пізнавальні досвіди та органічну українській епістемології національно-екзистенціальну інтерпретаційну традицію. Природним чином, таке визначення буде передусім культурологічним — випливатиме із врахування органічного входження популярної літератури у сферу художньої літератури загалом, літератури — у сферу мистецтва, а цього останнього — у сферу культури, найширшу можливу галузь, у якій пізнавальні феномени набувають свого якнайповнішого розкриття. Звідси, міркувальний шлях варто розпочати від окреслення більш ширших культурологічних понять.

Культуру (від латинського слова плекання, обробіток), спираючись на класичну буттєвооберігальну традицію, варто розглядати як, услід за Максом Вебером, сферу, що охоплює "усі вияви духовності, які відрізняють одну національну спільноту від іншої" [5, с.58], або, за Полем Рікером, як "комплекс цінностей", що конституюють народ як народ [8, с.300—301]. Тобто йдеться передусім про потужну духовнотворчу систему, систему людино- і націотворення. Оскільки культура є об'єктивацією духовності та історичного досвіду народу, то вона завжди специфічно національна і неповторна. Безнаціональної, універсальної, так званої "загальнолюдської" культури досі не виявлено.

Культуру як систему утворюють підсистеми — побутова, релігійна, політична, економічна, наукова, філософська тощо культури, — між якими не останнє місце займає культура художня — або мистецтво. Під ***мистецтвом***, яке є органічною частиною національної культури, "найчастіше розуміють специфічну — художню форму суспільної свідомості та людської діяльності, в якій органічно поєднується образне пізнання дійсності з творчістю за законами краси та добра і яка є найважливішим засобом естетичного освоєння світу та невичерпним джерелом національної екзистенції" [4, с.49]. Як і всі інші види культури, культура художня обов'язково здійснює культивування духовності, тільки робить це за допомогою образної дійсності. Залежно від специфіки образотворення виділяють низку видів мистецтва: музику, графіку, живопис, скульптуру, архітектуру, театр, оперу, балет, кіно та ін. Між ними вирізняється красне письменство — ***художня література***, — яка створює образну дійсність засобами людської мови. Йдеться про мистецтво "в якім ідея виражається у звукових словесних образах, що, створені творчою фантазією поета під впливом почуття і настрою, пробуджують в силу сугестії нашу уяву до репродукційної діяльності, а рівночасно впливають на всю нашу духовну істоту" [3, с.256]. Важко не помітити виняткові культурологічні можливості мистецтва, зокрема мистецтва слова, як у справі індивідуалізації людини — у формуванні її ціннісної орієнтації (аксіології, шкали вартостей), моралі, духовності, свідомості, взагалі особистості, так і в справі її інтерналізації (соціологізації, соціалізації) — у цивілізуванні та

"окультуренні" людини, у вживанні її в конкретний соціум. Література й справді вчить жити.

Окремо варто зауважити, що художньою літературу робить відповідність ***критеріям художності*** (художності як ідеї мистецтва). Критеріїв, із врахуванням об'єктивних та суб'єктивних факторів, можна назвати досить багато, однак до атрибутивних, неодмінних варто віднести лише три. Йдеться насамперед про техне, за допомогою якого пізнаємо та оцінюємо естетичний рівень художності на субрівні зовнішньої форми. Тобто за його допомогою дається оцінка майстерності володіння автором художньою мовою та мовленням. Другим критерієм є *ейдологічність* (образність) твору, яким оцінюється естетичний рівень художності на субрівні внутрішньої форми. Йдеться, отже, про образотворчу майстерність автора. Нарешті третій критерій — *духовнотворча телеологічність* — стосується оцінки змістово-смислового, інтенціонального рівня твору. Фактично йдеться про оцінку ідейно-змістової і смислової сутності твору, її вивіряння із загальнокультурною духовнотворчою функцією, здатністю реалізувати людинотворчі та націотворчі завдання, у свій специфічний спосіб відкривати істину буття, бути джерелом "історично здійснюваного тут-буття народу" (М.Гайдеґґер) та ін. Інколи красне письменство не зовсім, на нашу думку, вдало називають ще "елітарною", "серйозною" чи "високою" літературою, хоча звання "художня література" уже, мабуть, містить достатньо високу оцінку творчого вираження автора.

Однак поруч із мистецтвом слова, яке відповідає всім трьом атрибутивним критеріям художності, можна зауважити й інші типи письменства, котрі, за інерцією традиційного слововживання на рівні побутового розуму, часто називають "художньою літературою". І передусім йдеться про ***масову (чи популярну) літературу***. Цей тип письменства (чи літератури в широкому значенні цього терміна) теж відповідає усім трьом критеріям художності, але в заниженому вияві. Творам популярної літератури притаманна спрощена (інколи до примітивності) художня мова, стереотипна (часом до схематичності) система образів, наявне виразне переважання розважальності над витонченою естетичністю та духовнотворчою спрямованістю на рівнях змісту і смислу. Йдеться про тип словесного мистецтва, яке "не ставить собі ідейно-естетичних надзавдань, а розраховане на задоволення естетичних смаків широких мас чи певної вікової категорії читачів (наприклад, дітей, молоді, жіноцтва тощо)" [4, с.47].

Духовно-історичні досвіди різних народів показують нам, що жодна культура не може обійтися без популярного рівня в межах кожної із своїх сфер (від релігійної до філософської) свого існування. Тому прикладів популярного мистецтва і, зокрема, літератури можна віднайти дуже багато і в межах національної, і в межах світових традицій. Уже у фольклорі та давній літературі можна помітити тяжіння певних жанрів до масового типу створення та побутування. Ідеться, наприклад, про коломийки, анекдоти, жартівливі (особливо весільні, козацькі, стрілецькі) пісні, колискові, бувальщини, побутові казки, байки, інтермедії, італійську комедію масок, французькі фабльо, німецькі шванки та ін. Не випадково не лише художня література, а й, наприклад, українська естрадна лірика (В.Івасюк, І.Білозір, І.Попович та ін.) активно використовувала фольклорний потенціал для створення своїх творів. До апробованих жанрів популярної літератури відносять пригодницьку літературу (О.Дюма, Ж.Роні, А.Чайковський), детективну літературу (А. Конан Дойл, А.Крісті, Дж.Х.Чейз, Л.Кононович), наукову фантастику (Г.Уелс, А.Кларк, А.Азімов), дитячу й підліткову літературу (Е.Сетон-Томпсон, І.Франко, В.Нестайко), фентезі (К.С.Льюіс, частково Дж.Р.Р.Толкін), а також жіночі романи, вестерни, трилери та ін. У межах найбільш впливового на сьогодні кіномистецтва достатньо якісними можна вважати такі масові твори (фільми), як "Сім самураїв", "Чудова сімка", "Апокаліпсис", "Хоробре серце", "Холодна гора", "Хрестоносець", "Затойчі", "Володар перстенів", "Хроніки Нарнії", український телесеріал "Украдене щастя" та ін. Серед дитячих мультиплікаційних фільмів прикладами якісного популярного мистецтва можна вважати американський серіал про гномів-смерфів, радянські стрічки "Вінні Пух і всі, всі, всі", "Жив-був пес", серії мультфільмів про козаків, сучасний український мультсеріал "Лис Микита" та ін.

Варто підкреслити, що у різних історико-соціальних контекстах масове мистецтво набирає різного характеру та різного рівня художності. Очевидно, що естрада шістдесятників вигідно відрізняється в усіх відношеннях від різномовної "попси" наших днів. Крім того, "художній рівень масового мистецтва безпосередньо залежить від загального мистецького рівня тієї чи іншої культури" [4, с.47]. Чим вищий цей загальний мистецький рівень, тим більш якісними, художніми будуть і твори масового мистецтва (наприклад, популярні твори Апулея, Плавта, О.Дюма, Ж.Верна чи А.Крісті). Характерним може бути приклад негативної оцінки у середині XIX століття Миколою Гоголем романів Олександра Дюма, оцінки, даної з позицій високохудожніх стандартів тогочасного письменства. Тоді як сучасним поколінням читачів, в умовах прикрого зниження рівня якості красного письменства, ці твори часто сприймаються як зразки вже не масової, а художньої літератури.

Іншу картину спостерігаємо, якщо письмовий твір так чи інакше відповідає лише двом першим критеріям (техне й ейдології), але не відповідає критерієві духовнотворчої телеологічності. Так ми зустрічаємося із різновидом антимистецтва — ***антилітературою***. Йдеться про псевдомистецтво із деструктивною спрямованістю на маргіналізацію та знищення національної літератури, взагалі — мистецтва, культури. Антихудожня образна система не ушляхетнює окрему людину, не формує здорову національну свідомість, не відкриває сенс національного буття, а навпаки: знелюднює індивіда, нищить національну ідентичність, фальшує дійсність. Найчастіше спрямовує ці мистецькоподібні твори, покликані руйнувати національну духовність, *ідеологія культурного* (чи культурологічного) *імперіалізму*.

Антимистецькі, як і мистецькі, твори можуть існувати на двох рівнях: а) так званому "елітарному" та б) масовому (чи егалітарному), складно між собою переплітаючись. На масовому рівні твір антилітератури хоча й відповідає двом першим критеріям художності, але не демонструє виразної художньо-мовної та образотворчої майстерності. Власне у межах популярного антимистецтва, зокрема й антилітератури, ми і зустрічаємося із ***кітчем*** (чи кічем). Кітч — це низькопробне псевдомистецтво, характерні ознаки якого — художній безсмак, примітивізм, моральний релятивізм, ідейно-світоглядне звиродніння; у ньому низькопробна естетичність прикриває антихудожню інтенціональність (спрямованість) [4, с.34].

Саме поняття кітчу виникає у Західній Європі десь із середини XIX ст. на позначення псевдомистецьких явищ у масовому мистецтві в умовах нігілістичних (спустошених) стосовно духовності процесів індустріалізації та урбанізації. З того часу це явище активно осмислюється. Цікаво, що ще у 1937 р. у Львові

художник Микола Бутович організував симпозіум "Кітч на Галичині". А це випереджає відому студію кітчезнавця Климента Грінберґа "Авангард і кітч" [1]. Цікавою, хоч і невеликою за обсягом, є студія за 1994 р. діаспорної авторки Аркадії Оленської-Петришин, яка чітко визначає, що у кітчі "під начіпкою мистецтва подаються антимистецькі ідеї", що саме індустріалізація сприяла наростанню кітчу в мистецтві, що кітчизації сприяло підігравання митцями смакам покупців, що тоталітарне використання мистецтва у Радянському Союзі мало саме кітчевий характер (портрети щасливих робітників та селян, пам'ятники комуністичним вождям та ін.) [7].

Приклади новітнього антимистецтва, зокрема й кітчевої антилітератури, в яких *девальвується* ідея художності, можна віднайти передусім у межах течій, явно чи приховано зорієнтованих універсалістськими ідеологіями (лібералізму, комунізму, псевдотрадиціоналізму, неолібералізму та ін.) — декадансу, авангардизму, космополітичного різновиду модернізму, соцреалізму, націонал-соціалістичного "великого мистецтва", постмодернізму тощо. Класичним виразником кітчевих ідей може бути поп-арт Енді Ворхола чи молодіжні андеграундні (контркультурні) рухи (панки, рокери, готи, ему та ін.). Антихудожню природу мають численні, на жаль, популяризовані в сучасності саме як мистецькі, зразки порнографічної, сатанинської, ксенофобської, гомосексуальної та ін. літератури. Це ж саме можна спостерегти у більшій частині так званої сучасної "музики" (наприклад, продукція Вєрки Сердючки чи групи "Пающіє труси"), у космополітичних мультфільмах із культивуванням еротоманії, насильства, аморальності, потворності, нігілізму ("Шрек", "Південний парк", "Сімпсони", "Гріфіни"), у переважній більшості кінотворів — голлівудських та російських "антитерористичних" бойовиках і серіалах із виразними ксенофобськими та імперськими акцентами ("Спецназ", "Чоловіча робота", "Ми з майбутнього 2"), вульгарних комедіях ("Американський пиріг", "Скинь маму з поїзда", "ДМБ"), демонічних драмах та екшенах ("Сутінки"), криміналах ("Бригада", "Приреджені убивці"), триллерах ("Пила"), еротичних та порнографічних стрічках, що часто нав'язують перверсійні сексуальні орієнтації в якості нормальних ("Горбата гора", "Клятий Амал") та ін.

Так у мистецькій сфері у XX столітті (особливо у його другій половині), якщо зважити, окрім власного досвіду, ще й на спостереження М. де Унамуно, М.Нордау, Х.Ортеґи-і-Гасета, М.Гайдеґґера, Д.Донцова, Г.Зедльмайра, Е.Шарґафа, Т.Адорно, В.Татаркевича, Л.Костенко та ін., на обох рівнях художньої культури — умовно "високій" та масовій — починає домінувати девальвований під культурним оглядом тип антимистецтва, зокрема кітчу. Тип, що перетворює вільну й розумну людину у бездумного раба різнотипних політичних господарів — будівників новітньої Вавилонської вежі неоімперіалізму. Перетворює у раба, екзистенція якого, як і життя плебеїв Римської імперії, сумно залежить від новітніх "хліба й видовищ". Сутність кітчу на прикладі американської модерно-постмодерної повоєнної культури, її нівеляцію під впливом ідеології ліберальної демократії (про неї свідчать "патефони продажної преси" та "лідерів радіобрех") добре виражає верлібр Євгена Маланюка "Епос зачинається так..." (1963) [6, с.582]:

...Тоді мовкнуть
Патефони продажної преси,
Обнажається лідерів радіобрех,
Криклива косметика літератур
(Сміття паперових бур!),
І всі раптом побачать
Очима, повними гніву,
Що то все тільки розхлюпана пазуха кіновенери
Та порожня гума презерватива —

Лірика клоачного каналу
Електронічної ери.

Однак вплив імперських ідеологій на суспільну свідомість у сенсі її деестетизації, у сенсі підготовки до сприймання явищ антимистецтва як мистецьких творів, у сенсі девальвації художніх ідеалів, очевидно, не міг би бути ефективним без теоретичного обґрунтування схожих настанов у сфері наукових досліджень. Показовим прикладом такої свідомої чи неусвідомленої політизації науки, що впливає на сформування хибних, антихудожніх стереотипів у читацькій свідомості, може бути збірка есе Тамари Гундорової "Кітч і Література" [2]. Детальніше цій студії варто присвятити окреме дослідження, однак тут важливим для нас буде лише виявлення механізму девальвації у ній поняття популярного (і не лише) письменства.

Основними моментами, що прикро вражають у роботі авторки і не отримують пояснення з точки зору наукової логіки, стають наступні: відсутність бодай робочого визначення поняття кітчу, самосуперечливі уявлення про нього то як чогось тотожного масовій культурі (с.5, 107, 120), то лише як "однієї з форм" її (с.24). То дослідниця вважає кітч естетичним (с.26, 21), то антиестетичним феноменом (с.24—25). Інколи авторка наполягає на тому, що кітч антихудожній, культурно-деструктивний феномен, породження імперської ідеології, космополітичний засіб культурної колонізації, елемент постмодернізму (тобто "інший бік мультикультуралізму", що виступає в часи глобалізації як "колоніальний кітч" (с.258)). Але водночас кітч нею реабілітується та виправдовується як засіб "секуляризації" та "демократизації" мистецтва, як "людяність, чуттєвість, світло" (с.66), як синонім масової літератури, а тому одним із основних завдань цілої книжки вважає "зруйнувати міф про кітч як поганий смак і показати, що кітч явно чи неявно присутній у багатьох літературних творах" (с.67).

Еклектизований у такий спосіб термін "кітч" унеможливлює наукове тлумачення, проте стає достатньо зручним засобом для маніпулювання читацькою свідомістю. Причому виключно за бажанням дослідника, без будь-яких наукових фактів. З одного боку, за допомогою цього поняття (тут кітч розуміється як антимистецький феномен) дослідниця доволі неприваблиро, навіть тенденційно-негативно оцінює начебто "кітчеву" творчість одних авторів (при цьому найбільше за "кітчевість" перепадає українським класикам — І.Котляревському, І.Нечую-Левицькому, О.Кобилянській, Лесі Українці, Л.Костенко та ін.). Особливо багато місця у роботі Т.Гундорової чомусь відводиться демонізації роману Л.Костенко "Маруся Чурай" як "романтизованого кітчу". Виявляється, цей твір і "патріархальний", й антижіночий, і "народницький", і "хворий на героїзм" (с.227—230). Не випадково авторка позитивно розглядає типово кітчеву інтернет-гру, фактично стьоб студентів "Маруся Чурай. Мафія в Полтаві", як "своєрідний спосіб лікування чи, точніше, хірургічного вилучення ракової пухлини героїчного кітчу" (с.234).

З іншого боку, за допомогою цього самого терміну (тут кітч розуміється вже "деміфологізовано" — як мистецький феномен, синонім популярної літератури) авторка толерантно пояснює неабияку цінність інших авторів. Наприклад, ніякою "хворобою" чи "раковою

пухлиною", а зовсім навпаки — дотепними ліками, на думку авторки, постає кітч у "піснях" Вєрки Сердючки чи "драмах" О.Подерв'янського: "Мета такого кітчу (у Сердючки. — П.І.) — розсмішити й об'єднати людей, давши їм пародії на різні комплекси" (с.14).

Навіть наведені факти не дозволяють розглядати роботу Т.Гундорової як об'єктивну, переконливу, власне наукову інтерпретацію масової літератури чи кітчу (наукові елементи в ній, а є й такі, просто розчиняються у переважаючій суміші елементів суперечливих, малонаукових, політичних). На жаль, перед нами, швидше, черговий квазінауковий неофеміністичний міф про українську літературу як кітч, покликаний фальшувати ("десакралізувати", за Л.Костенко) українську літературну дійсність в інтересах неоліберальної колоніалістичної ідеології, як це часто спостерігаємо у роботах й інших постмодерних інтелектуалів. От тільки після прочитань такого типу текстів залишається нез'ясованим питання з питань: який для українського вченого може бути позитивний сенс у девальвації національної літератури, хай навіть і популярної? Чи не краще її просто вивчати? Гадаємо, наявність саме наукових розвідок про популярні культуру, мистецтво, літературу унеможливить спекулювання цими поняттями, унеможливить ні надмірну ідеалізацію, ані незаслужену демонізацію їх.

Література

1. Гринберг К. Авангард и китч // Режим доступу: http://azbuka.gif.ru/important/avangard-i-kitch
2. Гундорова Т. Кітч і Література. Травестії. — К.: Факт, 2008. — 284 с.
3. Домбровський В.Українська стилістика і ритміка. Українська поетика. — Дрогобич: ВФ "Відродження", 2008. — 488 с.
4. Іванишин В. Тезаурус до курсу "Теорія літератури". — Дрогобич: ВФ "Відродження", 2007. — 112 с.
5. Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму. — К.: Либідь, 1999. — 352 с.
6. Маланюк Є. Поезії (Упорядк. та передмова Т.Салиги, примітки М.Старовойта). Мистецьке оформлення О.Тищука. — Львів: УПІ ім. Івана Федорова; "Фенікс Лтд", 1992. — 686 с.
7. Оленська-Петришин А. Кіч: поза межами народного мистецтва // Артанія. — 2008. — Ч.3. — С.40—43.
8. Рікер П. Істина та історія / Пер. з фр. В.Й.Шовкуна. — К.: Видавничий дім "КМ Academia", Університетське видавництво "Пульсари", 2001. — 396 с.
9. Сторі Дж. Теорія культури та масова культура. Вступний курс. — Харків: Акта, 2005. — 357 с.

В статье автор анализирует понятие популярной литературы как явления искусства и китча как явления антиискусства.

Ключевые слова: *популярная литература, культура, духовность, искусство, критерии художественности, китч, антилитература, политизация, нигилизм.*

The article examines the concept of popular literature as an art phenomenon and kitsch as the phenomenon of anti-art.

Keywords: *popular literature, culture, spirituality, art, artistic criteria, kitsch, antyliteratura, politicization, nihilism.*

УДК 82.09:821.161"2"19

Особливості поетичного стилю П. Тичини, основні мотиви його творчості

Ірина Небеленчук,
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри теорії та методики середньої освіти
Кіровоградського ОІППО
імені Василя Сухомлинського

У статті розглядаються особливості поетичного стилю П. Тичини, розкривається символічне значення образів і літературознавчих понять, зосереджується увага на основних мотивах творчості поета.

Ключові слова: *мотив, гармонія, образ, символіка, символізм, імпресіонізм, реалізм, кларнетизм, огонь, світло, сонце.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Творчість П. Тичини літературознавці розглядають у контексті вивчення періоду "розстріляного відродження". Це був один із найбільш плідних і трагічних поетів початку ХХ століття. До того ж П. Тичина був талановитою людиною свого часу, оскільки знався на малярстві та музиці, володів різними мовами, захоплювався французькою літературою, особливо творчістю П. Верлена, здійснив переклади його творів.

Актуальність і зв'язок із науковими завданнями. Творчість П. Тичини досліджували Є. Маланюк, С. Єфремов, Ю. Ковалів, Н. Костенко, В. Стус та інші. Цікавим в аспекті зазначеної теми є дослідження В. Стуса "Феномен доби (сходження на Голгофу слави)".

Літературна спадщина поета була предметом розгляду таких дослідників, як Г. Клочек, Л. Новиченко, С. Тельнюк, Л. Озеров, М. Сулима та інші.

Мета статі: розкрити особливості поетичного стилю П. Тичини, символічне значення образів і літературознавчих понять, основні мотиви творчості поета, показати шляхи роботи над ліричними творами.

Наукові результати. Перша поетична збірка П. Тичини "Соняшні кларнети" вийшла друком у 1918 році. Дві сестри — дві музи: Музика і Поезія та їхній брат Живопис органічно поєднуються у збірці поета. Тому картини оживають, наповнюючись звуками, що переходять у дивовижну мелодію любові, світла, краси, тепла, а відтак сонця. Звуки і картини перелилися у слова, завдяки яким і виникла Поезія. На поєднання поезії та музики вказує назва збірки, що містить назву інструмента. Вірші мають мелодійний характер і сповнені сонячною енергією — світлом, теплом, радістю, любов'ю тощо та стверджують гармонійне співіснування людини з природою, а отже і Всесвітом. Можна зазначити, що назва збірки — це авторське розуміння гармонійного існування Всесвіту.

До першого видання збірки увійшло двадцять шість поезій. Друге видання було здійснене у 1920 році. Воно поповнилося віршами "О, панно Інно...", "Світає...", "А я у гай ходила...", "Хор лісових дзвіночків" (уривок із поеми) та "Зелена неділя". З третього видання, що вийшло у 1925 році, було вилучено кілька віршів. Відтак кінцеве видання збірки містить сорок чотири поезії, які можна розподілити таким чином:

— пейзажна та любовна лірика: "Гаї шумлять...", "Десь надходила весна...", "Не дивися так привітно...", "Подивилась ясно...", "О панно Інно...", "Туман", "Сонце", "Вітер", "Дощ", "Пастелі" (цикл віршів) та інші;

— вірші про народне горе, спричинене Першою світовою війною: "Хтось гладив ниви...", "Іще пташки..." та інші;

— вірші про Україну революційного періоду.

С. Єфремов охарактеризував збірку як таку, в якій *"вилився весь Тичина з надзвичайно своєрідною поетичною індивідуальністю, з дужим талантом, з усіма своїми позитивними й негативними сторонами"* [1]. Л. Озеров стверджує, що *"душа його "Сонячних кларнетів" настільки чиста, світла і свята, що не могла не відчувати Бога як всесвітню гармонію, як музику всесвітнього оркестру"* [2].

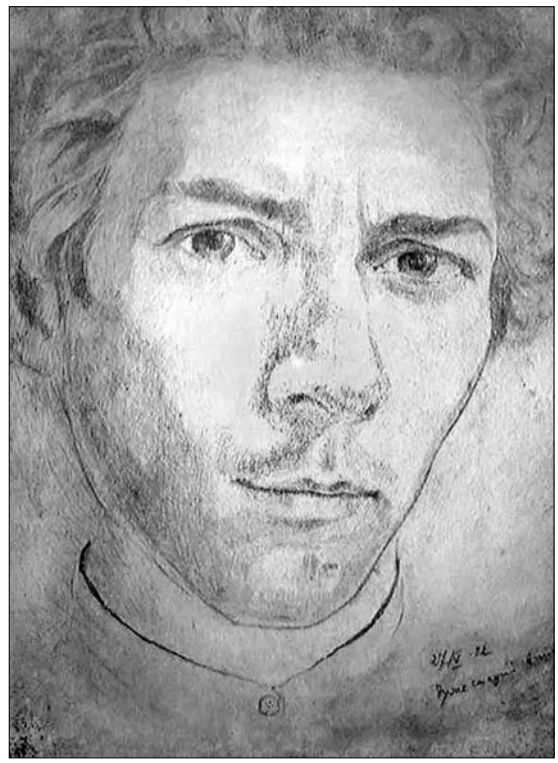

Охарактеризуємо збірку "Соняшні кларнети". Тихою зажурою віє від поезії **"Ой не крийся, природо..."** (1915). У вірші зображено осіннє згасання природи. Однак це не створює мінорний настрій, а навпаки. Він змінюється так само, як міняються барви осені. Яскравою є метафора *"сміялося сонце у тузі"*, у якій відчуваються нотки надії та радості. Незважаючи на те, що плачуть сичі, душу інколи огортає смуток, однак знову прийде весна зі своїми зливами і грозами, що прокотяться над полями та гаями, які зашумлять, заколосяться, розквітнуть різними барвами веселки.

Гармонійне поєднання людських почуттів і краси природи, піднесений настрій поета відчувається у вірші **"Гаї шумлять..."** (1914). Сюжет вірша, на перший погляд, доволі простий: змалювання краєвиду — гай, річка, хмарки в небі, трава тощо. Однак ця картина оживає завдяки музі Музики і відчутними стають звуки: гаї шумлять, хмарки біжать, річка дзюрчить, трави шепочуться. Вірш наповнюється зоровими та слуховими образами. Побачити та почути звуки природи допомагають порівняння (*"купаючи мене, мов ластівку"*), метафори (*"думки пряде", "мріє гай"*), епітети (*"шепіт трав голублячий"*). У вірші передається радісний, світлий настрій ліричного героя, його захоплення красою рідної землі.

У поезії **"Арфами, арфами..."** (1914) П. Тичина славить прихід весни, *"запашної, квітами-перлами закосиченої"*. Про радісну подію — оновлення природи — сповіщають гаї. Шум їхній нагадує звуки арф. Завдяки піднесеному стану ліричного героя відкривається чарівний світ природи з її арфами, *"золотими, голосними самодзвонними"*, що звучать у гаях з ніжнотонною блакиттю, з пахощами, що їх *"несе весна запашна, квітами-перлами закосичена"*. У вірші доволі багато звуків і звучання: *арфами, обізвалися, буде бій, сміх, плач (*повторюється*), як дзвіночки, жайворон з переливами* тощо. Стан природи — передчуття нового, незвичайного, — передається і ліричному героєві, завдяки чому душа сповнюється оптимізмом, вірою в оновлення. Слова "сміх буде, плач буде" повторюються двічі. У першому випадку зазначені слова вказують на передчуття грози, а в другому — на її закінчення. Однак в обох випадках душа ліричного героя сповнена радістю. Радість супроводжується збудженням ліричного героя, що передчуває кращі зміни, оновлення природи та душі, емоційне піднесення.

У вірші **"Подивилась ясно"**... роздуми героя постійно змінюються. Настрої, емоції, переживання сповнюють його душу. Спостерігається їх швидка зміна, вони ніби наздоганяють один одного, а наздогнавши, починають втікати. Такий своєрідний тичинівський прийом показує не лише зміни у природі, а й зміни в душі ліричного героя.

Вірш складається всього із двох строф. Однак у них, як у вірші "Арфами, арфами...", багато звучання: *заспівали, скрипки, акорді* (слова повторюються). Незважаючи на те, що у вірші є акорди печалі, що їх проспівують скрипки (*"буду вічно сам я в чорному акорді"*), проте вірш має оптимістичну кінцівку, оскільки все ж таки герою залишилися спогади про *"промені як вії сонячних очей"*.

Одним із кращих вважається вірш **"О панно Інно..."** Це щире освідчення ліричного героя коханій, що наповнене музичністю слова та яскравою образністю. У вияві почуттів героя наявне звертання, що повторюється, й запитання до самого себе, до дівчини, що переходять у роздуми про сутність самого почуття:

Любив? — Давно. Цвіли луги...
О люба Інно, ніжна Інно,
Любові усміх квітне раз — ще й тлінно.
Сніги, сніги, сніги...

Привертають слова *"дитинно, злотоцінно"*. Варто зауважити, що в творчості П. Тичини знаходимо чимало авторських слів, які підсилюють почуття ліричного героя, а саме: *самодзвонними, ніжнотонними, злотоцінно* та інші. Так, слово "*дитинно*" можна потрактувати як *"щиро", "ніжно", "бережно", "трепетно"*, можливо, навіть як і батьківську любов.

Стан героя різний — від умиротворення, спокою *("шепіт гаю")* до відчаю *("я вам чужий")*. Тому "шепіт гаю" переходить у крик сторонньої людини, згодом у власні ридання. І в цьому вбачається тісне єднання людини з природою. Як наслідок втраченої любові, що *"квітне раз — ще й тлінно"*, відчуженості, самотності — *"сніги, сніги, сніги..."* Цікавим у вірші є порівняння *"Я Ваші очі пам'ятаю, / Як музику, як спів"*. Очі можуть сказати про стан людини, в них можна щось побачити, зрозуміти, вони зазирають душу. Однак П. Тичина говорить про очі як про музику й спів. Музика й спів можуть бути радісними й сумними. Так само й очі,

завдяки яким можна не лише побачити, а й почути мелодію душі.

На думку С. Тельнюка, саме цей вірш *"мов кришталевий палац, де все просвічує навколо і де не треба ні барви, ні звуку — все це замінює благородство граней чистого скла"* [39].

Поезія **"Ви знаєте, як липа шелестить?"** насичена паралелізмом: настрій природи — це настрій душі. Події, що відбуваються в житті ліричного героя, пов'язані зі зміною стану природи, відображають її настрій. У вірші спостерігається духовна спорідненість ліричного героя зі світом природи. Настрій, стан, почуття, барви, мелодії, звуки, голоси — все тісно переплітається. Це дає підстави стверджувати, що ліричний герой уважає себе невід'ємною частиною природи. Тому його настрої чергуються зі зміною станів природи. Кохання ліричного героя бачать місяць, зорі, солов'ї — все довкола. У передаванні настроїв ліричного героя простежується мотив єднання з природою, її персоніфіковане змалювання. Зображуючи власний стан, ліричний герой звертається до природи у множині. Однак коли говорить про те, що *"кохана спить"*, то спочатку запитує: *"Ви знаєте, як липа шелестить?.."*, а згодом стверджує: *"Кохана спить... / ...так липа шелестить"*. У цих словах вчувається безмежна любов ліричного героя, його ніжність до коханої, трепетність почуття.

Іншу частину збірки складають вірші про Другу світову війну. Поет тонко передає настрої, почуття, переживання ліричного героя. Так, у вірші **"Іще пташки"** зображується жахлива картина війни:

І враз — роздерлась пополам завіса! Тиша...
Мертва... Метнувсь огонь; розцвівсь, розпався —
аж води закипіли!
І полилася пісня, принеслась жертва.
Курять шляхи, біжать, біжать... Рвуть вихори, як жими,
А трави плакати не сміють. Ідуть потужні сили!
Морок. Жах...

Третю частину збірки складають вірші, що показують Україну періоду революції. І в ній, як і в перших двох, поет постає гуманістом, який вболіває за долю свого народу, розкриваючи сутність революції. Так, у вірші **"Одчиняйте двері"**... відтворена "горобина ніч" розправи:

Одчинились двері —
Горобина ніч!
Одчинились двері —
Всі шляхи в крові!
Незриданними сльозами
Тьмами
Дощ...

У вірші третьої частини збірки переважають символічні образи смерті: чорного ворона, який кряче на смерть; вороного вітру, що несеться над Україною та вривається в оселі; громових хмар, що нависли над головою та закрили все небо. Так, у вірші **"По блакитному степу"**... зображується картина лиха:

Глянь, сонце, як дитя,
А в селі голод!
Ходять матері, як тіні —
Вороний вітер...
На чужині десь ген-ген
Без хреста; ворон...
Будьте прокляті з війною! —
Вороний вітер...

Вороний вітер — образне зображення революції. Ці слова є вказівкою на те, що несе революція людям.

Набатними звуками сповнена поезія **"На стрімчастих скелях"** як застереження від нових трагедій:

Із долин до неба
Простяглися руки:
О, позичте, грози,
Зливної блакиті!

Враз вниз впали краплі крові! Впали краплі крові...
Смерть шумить косою! Смерть шумить косою...

Болем, відчуттям вини, трагізмом пройнятий вірш **"Пам'яті тридцяти"**. Вірш присвячений трьомстам бійцям київського Студентського Куреня, які полягли під Крутами в бою з багаточисленним військом радянської Росії в 1918 році. Тридцять пізніше знайдених тіл було перепоховано на Аскольдовій могилі над Дніпром у Києві.

У вірші автор називає молодих людей українським цвітом. Усе нібито як завжди: *"Квітне сонце, грає вітер / І Дніпро-ріка"*... Однак у вірші відчувається і скорбота за полеглими, й обурення через зраду, а ще більше — докір "нам", тобто усім прийдешнім поколінням, оскільки *"по кривавій дорозі / Нам іти у світ"*. У цьому вірші є мотиви гріховності та братовбивства. Невипадково автор згадує про Каїна та закликає Бога покарати вбивць. І в слові "покарай" також вбачаємо символічний заклик. Покара має спостигнути не лише Каїна, представників "совєтської Росії", а й усіх каїнітів, які здійснюють подібні злочини, піднімаючи руку на брата не лише по крові, а й по духу.

Серед віршів збірки є короткий вірш ***"Сонце"***, вміщений у розділі "Енгармонійне":

Десь клюють та й райські птиці
Вино-зелено.
Розпрозорились озера!..
Тінь. Давно.
Косарі кують до сходу.
Полум'я квіток!
Перса дівчини спросоння:
Син... синок...

Відразу привертає увагу початок вірша: *"Десь клюють та й райські птиці / Вино-зелено"*. Жар-птиця — це птиця щастя, сонячна птиця, яка освітлює землю своїм сяйвом (пера жар-птиці, які вона загубила, служили людям замість свічки).

Символіка вина амбівалентна. З одного боку, вино, особливо червоне, символізує кров і жертвопринесення; з іншого — дарує радість і божественну силу, тим самим уподібнюючи людину вічно юним богам. Воно може виступати як символ звільнення людини від життєвих турбот. Вино також має пророчі властивості. Уважається, що тому, хто п'є вино, відкривається істина, таємниці Всесвіту. Відтак вино виконує функцію наближення людини до божественного, величного, святого. Вино виступає символом радощів життя в єгипетській, вавилонській і близькосхідній традиціях. Для вина характерним є і сакральний аспект. Воно є втіленням сили взагалі, мудрості, процвітання, а також дає силу для боротьби зі злими духами та для отримання безсмертя.

На прикладі вірша можна зазначити, що сонце — це озера, косарі, квіти, дівчина, дитина. У розділі "Енгармонійне" подаються чотири вірші: "Туман", "Сонце", "Вітер", "Дощ". У цих віршах є слова *птах, ріка, зелена вика, ритми соняшника, день, жито, вода, рука, береги, хмарка* тощо. Відтак, склавши всі слова у єдиний ланцюжок, можна дійти висновку, що вони утворюють єдине слово — сонце. Сонце набуває символічного

значення. Під сонцем колоситься нива, стелеться туман, падає тінь, пломеніють квіти, зеленіє вика, хмаринка спускається на луки. Таким чином, сонце — це радість, сила, мудрість, процвітання, людина, щастя. Разом — гармонійне існування всього довкола. Звідси й назва розділу "Енгармонійне".

У збірці поєднуються кілька художніх стилів: символізму, імпресіонізму, реалізму. Автор порушує такі проблеми, як-от: людина та людина, людина і природа, людина і світ, людина і Всесвіт, тобто гармонійне співіснування людини, природи і світу; людина і мистецтво, людина і життя, людина і лихоліття. Збірка "Соняшні кларнети" відображає життя людини у світі. Зазначимо, що у збірці звучить не лише радісна сонячна мелодія, яку виконує сонце на кларнетах. Сонце може бути засмученим — страждання від кохання, може бути закривавленим подіями, що спричинила їх революція. Тому і мелодія сумна, і кларнети звучать невесело та зажурено, і в тій мелодії відчуваються біль, втрата, смерть, вбачаються нічний гуркіт у двері, кров, холодний страхітливий вітер.

У збірці переплелися свіжість почуттів і свіжість природи, молодість людини і сміх юної Весни, смуток душі та кружляння різнобарвного листя восени. Українська природа — жита, луки, гаї — змальовані здебільшого у весняну квітучу пору, особливо, коли йдеться про зародження чи розквіт найсвітліших людських почуттів. Збірка наповнена звуками, що складаються у мелодію Життя. Про це свідчать слова:

— "дзвонів звуки" ("Не Зевс, не Пан...", 1918);
— "дзвін гуде" ("Гаї шумлять...", 1913);
— "серцем дзвонили" ("Цвіт в моєму серці...", 1917);
— "...І дзвонять десь в селі" ("Іще пташки...", 1918) та інші.

А. Ніковський порівнює цю мелодію із церковним концертом, який *"треба визнати прекрасним"*. Говорячи про збірку "Соняшні кларнети", В. Стус зазначає: *"У світі "Сонячних кларнетів" людину було возвеличено в космічному масштабі, там існувала гармонія людини і всесвіту"* [3].

Отже, "Соняшні кларнети" — це інструменти сонця, на яких воно виконує мелодію Життя, що народжується, проростає та міцніє в пташиному гомоні, запашному буянні трав, квітуванні садів. І в цьому Житті належне місце відводиться людині, серце якої б'ється в унісон із природою, космосом, Всесвітом.

Ще одна збірка поета **"В космічному оркестрі"**, у якій поет своєрідно витлумачує космогонічні образи і насамперед образ сонця. У цій збірці, як і в першій, ліричний герой є частиною космосу. Він знаходиться серед космічних тіл, що його оточують у просторі. Ліричний герой прагне життєвих змін, що пов'язані з революцією та певними змінами у суспільстві. Однак, на відміну від першої збірки, тут людина не являє собою цілісний суб'єкт, який гармонійно співіснує зі Всесвітом. Вона перебуває між іншими тілами: зорями, планетами, сонцем. Звідси і назва збірки. Досить важко людині бути поміченою серед інструментів космічного оркестру. Та й неможливо зіграти єдину мелодію Життя у світлі сонячних променів, як це спостерігалося в першій збірці. В. Стус слушно стверджує, що *"тепер космос у Тичини знелюднюється, а сама людина, цей "макрокосм" соняшнокларнетівського періоду перетворюється на інфузорію, життєве призначення якої — свято дотримуватись своєї орбіти і великого закону. В цьому новому Тичининому космосі людина стає в'язнем, рабом історичного процесу... В золотій пустелі космосу, цьому великому і порожньому макросвіті, є місце тільки сузір'ям, зорям, планетам. Для людей там місця нема"* [3, с. 46].

Уже не таким постає світ у цій збірці, на відміну від першої. Він жорстокий, ненависний, брехливий, закривавлений. І, як зазначає Л. Дружинович, *"на зміну моделі, в якій земля повинна обертатись навколо сонця, постає новий світопорядок (чи безлад?), де астральні тіла рухаються за власними "космічними" законами"* [5]. Сонце у збірці "В космічному оркестрі" нагадує людину-невільника, яка змушена виконувати важку працю:

На берегах вічності ходить сонце,
ходить сонце в шлеях.
Тягне віз —
і всі планети в екстаз!

Сонце, на відміну від першої збірки, де воно виступало життєдайним джерелом, тут постає в образі багатьох сонць, які викликають втому, оскільки

Мільйони сонцевих систем
вібрують, рвуть і гоготять!

Однак поет закликає до свободи. І сонце також постає численним образом:

Усім планетам, всім сонцям
свобода, рівність і братерство!

Збірка віршів поета вийшла у 1921 році, коли в країні панували криваві розправи, голод. Тому сонце у збірці має червоний колір, воно ніби закривавлене, заплямоване та забризкане кров'ю:

Червоний крик, кривавий крик,
Червоних сонць протуберанці!

Однак, незважаючи на криваві революційні події, від яких закривавилося і плаче сонце, автор визнає його значущість для Всесвіту:

Скажіть: що сонць системи, як не бризки?
Скажіть: що земля, як не крапка?
Од сонця кожна планета вагітна.
Планета планеті рівна, привітна — од сонця.

Значущою в аспекті досліджуваної теми є поема П. Тичини **"Золотий гомін"** (1917), в якій постає неоднозначний образ сонця. Насамперед воно поєднується із образом Києва, що й утворює золотий гомін: *Дніпро, голуби, голоси предків, грози, дзвони Лаври та Софії* тощо.

Над Києвом — золотий гомін,
І голуби, і сонце!
Внизу —
Дніпро торкає струни...

"Золотий гомін" — це поєднання історичного минулого, сучасності та фантастики. З минувшини звучить голос предків, які благословляють сучасників на нові звершення. Серед тих голосів вчувається і голос Андрія Первозванного. І в його благословенні вчувається сонячна енергія, що сповнює радістю серця. Від того благословення

І засміялись гори,
Зазеленіли...
І ріка мутная сповнилася сонця і блакиті.

Сонце порівнюється з Богом. Воно пропливає над Дніпром, торкаючи його струни, і над ланами, засіваючи їх зерном. Те зерно переливається в душу:

І там, у храмі душі,
Над яким у недосяжній високості в'ються
голуби-молитви,
Там,
У повнозгучнім храмі акордами розцвітають,
Натхненними, як очі предків!

Коли над країною нависли грозові хмари та пронеслася буря, Київ у його звуках (дзвони Лаври та Софії, шум Дніпра, шугання голубів)

…був мов жрець, сп'янілий від молитви, —
Наш Київ, —
Який молився за всю Вкраїну.

І Сонце-Бог почув ту молитву:
Розвивши ясні короговки
(І всі сміються як вино),
Вогнем схопився Київ
У творчій високості!

Слово "*вогонь*" має пряме відношення до сонця. Це не поглинаючий огонь, в якому все згорає. Це вогонь оновлення, відродження, віри в краще, вищий огонь, який ллється із неба "*кришталевою музикою*", сповнює радістю серця. Як наслідок цієї радості — *"І над всім цим в сяйві сонця голуби"*. Голуби — символ миру, кращого життя, що знову ж таке можливе завдяки сяйву сонця.

Однак серед картин відродження постає зовсім інша — *"два чорних гроба"* як символ смерті, скаліченого життя, втрачених близьких людей і надій:

І навкруг
Каліки.
Повзають, гугнявять, руки простягають
(О, які скорчені пальці!) —
Дайте їм, дайте!
Їсти їм дайте — хай звіря в собі не плекають,
— дайте.

Для цих людей немає життя. Вони ненавидять усе довкола, а тому *"повзають, гугнявять, сонце проклинають, сонце і Христа!"* Слово "*сонце*" повторюється двічі, що ще більше підсилює зневіру, розчарування, безнадію та безвихідь. Цей важкий психологічний стан зумовлюється тим, що "*чорний птах із поля бою прилетів*", той птах, який "*розп'яття душі людської століття довбав, виймав живим очі, із серця віру*". У гніві ліричний герой звертається до "*чорнокрилого птаха*" із запитаннями, чи не доволі йому знущатися над людьми та що йому ще потрібно, — "*чорнокрилля та голуби й сонце!*" У цих словах образ сонця знову постає як основа життя та всього, що з ним пов'язане, й насамперед світлого: спокою, надії, віри, прагнень, мрій, бажань, злагоди, розуміння та миру в усіх його проявах — в сім'ї, між представниками різного віку, віросповідання, різних соціальних поглядів тощо.

І знову постає минуле — світле, радісне, безтурботне. Ліричний герой звертається до брата, згадує, як вони "славили сонце", тобто мирні дні, життя:

Брате мій, пам'ятаєш дні весни на світанню волі?
З тобою обнявшись ходили ми по братніх стежках,
Славили сонце!

Ліричний герой славить дужий народ український, його волю та силу, непохитність у боротьбі. Душа героя сповнюється гордістю й повагою до людей, які подолали труднощі, з надією прямують у світле майбутнє, згуртовуються для нових звершень, *"і б'ються їх серця у такт", "дзвонять немов сонця у такт"*. Серця людей ліричний герой порівнює із сонцем. Відтак варто зазначити, що вони у людей теплі, гарячі, палкі, вогняні, жагучі, сповнені любов'ю. Славлячи народ, герой відчуває близькість із ним, оскільки є його частиною. І не просто частиною, а *"невгасимим огнем Прекрасним"*, що його подарувало сонце, запаливши серце. І той вогонь перелився в душу, наповнивши силою та піднісши дух:

Я — невгасимий Огонь Прекрасний,
Одвічний й Дух.
Вітай же нас ти з сонцем, голубами.
Я дужий народ! — з сонцем, голубами.
Вітай нас рідними піснями!
Я — молодий!
Молодий!

Це Дух, який наповнює серця любов'ю та вірою, а тіло — силою, відвагою, непереможністю, загартовує під час грозових лихоліть та об'єднує в мирні сонячні дні.

Огонь, світло, сонце — це ключові слова вірша "Золотий гомін". Це сили, що допомагають душі відродитися, а тілу — сповнитися могутністю та непохитністю. Вони є втіленням відродження, повернення, воскресіння після смерті, виходу з мороку. І вони ж поєднуються в одне-єдине ціле — Життя, що і є *"золотим гомоном"*.

Життя дає сонце. Саме воно освячує кожну мить людини — народження, юність, яку бентежить перший подих кохання, молодість, з якою пов'язані мрії, старість людини та її відхід у небуття. І знову думка ліричного героя сягає давнини — періоду язичництва, коли складали хвалу сонцю. Тому й знаходить вираження у поемі сонцепоклонництво:

Предки жертви сонцю приносять —
І того золотий гомін.

***

На ранній весні-провесні,
Гей, на світанню гук.
Ой за горами, за високими,
Там за морями та за глибокими,
Ще й за шляхами несходимими —
Рано-пораненьку Ясне Сонечко сходило.

Так розпочинається ще один твір П. Тичини **"Дума про трьох вітрів"** (1917), у якій основним образом виступає також сонце. Сонце кличе до себе своїх братів-вітрів і просить їх полетіти по світу, розлетітися на всі боки та славити його, Ясне Сонечко:

Летіть-співайте,
Про мене, вашого брата старшого, Ясного Сонечка,
Людям повідайте.
А уже ж я та не по-зимньому грію:
Зоря з зорею перемигнутися не вспіє, —
Як я поломенію.

Однак три брати-вітри по-різному сприймають прохання Сонця. Так, перший вітер — брат Сніговій-Морозище — хоче, щоб старший брат світив по-зимньому, оскільки від весняного сяйва буде багато клопоту. У його діях спостерігається підступність. Він сам закидає хати снігом, а на Сонце зводить наклеп: "Це вас, — каже, — Сонечко веснянее вітає", насміхаючись над людьми. Невипадково автор називає цього брата-вітра Лукавий, адже він посіяв сумніви у душах людей:

Одне д'одного словами промовляли:
"Ой не буть, видно, весні, як об Різдві грому,
Коли до нас говорять по-чужому".

Другому братові-вітру байдуже, як буде сходити Сонце — чи по-зимовому, чи по-весняному, аби тільки йому "було можна пити-гуляти, свою душеньку потішати". Вітер руйнує хати людські й також насміхається над людьми, але набагато жорстокіший його сміх, ніж першого брата. "Це вас, — каже, — люде, весна та воля вітає". І вже не сумніви сіє в людських душах, а зневіру:

Одне д'одного словами промовляли:
"Як отака весна, як отака воля —
Проклята ж наша доля!"

Цей вітер — Безжурний Буровій.

І лише третій вітер дякує Богові за Сонце:

"А спасибі Богові, що Сонечко на весну повернуло,
А то б земля була навік схолонула, заснула".

Літає, радіє, жодної хатини не минає, *"до всіх із ласкою та по-рідному промовляє:*

"А вставайте, — каже, — люде. Сонце вам усміхається,
Вашого плуга земля дожидається".

Третій брат подарував людям надію, віру. Тому автор називає його Ласкавий Легіт-Теплокрил. До людей повернулися їхні пісні, з якими вони виходили в поле та цілували "святую землю", славлячи Бога й Сонце.

В образі трьох вітрів постають три різні сили — зло (холод) в образі зимового вітру, мова якого чужа, незрозуміла людям, хоча за подихом вітру вони вловили його намагання; сваволя, байдужість в образі легковажного вітру, що не ведуть до порядку; радість, добро, світло, життя в образі третього вітру, що несе із собою енергію самого Сонця, яка здатна жагучим і палким огнем запалити людські серця для праці, нових звершень.

Таким чином, можна стверджувати, що сонце займає основне місце у творчості П. Тичини. І як слушно зазначає Ю. Лавріненко в антології "Розстріляне відродження", в поезії П. Тичини *"музична праоснова світобудови контрастно поєднується з навальністю зламів і переламу".*

До пізнього періоду творчості П. Тичини належить вірш **"Просто з поля, сонце де палило…"** (1967).

Просто з поля, сонце де палило,
ми з тобою увійшли у ліс.
Нас зеленотіння обступило,
а згори сонцепрозор навис…

Із перших рядків відразу привертає увагу те, що довкола багато сонця. Про це свідчать такі слова, як *сонце, палило, сонцепрозор*. Цікавим виявляється слово "*сонцепрозор*". Прозорість сонця можна поєднати з білим кольором, що символізує чистоту (з вірша дізнаємося, що стосунки між закоханими чисті, взаємні, палкі). Сонце у вірші стає свідком того, як закохані гуляють лісом, сміються, обіймаються, цілуються. Як і в інших солярних віршах поета, сонце постає втіленням світла, тепла, щирих взаємин і самого життя ("*дорожітеся життям як є*"). Сонце також "цілує" кохану ліричного героя. І від тих цілунків змінюється колір її шкіри:

Ти від сонця й тіней мура стала, —
мура? — щастя ж ти моє!

Присутність коханої бентежить ліричного героя, зводить його з розуму ("*ми — як божевільні*"). І він від щастя вже відчуває на собі цілунки сонця:

Наші в плямах сонячних обличчя…
Дощ крапнув — і вдарили громи…

Грім і дощ є символом оновлення, буяння (почуття). Саме завдяки їм сонце засвітило ще яскравіше.

Втіленням сонця на землі є сироїжки: кохана ліричного героя знаходить сироїжки, кидає сироїжку в коханого, він її ловить, мама застерігає дітей не топтати сироїжок. Аналогами сонця на землі, згідно з народними переказами, є сонях (рослина), кульбаба, соняшник (квітка). У П. Тичини — це сироїжки.

З вірша випливає, що сонце існує не лише на небі. Воно на землі й знаходить втілення у росах, зеленотінні, стукові дятла, громі, дощі, травах тощо.

Цікавою є така деталь. У кінці вірша зазначено: *"Січень, 1967, середа у Феофанії. Написав у лікарні. В лісі, де був з Лідою Петрівною"*. Із записаного зрозуміло, що була зима. Однак складається враження, ніби все відбувається влітку. Це свідчить про те, що для ліричного героя, та й для самого автора, сонце — понад усе. Від нього залежить не лише буяння, цвітіння, родючість, а й палке взаємне почуття. Тому можна сказати, що ліс, дощ, гроза, трава, дятел, сироїжки, сміх, обійми, цілунки, засмага — усе це кохання, щастя, життя, природа, а відтак і сонце.

Проаналізувавши твори П. Тичини, робимо висновок, що чільне місце у його творчості займає образ сонця. Воно, на думку поета, є джерелом:

— світла й тепла;
— сили і росту;
— радості та щастя;
— кохання й дружби;
— цвітіння й родючості;
— поетичного натхнення й творчості;
— суспільних змін;
— пізнання;
— дивовижної різнобарвної мелодії життя у всіх його проявах (радісного та сумного, з надіями та зневірою тощо);
— прагнення до досконалості;
— світобудови та Всесвіту.

У ході роботи над віршами П. Тичини доцільно розкрити значення літературознавчих термінів, таких як "кларнетизм", "вітаїстичність", "експресіонізм".

Висновки та перспективи подальших досліджень. Матеріали статті не вичерпують можливостей роботи над творчістю П. Тичини. Науково-методичні дослідження можуть бути спрямовані на розкриття символічних образів у творчості, виявлення реалістичних й імпресіоністичних мотивів, на аналіз перекладних творів, насамперед П. Верлена, порівняння ліричних творів французького та українського поетів, виявлення спільних мотивів у творчості, дослідження сапфічних строф, порівняння поезій П. Тичини та Г. Чупринки, порівняння анафор й епіфор П. Тичини та анафор й епіфор О. Олеся.

Література

1. Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. — К.: Femina, 1995. — С. 618.

2. Озеров Л. Человек с "солнечным кларнетом" / Л. Озеров // Правда. — 1991. — № 2. — С. 3.

3. Стус В. Феномен доби (сходження на Голгофу слави) / В. Стус. — К.: Знання, 1993. — 96 с.

4. Тельнюк С. Народові є чим гордитися / С. Тельнюк // Літературна Україна. — 1988. — № 24. — С. 4.

5. Дружинович Л. Образ сонця у збірці П. Тичини "В космічному оркестрі" / Л. Дружинович // http://intkonf.org/druzhinovich-ls-obraz-sontsya-u-zbirtsi-p-tichini-v-kosmichnomu-orkestri/

Ирина Небеленчук. Особенности поэтического стиля П. Тычины, основные мотивы его творчества

В статье рассматриваются особенности поэтического стиля П. Тычины, раскрывается символическое значение образов и литературоведческих понятий, концентрируется внимание на основных мотивах творчества поэта.

Ключевые слова: *мотив, гармония, образ, символика, символизм, импрессионизм, реализм, кларнетизм, огонь, свет, солнце.*

Iryna Nebelenchuk. Features poetic style P. Tychyna, the main motives for his creativity

In article features poetic style P. Tychyna, reveals the symbolic meaning of images and literary concepts, focuses n the main motive of his poetry.

Keywords: *motive, harmony, image, symbols, symbolism, impressionism, realism, klarnetyzm, fire, light, sun.*

УДК 371.5.016:821.161.2(07)

Аналіз образів-персонажів на засадах психології вчинку

Юрій Бондаренко,
доктор педагогічних наук,
професор Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя

У статті сформульовано систему компетентностей та окреслено методичне забезпечення процесу вивчення образів-персонажів на основі психології вчинку. Автор пропонує можливі способи опрацювання поведінки літературного героя, виявлення його духовного потенціалу через осмислення учнями зображених дій.

Ключові слова: *компетентності, образ-персонаж, учинок, поведінка, дія, класифікація вчинків.*

Міметизм літературної творчості постійно провокує вчителя та учнів асоціювати художній простір із реаліями життя. Такий підхід поширюється і на образи персонажів, які, попри свій штучний характер, покликані наслідувати людські прояви. "Сприйняття літературних героїв як живих людей створює атмосферу міжособистісного спілкування, пізнання людини людиною, самопізнання" [6, 33].

Методика навчання літератури давно шукає баланс між наївно-реалістичним та художньо-естетичними підходами до осягнення учнями мистецтва слова. Означена проблема стосується й образної системи, оскільки літературний герой завжди перебуває на першому місці в шкільному аналізі твору. З одного боку, учні повинні емоційно "пережити" життєву історію персонажа як образне втілення людської долі, а з іншого — зрозуміти його словесну, суб'єктивно-авторську, ідейну та стильову природу, зв'язок з усією художньою концепцією тексту. "...Необхідно боротися проти "засилля" характеристик (персонажів — *Ю.Б.*), що призводить до руйнування у свідомості учнів цілісного ідейного й художнього змісту твору" [2, с. 207], — писав у свій час Г.Гуковський, який підкреслював, що наївно-реалістичне прочитання — важливий, але не єдиний етап у шкільному вивченні літератури, оскільки після нього учням треба пропонувати більш складні форми ідейно-художнього аналізу.

У випадку вивчення образів існує значна кількість часткових моментів, з яких складається їхня характеристика. Одним із основних особистісних виражень є вчинок — миттєвий або тривалий прояв-дія, зумовлений психологічними та зовнішніми відносно героя чинниками. Методичний інтерес до осмислення на уроці поведінки персонажа особливий. Учинок дійової особи — центральний об'єкт для наївно-реалістичного сприйняття художньої літератури, але водночас і необхідний елемент у загальній естетично спрямованій схемі аналізу. Це завжди "своєрідний ключ до героя" [4, с.119].

На зміст указаного феномена впливає внутрішня спрямованість персонажа та ситуативна необхідність, яка виникає під впливом створених у тексті обставин. Отже, організовуючи аналіз, учитель повинен виходити із того, що кожен поведінковий приклад має бути оцінений у двох аспектах — інтро- та екстравертивному. Головний же дослідницький інтерес — з'ясувати, як із допомогою змодельованої поведінки персонажа письменник розкриває його внутрішній світ. Адже "вчинок породжується людською сутністю особи" [5, с.291], а тому дає можливість яскраво виявити духовність героя, його характер та тип. Набір психологічних стимулів включає в себе мотиви, цілі, ідеї, ідеали, які зумовлюють поведінку літературного героя. Досліджуючи психологічну природу вчинку, учитель та учні осмислюють риси персонажа, здійснюють їх інтерпретацію.

Діяльність на уроці, на наш погляд, має підпорядковуватися формуванню ряду компетентностей. Учні повинні навчитися:

— виявляти найбільш презентабельні вчинки персонажів, здійснювати їх класифікацію, досліджувати засоби зображення;

— давати оцінку внутрішнім рисам героїв на основі поведінкових проявів, встановлювати внутрішні стимули: мотиви, цілі, ідеали, — які проявилися в такий спосіб;

— окреслювати вплив зовнішніх чинників (обставин) на дії героїв, досліджувати поведінкову взаємодію персонажів між собою;

— виділяти ряди однотипних вчинків-проявів, виявляти наскрізну дію, якій підпорядкована основна кількість вчинків, а відтак — і вся лінія поведінки героя;

— встановлювати різнотипні вчинки, що засвідчують внутрішню еволюцію персонажа, пояснювати зміни, які відбулися з героєм, на основі його поведінкових проявів.

Перший дослідницький етап — це відбір у тексті тих учинків, які найбільш яскраво презентують постать героя. Школярів необхідно зорієнтувати, що ***учинком варто вважати будь-яку неординарну, художньо виразну і значущу дію, а саме: участь у певній події, зроблений життєвий крок, вимовлену репліку, прийняте рішення тощо.***

Подібне завдання можна виконувати, озброївши учнів певними критеріями відбору та оцінювання. Під час вивчення персонажів учитель-практик Є. Ільїн радив використовувати завдання, що спрямовують учнів на знаходження вчинків, які не сумісні з образом справжньої людини, найбільше виявляють ниці думки та почуття або ж, навпаки, є свідченням високого

духовного рівня. Така робота має поглиблений ціннісний аспект, збільшує виховний фон уроку. Шукаючи необхідні факти, зіставляючи їх, вибираючи найбільш гідний чи ганебний, учні формують свій ідеал. Це відбувається в рамках їхнього індивідуального канону поведінки, що постійно прирощується знаннями про нові вчинки, які можна здійснити. Художня література тут — невичерпне джерело різноманітних прикладів.

Таке завдання можна практикувати в контексті різних підходів до вивчення образів-персонажів. Якщо воно стосується значного за обсягом матеріалу, то школярі повинні систематизувати відому їм інформацію, провести необхідні зіставлення, виробити критерії власної моральної оцінки героя. Діапазон критеріїв для відбору вчинків досить широкий і відзначається різноманітністю підходів: найбільш добрий, жорстокий, смішний, трагічний, романтичний, героїчний, патріотичний, милосердний і т.д.

"Аналізуючи образ-персонаж, учитель має допомогти школярам зрозуміти його поведінку, причини тих чи інших вчинків" [3, 27]. Треба враховувати, що герой проявляє себе за сприяння або всупереч обставинам, у яких знаходиться. Можна виділити два типи дійових осіб: одні персонажі розкриваються (формуються) під впливом середовища, інші — в протистоянні з ним. Відповідного поділу зазнають і самі вчинки.

Перший тип можна означити як *вчинок-протистояння, вчинок-протидія* небажаним обставинам. Героя не влаштовують певні реалії, він намагається їх змінити. Його вчинки є вольовими кроками, зумовленими метою, ідеєю, ідеалом, які персонаж сповідує. Наприклад, у повісті Д.Ткача "Я — шестикласник" зображена ситуація, коли директор школи Євграф Євграфович, географ за освітою, робить своєрідний вчинок: він декламує напам'ять вірш І.Франка "Каменярі" хлопчику Левку, головному героєві повісті. Ця дія зумовлена педагогічною метою директора — здійснити виховний вплив на учня, який через свої лінощі сильно відстав у навчанні. Аналізуючи цей вчинок, а також усі інші, створені за принципом протистояння небажаним обставинам, необхідно вести розмову про те, у чому полягає конфлікт між героєм та зовнішніми реаліями, тобто що не влаштовує героя, як він намагається вплинути на ситуацію, вирішити певну проблему, які риси характеру проявляє при цьому, якого результату досягає, якими художніми засобами все це змальовано.

— Чому директор школи Євграф Євграфович прочитав вірш Івана Франка "Каменярі"? Що він таким чином хотів змінити?

— Чи вдалося йому вплинути на хлопчика? Як саме після цього змінився Левко?

— Дайте оцінку Євграфу Євграфовичу як людині і як педагогу?

У старших класах опрацювання вчинків-протидій складає чи не основний зміст роботи з цілим рядом персонажів. Тут часто змальовані обставини, коли герої вступають у конфлікт із масштабними суспільними явищами: звичаями, нормами, традиціями, консерватизмом загального мислення, а то й з усією державною машиною. Для прикладу варто назвати Євгена Рафаловича з повісті "Перехресні стежки" та Мойсея з однойменної поеми І.Франка, Олену Ляуфлер із повісті О.Кобилянської "Людина", Григорія Многогрішного з роману Івана Багряного "Тигролови" тощо. В окремих випадках (повість-поема О.Турянського "Поза межами болю", романи Івана Багряного "Огненне коло", "Тигролови") персонажі опиняються перед загрозою смерті і своїми вчинками протистоять їй.

Осмислення вчинків, які народжуються в зіткненні з глобальними проблемами, — це ключ до осмислення учнями всього ідейно-тематичного змісту літературного твору, авторської концепції дійсності, значною мірою вираженої з допомогою дій персонажів.

Другий тип поведінкового прояву героя можна назвати *вчинком-наслідком*. Він з'являється завдяки обставинам, які його зумовлюють, або навіть і під їх жорстким тиском. Персонаж робить певні дії, тому що зазнає відповідного зовнішнього впливу і піддається йому. У повісті "Я — шестикласник" головний герой Левко не виконує домашніх завдань: його захоплюють дитячі пригоди в хлоп'ячій компанії. Осмислення вчинку-наслідку потребує з'ясувати його причини, характер впливу обставин на героя, риси персонажа, що проявилися в цій ситуації, наслідки здійсненої дії.

— Чому Левко не виконує домашніх завдань? Що його найбільше захоплює в житті?

— Назвіть риси характеру хлопчика, які проявилися при цьому. Дайте їм оцінку. Яким чином вони змальовані?

— До чого довело Левка небажання вчитися? Чи правильно він учинив, віддавши перевагу розвагам над навчанням?

У літературних творах можна знайти багато вчинків, які водночас можна кваліфікувати і як наслідок впливу обставин, у які потрапляє персонаж, і як протистояння їм. Левко бачить, як хвиля змила в море собаку. Піддаючи себе смертельній небезпеці, він кидається у воду і рятує пса. Отже, вчинок є наслідком ситуації, але водночас і протистоянням їй. Проте останнє все ж домінує, адже Левко вступає у протидію із дикою силою природи, проявляє сміливість. Прагнення перебороти, а не плисти за обставинами — основна риса персонажа, коли він здійснює вчинок-протистояння. Тому випускати із уваги зовнішні обставини під час аналізу не варто. Учні повинні детально описати те явище, з яким персонаж вступає в конфлікт. Адже тільки так можна чітко усвідомити зміст самого вчинку, зрозуміти, які риси характеру продемонструвала дійова особа, здійснюючи його. "Процес реального розвитку вчинку починається з розкриття і пояснення ситуації" [5, с.291].

Безперечно, класифікації учинків можуть бути різними. Психологія вчинку як окрема наукова сфера пропонує власні підходи до цієї проблеми. Її представники виділяють *вчинки самопізнання, самовизначення, самотворення, самоздійснення, самоствердження, істини, краси, добра, екзистенції* та ін.

Ідучи за цією схемою, треба розуміти, що є коло питань, на які вчителю та учням треба дати відповідь у контексті розгляду кожного із означених типів учинків. По-перше, необхідно визначитися, чому певна дія персонажа здобуває ту чи іншу класифікаційну назву. Школярі мають збагнути психологічне підґрунтя та зміст кожного із учинків і на цій основі здійснити визначення. Основною внутрішньою детермінантою є право вибору, яким наділені і реальні люди, і персонажі (останні, щоправда, умовно — з волі письменника, проте учень це або не усвідомлює зовсім, або усвідомлює частково, оскільки його читацька уява співвідносить героя з людиною). Кожен учинок персонажа — це реалізація

особистого вибору, який дає певні наслідки і за який треба нести відповідальність. Окрім того, він виявляє внутрішню сутність того, кому належить.

Провідним у системі вчинків із погляду його мотиваційного підґрунтя треба вважати ***вчинок істини***, оскільки він пов'язаний із уявленнями про "правильне — неправильне", що у свою чергу виступає основою всієї поведінки людини.

Найперше вчинок істини здійснюють герої, які дошукуються певної правильної сутності — людської, суспільної, національної, релігійної тощо. "У чому істина, правда, досконаліть, закон?" — ключове для них питання, на яке вони намагаються дати відповідь, а тому роблять певні кроки, пов'язані або з її виявленням, або зумовлені власним уявленням про неї. Цим персонажам притаманний філософський тип мислення, глибокі роздуми, болісні внутрішні шукання. Вони зосереджені на певній проблемі, явищі, даності буття, виступають їх дослідниками, осмислювачами, шукачами правди. Досить часто письменники перетворюють їх на рупори власних ідей, своїх уявлень про досконалість. Отже, вчинком істини не можна вважати будь-яку ситуативну дію. Він завжди зумовлений певним ідеалом героя, його розумінням того, як має бути.

Наприклад, герой повісті Г.Квітки-Основ'яненка "Маруся" Наум Дрот сповідує фаталістичну істину буття світу: над всім панує вища сила, фатум, від якого повністю залежить життя і смерть людини. У драматичній поемі І.Кочерги "Ярослав Мудрий" головний персонаж розкриває власні уявлення про те, яким має бути керівник держави: "людей учу я страхом і книжками". Жорстокість і мудрість — справжні риси володаря, необхідні йому, щоб створити могутню державу.

Із метою виявити орієнтацію героїв (і власну) на певні правила, письменники "програмують" для них ряд відповідних учинків. Так, знайомлячи з образом Наума Дрота, Г.Квітка-Основ'яненко змальовує його поведінку, зумовлену патріархальними нормами, які персонаж визнає для себе як істинні: слухняність, покірність старшим, правдивість, релігійність, тверезість, допомога бідним. Назвавши такий набір внутрішніх якостей, виражених у вчинках героя, письменник окреслює ідеал людини. Проте бувають випадки, коли уявлення про істинне самі по собі бувають хибними і навіть можуть штовхати до злочинів, як це видно в романі Панаса Мирного та І.Білика "Хіба ревуть воли, як ясла повні?": Чіпка Варениченко, встановивши, що соціум навколо нього є вкрай несправедливим і з ним треба боротися, стає бандитом, хоча й керується часом благими намірами.

Щоб виявити психологічну природу вчинків, підпорядкованих критерію "істинне — неістинне", учні повинні замислитися над причинами дій літературних героїв. Пояснюючи, чому персонаж робить певні кроки, вони тим самим часто відкривають і його уявлення про істинне, те, як, на думку героя, має бути. У цьому контексті корисною стає бесіда про ідеали, істину. Школярі мають усвідомити зміст цих понять і з їх допомогою окреслити пріоритети героя. Вони визначають і дають оцінку тим учинкам, які зумовлені саме світоглядним "наповненням" персонажів, їх ідейним змістом.

Інші типи вчинків так чи інакше пов'язані з критерієм істинності, який сповідує конкретний персонаж. Істинними для людини чи героя можуть стати і краса, і добро, і творчість, і самопізнання.

Учинки краси простежуються в поведінці Лавріна із повісті І.Нечуя-Левицького "Кайдашева сім'я", Лукаша з драми-феєрії Лесі Українки "Лісова пісня", героя новели М.Коцюбинського "Intermezzo", Миколи Баглая з роману О.Гончара "Собор" та ін. Учинки добра притаманні бабі Чіпки Вареничeнка з роману Панаса Мирного та І.Білика "Хіба ревуть воли, як ясла повні?", матері з новели Миколи Хвильового "Я(Романтика)", родині Сірків з роману Івана Багряного "Тигролови". Творчість займає важливе місце в поведінці Сивоока з роману П.Загребельного "Диво", Марусі Чурай з однойменного роману у віршах Л.Костенко. Отже, дослідження вчинковості під заданими кутами зору (краси, добра, творчості чи ін.) завжди підпорядковується декільком ключовим питанням:

— Які вчинки героя найбільш виразно пов'язані з його усвідомленням краси, добра, творчості та ін.? Обґрунтуйте свій вибір. Дайте їм власну оцінку.

— Як герой сприймає та розуміє зміст названих понять? (тобто, у чому вони для нього полягають?(критерій істинності))

— Узагальніть психологічний портрет персонажа, користуючись здійсненим дослідженням.

Застосовуючи означену шкалу, вироблену в межах психології вчинку, учитель та учні розкривають зміст кожного із поведінкових проявів на конкретних прикладах дій героїв. Проте будь-який стандартизований набір класифікаційних підходів завжди буде обмеженим і недостатнім, коли мова йде про поведінку людини, а відтак — і літературного героя. Тому школярі повинні мати право пропонувати і власні класифікаційні визначення, адже в цьому закладені їхні судження, оцінна діяльність, розуміння мотиваційних основ діяльності героя. Даючи назву вчинку, учні тим самим усвідомлюють його мету, спрямованість, зміст. Якщо ж вони бачать цілий ряд поведінкових проявів, що підпадають під один класифікаційний знаменник, це допомагає їм збагнути наскрізну дію персонажа, його художнє надзавдання.

Окремим питанням у даному разі є вчинкова взаємо- або протидія героїв, які проявляють свою сутність у постійній поведінковій комунікації. Для аналізу обираються епізоди, в яких персонажі здійснюють своєрідний "обмін" учинками. Здебільшого це важливі для розуміння художнього матеріалу сцени. Їх не можна обійти увагою на уроці, оскільки вони наділені високим ступенем конфліктності, загострюють або дають змогу розв'язати ті проблеми, які ставить письменник, увиразнюють зображені характери. Учитель та учні визначають, хто з дійових осіб вступає у взаємодію, окреслюють особливості їхніх учинків, внутрішні якості, які проявилися в цей момент. У такий спосіб відбувається дослідження персонажів на основі їхніх зовнішньо виражених дій. Загальний алгоритм дослідження такий:

— встановлюється ключовий учинок епізоду, дається йому оцінка, розкриваються відповідні риси персонажа;

— визначаються вчинки-відповіді (наслідки), породжені головним учинком, або, навпаки, вчинки-причини (передумови), що його стимулювали, здійснюється оцінка героїв на їх основі;

— відбувається узагальнення поведінкових проявів усіх персонажів.

У загальній своїй схемі названий алгоритм може бути перенесеним на більші художні фрагменти (частини, розділи тощо) або й на твір у цілому. В останньому випадку доводиться визначати головний вчинок героя в принципі, тобто для всього тексту. Вибудовується окремий спосіб аналізу образу-персонажа. Робота починається з окреслення і характеристики того вчинку, який є визначальним для осмислення духовної сутності персонажа. У романі Панаса Мирного та Івана Білика "Хіба ревуть воли, як ясла повні?" вчитель та учні зазвичай називають убивство сім'ї козака Хоменка вчинком-фіналом усього життя Чіпки Вареничена. Для Сивоока з роману П.Загребельного "Диво" — будівництво Софії Київської. Якщо ключовий учинок є наслідком тривалої духовної еволюції, то після його осмислення відбувається аналіз усіх етапів, крізь які герой прийшов до свого головного поведінкового результату. Крім того, на уроці необхідно встановити вчинки, споріднені з головним за своїми змістом, метою, результатами, а також протилежні йому. У такий спосіб виявляється багатоскладність характерів та поведінки персонажів. Це особливо важливо в контексті вивчення такого великого епічного жанру, як роман.

Бувають випадки, коли головний учинок героя є не наслідком його внутрішнього розвитку у творі, а причиною подальшої особистої драми. Наприклад, для Сави Чалого з однойменної трагедії І.Карпенка-Карого (перехід на бік польської шляхти), для Мані з повісті І.Франка "Сойчине крило" (втеча від коханого і батька). Після оцінки такого вчинку вчитель і учні простежують усі його наслідки, а також наступні дії героя, зумовлені вчинком-першопричиною, на цій основі осмислюють психологічний феномен персонажа.

Сума вчинків складає наскрізну дію персонажа протягом усього твору, тобто його діяльність і водночас індивідуальну життєву історію. "У ланцюговій реакції вчинків відбувається духовне формування індивіда, розгортання та ствердження неповторної сутності його "Я", його особистості" [5, с. 293]. Щоб оцінити діяльність персонажа, учням необхідно:

— назвати вчинки, які його найбільш посутньо репрезентують, класифікувати їх за ключовими ознаками;

— здійснити індивідуальне дослідження кожного з них, виявити риси характеру персонажа, які проявилися в момент здійснення вчинку;

— серед визначених учинків окреслити ряди споріднених або, навпаки, протилежних за своїм змістом;

— у цих межах провести зіставлення, з'ясувати те, що їх об'єднує/роз'єднує, робить схожими/несхожими;

— дати узагальнену оцінку герою на основі всіх наявних у тексті рядів учинків, а в результаті — його психологічній сталості або ж розвитку.

Щоб реалізувати означений підхід, потрібно зосереджувати увагу школярів на зображених подіях. "У зв'язку з аналізом діяльності героя необхідно говорити про ті події, у яких він бере участь, про те, наскільки вони значимі і наскільки значима його участь у них..." [1, 139].

Так, під час аналізу образу Наталки Полтавки з п'єси І. Котляревського можна виділити такі ряди вчинків:

а) учинки любові і боротьби за неї: вірне чекання героїнею Петра, відстоювання свого кохання у розмові з матір'ю, а пізніше — під час діалогу з матір'ю та виборним Макогоненком, категорична відмова возному на першій зустрічі з ним (репліка "Знайся кінь з конем, а віл з волом"), виконання пісень "Видно шляхи полтавської...", "Ой мати, мати!", "Ой я дівчина Полтавка", бурхлива зустріч з Петром, болісне ставлення до поведінки коханого, який виявляє невпевненість;

б) учинки ввічливості: толерантна поведінка з усіма персонажами твору;

в) учинок самопожертви: надання згоди вийти заміж за возного на догоду матері;

г) учинки протесту: відмова від особистого щастя у фінальній сцені, декларація своєї схильності до самогубства як непогодження з несправедливістю ситуації (репліка "І моїй жизні кінець недалеко...").

Як бачимо, поведінка Наталки Полтавки здебільшого скерована любов'ю до Петра, що можна підтвердити аналізом першого найбільш широкого ряду вчинків. Це і складає основу її діяльності протягом твору. Опрацювання інших дій доповнює роботу з образом, розширює уявлення школярів про характер Наталки.

Отже, головним предметом дослідження в процесі опрацювання персонажів художніх творів стають учинки, їх психологія та обставини, в яких вони здійснюються. Робота в заданому напрямку дозволяє сконцентрувати увагу учнів на найбільш яскравих проявах літературних героїв, виявити внутрішні якості дійових осіб. Вона покликана залучити в процес осмислення ті художні моменти, які, з одного боку, стимулюють емоційно-чуттєві і навіть наївно-реалістичні переживання школярів, а з іншого — дозволяють здійснити вивчення поведінки героя як необхідної складової в загальній естетично зорієнтованій системі його аналізу. Теоретичною опорою для реалізації такої діяльності може стати психологія вчинку — окремий напрямок дослідження зовнішніх і внутрішніх проявів як реальних людей, так і образів-персонажів.

Література

1. Буяльский Б.А. Курс на мастерство. Начала методики изучения литературы. — К.: Радянська школа, 1974. — 222 с.

2. Гуковский Г.А. Изучение литературного произведения в школе (Методические очерки о методике). — М-Л.: "Просвещение". — 266 с.

3. Кучеренко Є.М. Формування у п'ятикласників уміння аналізувати образ-персонаж // Дивослово. — 1985. — №11. — С.27—34.

4. Маранцман В.Г., Чирковская Т.В. Проблемное изучение литературного произведения в школе. — М.: Просвещение, 1977. — 206 с.

5. Основи психології: Підручник / За заг. ред. О.В.Киричука, В.А. Роменця. — 2-е вид., стереотип. — К.: Либідь, 1996. — 632 с.

6. Ситченко А.Л. Формування у п'ятикласників умінь аналізувати образ-персонаж. — 1986. — №9. — С.32—37.

В статье сформулирована система компетентностей и очерчено методическое обеспечение процесса изучения образов-персонажей на основе психологии поступка. Автор предлагает возможные способы изучения поведения литературного героя, выявления его духовного потенциала через осмысление учениками изображенных действий.

Ключевые слова: *компетентности, образ-персонаж, поступок, поведение, действие, классификация поступков.*

УДК 371.671:82.0

Ноосферна освіта і проблеми технологізації діяльності суб'єктів сучасного уроку літератури

Природовідповідна (ноосферна) складова сучасного уроку української літератури

(стаття перша)

Василь Шуляр,
кандидат педагогічних наук, доцент,
заступник директора з науки МОІППО,
заслужений учитель України

Серія статей передбачає розкриття ноосферних імперативів у системі літературної освіти. Автор ставить за мету розкрити роль кожного суб'єкта літературної освіти у співпраці за новою парадигмою, яка зорієнтована на реалізацію природовідповідної, здоров'язбережувальної складової сучасного уроку/заняття на компетентнісно-діяльнісній основі. Запропоновані матеріали присвячені 150-річчю від дня народження Володимира Вернадського.

Ключові слова: *Володимир Вернадський, ноосфера, ноосферна освіта, ноогенез, методика/ноометодика, технологія/ноотехнологія, освітні/ педагогічні технології, компетентнісно-діяльнісний урок літератури, едукологія, едукативна ситуація.*

"З появою на нашій планеті обдарованої розумом живої істоти планета переходить у нову стадію своєї історії. Біосфера переходить у ноосферу". (Володимир Вернадський)

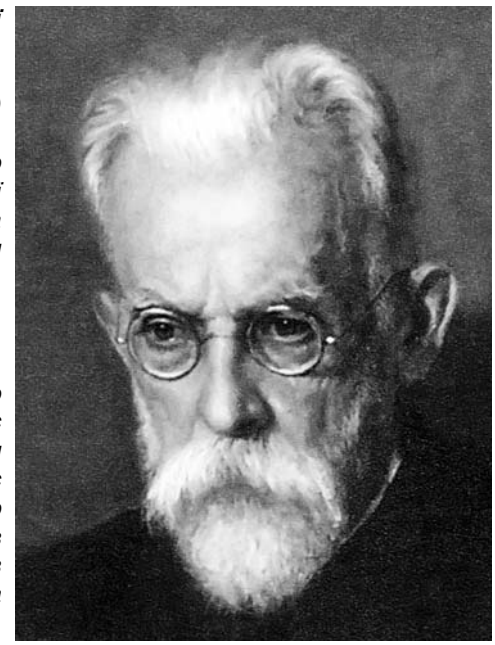

З метою вшанування пам'яті геніального вченого, видатного громадського діяча, організатора і першого президента Української академії наук академіка ***Володимира Івановича Вернадського*** *та відзначення в березні 2013 року 150-річчя від дня його народження розпочинаємо друкування серії статей. Реформування, перебудова, оновлення системи, за нашим переконанням, можуть відбутися, якщо кожен із суб'єктів цього процесу визначить свою місію, вибудує такі стратегії співпраці, прийме такі професійні імперативи, які в кінцевому підсумку сприятимуть досягненню спільного результату. Досягати його не будь-якою ціною, а розуміючи, що має бути гармонія в усьому, щоб методики й технології були зорієнтовані на здоров'язбережувальну освіту, яка враховує ПРИРОДУ особистості, на формування ЛЮДИНИ КУЛЬТУРИ. Автор спробує це продемонструвати під час застосування нових підходів до організації літературної освіти учнів-читачів у співпраці з учителем літератури на уроках/заняттях, які вибудувані на компетентнісно-діяльнісній основі за ноосферними імперативами.*

Педагоги минулого і більшість освітян сучасності інтуїтивно застосовують на практиці елементи ноосферної (біоадекватної, природовідповідної) освіти та виховання. Свідченням цього є спадщина відомих науковців і практиків, серед них: Ян Коменський, Костянтин Ушинський, Василь Сухомлинський, Януш Корчак, Марія Монтессорі, Рудольф Штайнер; Шалва Амонашвілі, Ігор Волков, Ігор Іванов, Євген Ільїн, Софія Лисенкова, Віктор Шаталов; сучасні вчителі-філологи: заслужені вчителі України — Валентина Купцова, Валентина Каратєєва, Валентина Фесенко, Василь Шуляр (м. Миколаїв); Петро Розвозчик (м. Біла Церква), Юлія Макушова, Ірина Мітіна (Полтавська обл.), Тетяна Балагура (Герой України, м. Полтава) та багато ін.

Для нас важливо сьогодні усвідомити шляхи реалізації нових державних стандартів освіти, які орієнтують її суб'єктів на особистісну зорієнтованість співпраці, компетентнісний підхід, здоров'язбережувальну складову. Реформування будь-чого розпочинається з переосмислення дій кожним. Якщо цього не відбувається, то сподіватися на зміни не приходиться. Маємо визначити такі філософсько-освітні імперативи, які допоможуть кожному зрозуміти самого-себе і себе-в-соціумі, сповідувати таку місію, яка дасть можливість озброїти себе новим типом мислення "демократичного плюралізму думки і дій", жити в гармонії, бути ЛЮДИНОЮ КУЛЬТУРИ. Одною з таких перспективних стратегій є осмислення ролі ноосферної концепції Володимира Вернадського в реаліях сьогоднішнього стану літературної освіти школярів взагалі та уроку/заняття зокрема.

Нині в Росії та Україні переосмислюється система освіти. Один із стратегічних напрямів — ноосферна освіта. Плідно в цьому напрямі заявили про себе вчені Москви та Санкт-Петербурга. Московську школу представляють Наталія Маслова, Наталія Антоненко та ін. Теоретичною основою стали: Концепція ноосферної освіти (Н. В. Маслова, 1999 р.), Концепція ноосферної школи (авторський колектив: Н. Маслова, В. Кожевнікова, Н. Кулікова, Н. Антоненко, М. Ульянова, І. Кареліна, Т. Дунаєва, В. Мілованова, Л. Мазуріна, 2009 р.), Педагогіка ноосферного розвитку (Н. Антоненко, М. Ульянова, 2007 р.), Основи ноосферної педагогіки (Н. Маслова, 2009 р.), Біоадекватні підручники: концепція (Н. Маслова, 1997 р.), Концепція літературної освіти (Н. Антоненко) [4—5]. В Україні

позірно виділяються матеріали авторів полтавського часопису "Постметодика" і науковців Харкова. Для нас важливо усвідомити імперативи ноосферної школи, яка "выступает единым образовательным пространством, интегрирующим обучение и воспитание как два аспекта установочного процесса инициирования эволюции сознания и мышления, настройки механизмов восприятия и мышления личности на современный информационный и этический режим, ее самоидентификацию и самореализацию" [5, с. 11]. Етичним базисом ноосферного розвитку є ноосферна психологія, яка включає: ноосферну освіту, ноосферне мислення, ноосферний світогляд, ноосферну свідомість (за Н. Масловою) [5, с. 15].

Концепція ноосферної освіти, розроблена російським ученим-психологом Наталією Масловою, грунтується на ідеях багатьох науковців: В. Вернадського, К. Ціолковського, М. Федорова, А. Чижевського, І. Пригожина. Виходимо з того, що людина набуває переконання і світобачення відповідно до рівня своїх знань. Кінець XX століття означений розумінням необхідності звернення до екологізації життя в широкому розумінні. Ексцентрична парадигма життя через моделі відкритих систем соціуму, науки, освіти, людини пов'язана з процесами неперервного єднання індивідуального й колективного, інтелекту й духовності на основі екологічного (цілісного) мислення. Це і є на сьогодні парадигма сфери розуму (ноосфери). Неминучість входження планети Земля в нову епоху — ноосферу як сферу розуму (за В. І. Вернадським) — є вже очевидним. Сьогодні активно розробляються методики й технології, які враховують названий аспект.

У Концепції ноосферної освіти (за Н. Масловою) термін "ноосферна освіта" [5] уживається для актуалізації еволюційного вектора епохи: потенціалізації можливостей людини в гармонії з природою й суспільством, виховання духовної творчої особистості, здатної збільшувати запас міцності життя у Всесвіті, не порушуючи його закони.

З метою гармонізації діяльності суб'єкта літературної освіти важливо орієнтувати свої дії на позиції, означені концепцією ноосферної освіти (за Н. Масловою) та літературної освіти в системі (за Н. Антоненко), де ключовими поняттями є: знання — інформаційно-образне відбиття у свідомості індивіда закономірних, відтворюваних зв'язків між елементами об'єктивного і суб'єктивного світів; природовідповідність — відповідність природним процесам, структурам, закономірностям; екологічний імператив — об'єктивно необхідний моральний соціально-антропологічний принцип, який є імперативом співрозвитку людини, природи, суспільства. Для реалізації ноосферної освіти важливо враховувати типи мислення людини: екологічне (задіяно дві півкулі головного мозку), неекологічне (однопівкульне). Екологічне мислення (гармонічне, природне, універсальне, біосферне, здорове, природовідповідне) визначається узгодженістю з природними законами всесвіту. Система ноосферної освіти з позиції методики та технології природовідповідного викладання як процес формування двопівкульного мислення включає такі компоненти: роботу в малих групах (6—8 осіб), які дозволяють урахувати індивідуальні здібності учня-читача та збільшити контакт з учителем за багатьма каналами сприйняття; комфортні приміщення з відповідним облаштуванням для проведення релаксаційних дій; навчальні програми за новітніми підходами, побудовані за принципом цілісного розвитку мислення; спеціальні біоадекватні (природовідповідні) підручники й посібники; засоби, які сприяють залученню 5 органів відчуттів. Природовідповідна (або ми її ще називатимемо гуманна) методика є складовою Real-технології, де набір послідовних дій суб'єктів літературної освіти (учителя й учня) забезпечує формування міцних знань і навиків із використанням мислеобразу. Методика вибудовується на принципах багатоканальності навчання. Чіткість і послідовність етапів навчання узгоджується з традиційним: сприйняття інформації, формування умінь використання нових знань, тренування навичок використання нових знань [4—5].

З метою урахування природовідповідності суб'єктів педагогічного процесу та сучасного уроку літератури, побудови навчального процесу за позиціями ноосферної ідеології маємо зважити на фундаментальні дослідження українських і російських учених: Гончаренко Марії Степанівни, доктора біологічних наук, професора, завідувача кафедри валеології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (Харків) та Наталії Володимирівни Маслової, доктора психологічних наук, академіка Російської академії природничих наук, академіка Академії проблем безпеки, оборони і правопорядку, професора (Москва) [3].

Актуальним для нас є розділ III. "Валеологія як ноосферна наука", де з системного підходу, який прийнято у валеології, представлено структурну організацію людини у формі піраміди, основою якої є фізичне тіло, психічна складова здоров'я (інтелектуально-емоційна сфера) — середня частина піраміди і духовна складова — вершина піраміди, запропонована М. Гончаренко і має такий вигляд [3, с. 57]:

Рис. 1. Валеологічна тактика пізнання й оздоровлення (М. С. Гончаренко)

Учена заклала тактику пізнання валеології, де її вектор спрямовано від фізичної складової до вершини (духовної), тактика ж оздоровлення спрямована від вершини (духовної складової) до основи піраміди — соматичної (фізичного здоров'я).

Марія Гончаренко запропонувала структурну модель людини, яка органічно накладається не тільки на предмет нашого дослідження та екстраполюється в систему літературної освіти засобами предмета "Література". У моделі структурної організації людини М. Гончаренко виділяє складові здоров'я: духовну, психічну і фізичну [3, с. 59], які нами подано на рисунку 2.

Рис. 2. Структурна модель людини і її зовнішні (просторові) складові (М. С. Гончаренко)

Означений підхід дозволяє створити просторову матрицю уроку літератури, вивчення літератури як предмета та забезпечення літературної освіти в цілому, які базуються на законах функціонування людини та трьох завданнях її життя: виживання, репродукції, реалізації себе як особистості. На перший погляд читачеві впадає в очі певний фізіологізм вивчення літератури. Для нас важливо, щоб через художній твір людина/читач зрозуміла духовний і почуттєвий світ літературних персонажів, побачила фізичну (тілесну) красу літературного персонажа. Змогла дати відповідь на питання: як на його наповнення впливає соціум, сім'я, колектив; яку систему цінностей закладено автором у тексті; які цінності пропагує автор, які сповідують персонажі, за якою житимуть і діятимуть учні-читачі? У структурній моделі ми прочитуємо, наскільки аксіологічна модель читача є життєздатною і чи зможе він досягнути гармонії душі і тіла, гармонії життя людини-в-природі, чи зможе досягти духовних вершин, щоб стати людиною, громадянином, конкурентоспроможним фахівцем, успішним у цьому складному житті. Реалізуючи літературознавчу чи культурологічну змістові лінії літературної освіти, важливо, щоб учні-читачі змогли відчути й зрозуміти красу та гармонію змісту і форми художнього твору, одержуючи естетичне задоволення; толерантно поставитися до альтернативного або збагатитися іншою культурою; бути терпимим до різних проявів, розуміти, адекватно оцінювати й діяти за загальнолюдськими цінностями, моральними приписами, рухаючись до вершин духовної краси. Тільки сформовані природовідповідне/ ноосферне/валеологічне/екологічне мислення, мовлення, морально стійка позиція людини культури, людини інформації, людини громадянина зможуть забезпечити й гарантувати толерантно стале проживання в гармонії з колективом, суспільством, природою, світом.

Підсумовуючи, закцентуємо ще раз, що система ноосферної освіти з позиції методики та технології природовідповідного, здоров'язбережувального навчання включає: формування двопівкульного мислення; урахування індивідуальних здібностей учнів-читачів; збільшення контакту з учителем і літературно-мистецьким матеріалом за багатьма каналами сприйняття; комфортні приміщення з відповідним облаштуванням для проведення релаксаційних дій; навчальні програми за новітніми підходами, побудовані за принципом цілісного розвитку мислення; спеціальні природовідповідні (здоров'язбережувальні, біоадекватні) підручники й посібники [6].

Отже, ноосферна складова може забезпечити перетворення суб'єкт-об'єктних стосунків на суб'єкт-суб'єктні ("біосферу в ноосферу" за В. Вернадським) [1—2], щоб зреалізувати основне із завдань літературної освіти — сформованості естетичних смаків, одержання естетичного задоволення від читання художніх творів, бути емпатичною, націозорієнтованою, толерантно сталою Я-особистістю, а для цього маємо застосовувати нові методики і технології організації едукативного (педагогічного) процесу.

Література

1. Вернадский В. И. Научная мысль как планетное явление / Владимир Иванович Вернадский. — М.: Наука, 1991. — 270 с.

2. Вернадський В. Кілька слів про ноосферу / В. Вернадський // Валеологія. — 1999. — №23/24. — С. 3—5.

3. Гончаренко М. С. Ноосферное образование — ключ к здоровью / М. С. Гончаренко, Н. В. Маслова, Н. Г. Куликова. — М. : Институт холододинамики, 2011. — 124 с.

4. Маслова Н. В. Золотой ключик для учителя: основы ноосферной педагогики / Наталья Владимировна Маслова. — Москва—Севастополь, 2009. — 127 с.

5. Ноосферная школа. Концепция / Н. В. Маслова, В. В. Кожевникова, Н. Г. Куликова и др. — М., 2010. — 100 с.

6. Шуляр В. І. Валеологічні стратегії сучасного уроку літератури в умовах природовідповідної (ноосферної) освіти: науково-методичний посібник / Василь Іванович Шуляр. — Миколаїв: ОІППО, 2012. — 152 с.

Noosphere education and problems of technologization activity of subjects of modern literature lessons

A series of articles provides for disclosure of noosphere imperatives in literary education system. The author aims to reveal the role of each entity literary education in cooperation under the new paradigm, which focused on the implementation of nature-conforming, health-preserving substantial lines of contemporary lesson / classes on the basis of competence and activity. Suggested materials devoted to the 150 th anniversary of Vladimir Vernadsky.

Keywords: *Vladimir Vernadsky, noosphere, noospheric education, noogenesis, methods / noomethods, technology / nootechnology, educational / pedagogical technology, competence and activity literature lesson, educology, educative situation.*

УДК 37.016: 821.161.2

"Світ сповнений самотності..."

Вивчення роману Теодозії Зарівної "Вербовая дощечка"

Світлана Жила,
доктор педагогічних наук,
професор, завідувач кафедри української мови і літератури
Чернігівського національного педагогічного університету
імені Т.Г.Шевченка

У статті аналізується філософсько-психологічний роман Теодозії Зарівної "Вербовая дощечка" та подаються методи його вивчення у середній та вищій школі.

Ключові слова: *назва твору, заголовковий комплекс,символ, відкритий фінал роману; вікторина, літературна дискусія, проблемна бесіда.*

Роман Теодозії Зарівної "Вербовая дощечка" важко вписати в ту чи іншу художню систему: тяжіє він до реалістичної, проте наявні тут риси й екзистенціалізму. Авторка заглиблюється у філософсько-концептуальний аналіз метафізичних проблем буття, проникає в дух різних часів, бо змальовує життя різних поколінь. Письменниця пильно досліджує людську душу, з'ясовує внутрішні і зовнішні закономірності буття, подає цікаву модель світу, в якій задіяні як зовнішні (цивілізаційні), так і внутрішні (духовні, психологічні) чинники. Національна ідея роману проймає всі його клітини. "Вербовая дощечка" — це яскравий світ національних ідей, образів, захоплень, пристрастей, любові й ненависті, світ боротьби добра зі злом, світ зболеного людського серця.

Твір має душу і та душа є частиною душі самої авторки, яка ставить зображуване не тільки в соціально-історичний контекст, а й у моральний, засвідчує руйнацію людини та дійсності, вболіває за змаління української душі. Головна героїня роману Настя Братківська втілює філософську концепцію письменниці і увиразнює основні ідеї, головні тези твору. Маючи філософський тип мислення, вона усе аналізує, шукає істину, відмовляється часто від категоричності.

Теодозія Зарівна вміє концентрувати час і простір, у творі одні часові відрізки змінюються іншими; авторка майстерно здійснює художній монтаж, колажні малюнки насичені і кожен епізод схожий на притчу.

Для моделювання художнього світу, в якому не загубилися ментальні підвалини буття українців, Теодозія Зарівна застосовує виразні засоби мистецького вираження: потік свідомості героїв, внутрішні діалоги і монологи Баби, Насті, багатоаспектну характеристику одного персонажа (полковника Мирона) очима різних дійових осіб (Баби, Катрусі, Клима Дворозума, Семена Гука, Віруньки), поєднання об'єктивного і суб'єктивного під час відтворення настроїв, людських почуттів, синтез епічної й ліричної, епічної і драматичної розповіді.

Роман має відкритий фінал. Письменниця розраховує на домислення читачем, запрошує його до діалогу, а це означає, що вона хоче бачити його співавтором твору.

Спочатку спробуємо дослідити семіотичну сутність заголовку роману Теодозії Зарівної "Вербовая дощечка", доведемо, що це заголовок-символ, який здатний відображати ідейно-тематичну основу твору.

Загальновідомо, що назва книги — це одна із ланок пошуку, адже перше відчуття ще не розкритого тексту виникає у думках читача від заголовку на обкладинці. Кажуть, що назва твору — це запорука успіху. Вона для книги те саме, що вбрання для красуні: чим шляхетніше й пишніше, тим краще, тим цікавішою є й книга, і красуня.

Вербовая дощечка — це не просто семіотична вказівка чогось давно вже відомого українській душі. Заголовок роману пояснюється двома епіграфами і текстом гаївки "Вербовая дощечка, дощечка...". Другий епіграф до твору Теодозії Зарівної прозоро тлумачить його назву й допомагає читачеві увійти у світ книги: "Вербовая дощечка заступає кладку чи міст, що ним дівчина переходить символічно з дівочого життя до життя замужнього" (Потебня).

У монографії Олександра Потебні "Про міфічне значення деяких обрядів та повір'їв" сказано, що "мостіння мостів" у пісенних текстах "може бути темним спогадом про небесний міст, яким боги сходили на землю" (2, с.22), а у статті "Переправа через воду як уявлення про шлюб" розкрито значення символу: "Мостіння мостів виражає очікування шлюбу..." (3, с.264). Жінку в Україні вважали за самостійну лише після одруження, одружена завжди користувалася більшим авторитетом у суспільстві, бо увиразнювала ідею кругообігу життя.

Як Олександр Потебня, так і сучасні фольклористи ствердили, що мостіння мосту, стояння на вербовій дощечці, перехід через неї або міст — це символ одруження і символ переходу в потойбічний світ. У Теодозії Зарівної вербовая дощечка — це філософський, естетичний, психологічний символ, який промовляє до читача насиченим змістом, потаємною мовою.

У письменниці вербовая дощечка — це Час, який нагадує, "що все йде до кінця, потроху беручись мохом і руїною". До честі Теодозії Зарівної майстерне уведення (має такий Божий Дар) своїх героїв у Час. Авторка відкриває нові горизонти в художньому осмисленні світу, розширює ідейно-естетичні пошуки, спирається на нові, взяті з реального життя конфлікти. Пропонуючи читачеві широкий розмах картини світу XX—XXI століття (у романі подаються швидкозмінні епізоди, осмислюються різні факти з історії України, нагромаджуються цікаві деталі життя персонажів різних часів, історії героїв, доленосне переплетення їхніх відтинків життя), письменниця філософствує почасти про Час.

Ці розмірковування глибокі, приміром, чого вартує лишень оце: "Давно усвідомила також, що моїм батькам не пощастило з часом. Загалом, він або сприяє, або нищить, і нема на те ради" (1, с.190).

Вербовая дощечка — це пізнання своєї неповторності в часі. Це ментальні кордони у Часі й Просторі.

Вербовая дощечка — це пізнання наших достойностей і наших вад, нашої моральної високості (до речі, український народ вважається одним із найморальніших народів світу) і нашого морального змаління. Теодозія Зарівна на сторінках роману розмірковує про добротворчу мораль нашого народу.

Вербовая дощечка — це й енергія роду, зв'язок кількох поколінь, генетична пам'ять, символ вічного оновлення й життя.

Вербовая дощечка тісно пов'язана з дорогою (символ дороги), адже це також спосіб чогось досягти, до чогось дійти, кудись повернутися.

Помилкова дорога для цілої нації — це дурман, отрута, а правильна — цілющий засіб, воля і щастя України.

Вербовая дощечка у Теодозії Зарівної — це саме почуття кохання, яке для наших героїв є тим самим, що Сонце на Землі, і вони цінують і солодкі, і гіркі його миті. Вербовая дощечка єднає два береги — жіночий і чоловічий. Якщо люди люблять одне одного, то й прокладається кладка — вербовая дощечка. Між різними парами — різні вербові дощечки. Так, скажімо, між Бабою та її Василем Максимовичем з Микулинець присмалена громом (натяк, що Опришко уже мав шлюб з Маринею).

Вербовая дощечка — це й "балансування між двома берегами, тим, що для наших, і тим, що для чужих і прийшлих", бо "велика то таємниця і велика вистава — підпілля"(1, с.104).

Вербовая дощечка — це вокальна схожість голосів: "Ми зазвучали так, наче нас народила одна мати" (1, с.294). Треба розуміти як психологічну сумісність (Настя Братківська і Арсеній Смуток очищалися і відроджувалися, за допомогою пісні ввіряли долю свою одне одному).

Як бачимо, вербовая дощечка у Теодозії Зарівної набуває потужного символічного значення, розрахованого на взаєморозуміння авторки та її читачів.

Заголовковий комплекс роману Теодозії Зарівної "Вербовая дощечка" (назва твору, присвята, 2 епіграфи) й текст гаївки "Вербовая дощечка, дощечка...", вміщений на обкладинковій сторінці книжки, є інформаційно й емоційно навантаженими, концептуально значущими й сприяють кращому розкриттю сюжету.

Вербовая дощечка набуває важливого смислового й конструктивного значення в семіосфері роману. Образ є символічним. Він об'єднує компоненти колізії, фабульні і позафабульні структури твору, визначає його міфологічний характер.

Доля героїнь немовби підсвітлюється променями філософсько-міфологічної символіки, що проймає сюжетні лінії Баби, Насті, Катрі ореолом екзистенціальних смислів. Життя кожної героїні "справді обертається на своїй заздалегідь встановленій орбіті...".

Заголовковий комплекс допомагає розкрити історію роду, історію трьох поколінь: літньої жінки, її дочки і внучки. Літня жінка — Баба, авторка лишає її без імені, може тому, що "долю мала — не приведи, Господи", а може й тому, що знала пісень без міри, "життя душило-душило її і все ж не могло змусити замовкнути, так ніби співала, аби не боліло, аби пригасити той шиплячий, вічно живий вогник жалю на світ, на долю, на небеса" (1, с.143).

Юлія Джугастрянська у статті "Право бути прочитаною"(4) напише, що ця Баба проходить через книгу, як скіфські скульптури крізь історію. Нам же хочеться назвати її генетичним кодом наймолодшої героїні роману Насті Братківської (до речі, ім'я в головної героїні з'являється лише в четвертому розділі роману, а в епілозі і в трьох перших розділах вона анонімна).

Баба, яка виховувала внучку з пелюшок, наділила Настю корінням свого роду, тож і була ця жінка на сторінках роману наділена силою, красою, шляхетністю, розумом, волею. Історія наймолодшої героїні роману виписана найповніше — це від її імені ведеться оповідь, це вона заявляє: "все, що залишу на папері, вже не зітреться, і не змиється" (1, с.11). Це їй "доля визначила...місце — посередині між столицею і селом" (1, с.13), бо вона працівник музею українських старожитностей, збирає Україну з уламків старовини, "від чого кривить практичніших і діловитіших, ніби від дитячого дивацтва, нині мало хто й знає, що подібне заняття на божому світі взагалі існує" (1, с.14). Спеціаліст по старожитностях любила землю і людей і їй вдалося зібрати стільки експонатів, що їх вистачило би на окремий музей і великі альбоми. Науковий співробітник музею начинена тисячами вислуханих розповідей, пісень, казок, гарячковий гравець-колекціонер, але чесна: "Не повірите, але з усіх своїх поїздок я не взяла собі нічого" (1, с.91).

Настя співуча, любить пісні, як саме життя, вміє ідентифікувати з кількох нот, переслухані в театральних залах опери й симфонії, багато читає, філософствує, чого варта тільки оця її думка: "в українців зникла любов і ненависть, лишилася тільки користь"(1, с.83). Спорідненість Настиної й Бабиної душ очевидна: народний досвід, народна культура, фольклор, поетичний світ української мови.

У Баби й Насті живе дух і душа етносу, їхні особистості — це сильні мікрокосми, складні й неповторні. Хто уважно читав роман, той помітив, що єднає ці душі ще й вода, невеличкий потічок — "співаючий струмок". Вода, як відомо, позначає і пояснює вічність, космічний простір, межу між світами й станами людського буття, життєдайне жіноче начало, родючі сили природи, кохання. Вода в уявленнях наших предків мала жіноче (річки, озера, ставки) й чоловіче (дощ, град) начало; жіноче й чоловіче начало поєднувалося, вода виступала Праматір'ю Світу.

Баба розповідала Насті: "У нашому яру текла річечка. Вийдеш навесні увечері, а вона дзюрчить, тихо так, заколисуюче, що би в тебе на душі не кипіло, та вода змивала; постоїш на містку, послухаєш, подивишся у неї, як у дзеркало, і людиною вертаєшся. Я дуже любила там бувати" (1, с.143). Бабин співаючий струмок мав кладку зі старої верби, і коли вона була маленькою, то любила клякнути на тій вербовій дощечці.

Настя працювала "у законсервованому часопросторі" — музеї народної архітектури під відкритим небом — і дуже любила невеличкий потічок, який протікав тут, із перекинутою між краями дошкою: "Більш за все на світі люблю на ній стояти, бо спів води нагадує давно покинутий дім на березі безмежного яру, у котрому завжди вигиналася течія, навесні глибока, влітку плитка, над темною водою хилиталася вузька кладка, а я, немов горобець на лозині, погойдувалася у повітрі" (1, с.16).

Вода, цей місткий символ роману, як і вербовая дощечка, допомагала нашим героїням пізнавати світ, сповнений самотності, й рятуватися від неї.

Катруся — мати головної героїні роману Насті — була в УПА і тому все життя несла найтяжчий хрест.

Красуня ["Катруся вдалася гарною: стан тоненький, груди високі, нога під нею, ніби виточена..." (1, с.62).] закохалася в Мирона, командира УПА, й пішла до партизанки. І хоча розуміла, що для них лишався вихід — лише смерть, бо ця війна була безнадійною, — мала (як й інші) заспокійливу філософську думку: "Просто аби ті зайди пам'ятали, що ми не бидло, що ми не всі — бидло"(1, с.103).

У загоні Катрусі "треба було прати сорочки і кілометри закривавлених бинтів, прасувати гарячим залізком, щоб убезпечитися від зарази, місяцями і літами вдавати яку маломовну чи глухоніму, аби принести відомості, ідучи в розвідку або ж на зв'язок..." (1, с.104).

Весілля ("освячення душі", введення її в контекст земний, у тіло молодої) виявилося нещасливо-щасливим для трьох героїнь: Баби, Катрусі й Насті.

Головна героїня роману розмірковує: "Час від часу пронизувала думка: насправді, сімейне життя йде по спадковості, як характер, врода, голос чи колір волосся. Доля так скручувала моїх предкинь, що всі, котрі ще трималися у пам'яті, жили одиноко, тягнули нелегкий тягар існування, немов жилаві коні, і ніяк не могли вийти з колії, яку їм заготував хтось невідомий.

Може аж мої хлопці перемінять цю лиху естафету, я була щаслива у пологовому будинку вже з того, що жіноча доля у нашому роду, нарешті, трохи перепочине — від мене починалася її чоловіча лінія" (1, с.143).

Нещасна у шлюбі Баба. Люблячи гультяя Опришка Василя Максимовича, вона так до кінця й не знає, чи любить він її, і де насправді пропадає; у іншій родині чи на роботі в гендлярстві.

Нещасливим виявилося й кохання Катрусі. Воно затьмарилося тоді, коли вона легалізувалася "в найглухішому куті" під чужим прізвищем (Ганна Сидонякова), а її чоловік Мирон перейшов кордон і опинився на чужині. Катруся, яка найбільше боялася чоловікового забуття і зради, бо весь усесвіт злився у неї в коханому, адже в жінки насильно відібрали материнство, дістала зраду. Теодозія Зарівна напише в романі, що зрада — символ часу, його ідея і його кров. А у читача може народитися думка, що суть кохання полягає в тому, щоб ніколи не бути щасливим.

Образ Катрусі чимось нагадує нам образ Гельці (Довган Олени) із роману Оксани Забужко "Музей покинутих секретів". Обидві героїні є учасницями УПА, вписані письменницями в суворий воєнний час ("ліс — не курорт"). Концепції образів творяться за допомогою пізнання світу війни. І Теодозія Зарівна, і Оксана Забужко виявляють несподівані закони воєнного лихоліття: дівчата закохуються в сильних чоловіків.

Багато жінок цінують силу понад усе, а в часи війни, страшних катаклізмів їм хочеться опертися на сильне плече. Тільки Катруся закохалася в того, хто виборював Україну (красеня, розумника, полковника із віденським дипломом), який "вроди, чемності, культури мав на велике військо"(1, с.204), а Гельця — у зрадника "Стодолю", який привів до криївки з вагітною жінкою облавників. І Олена Довган, яку по-справжньому кохав Адріян Ортинський і хотів, щоб вона лишилася живою, вибирає смерть. "Я не хочу...носити його кров...," — каже Гельця, — і виходить із трьома упівцями, щоб вбити свого чоловіка, батька ненародженої дитини, бо боїться, що Стодоля на крайову нараду провідників СБ прийде вже з новими облавниками.

Смертельним трюком було бойове життя Мирона й Катрі, АдріянаОртинського й Олени Довган. "Слава Україні!" — сказав він [Адріян — С.Ж.] до "Стодолі". І розняв зціплені круг чеки пальці"[5, с.575].

Гостро піднімаючи національні й моральні питання доби (сорокові XX й початок XXI століття) в романі, Теодозія Зарівна дивує читача тим, як тонко й майстерно поєднані в ньому площини суспільного буття й життя окремої особистості, її моральний світ, почуття.

Візьмемо для прикладу образ полковника УПА Мирона, який твориться кількома нараторами. Про Мирона розповідає Баба своїй внучці:

"Мирон прийшов до села із гарною шкіряною рукавичкою на лівій руці, темний від сонця і вітру, кучері, наче з дроту, очима відчитував людину, як ворожка, не існувало питань, на котрі не знав би відповідей. Дівчата затаювали дихання, лідери у "Просвіті" шанобливо примовкали, ось що робили краса і освіта. Панський тік лежав великий, наче світ, і вміщав кількоро сіл. Чути було дзижчання мухи, коли говорив"(1, с.61).

І хоча Баба сердиться на свого зятя за те, що той прилучив її доньку-одиначку Катрусю до підпільної роботи, творить позитивний образ батька для Настусі.

Про батька розповідає Настусі мати: "За татом твоїм ні сліду. О, як то тяжко молитися в церкві, коли не відаєш, чого для нього просити: здоров'я чи царства небесного?"(1, с.197).

"То був талант для воєнного часу"(1, с.203).

"...вроди, чемності, культури мав на велике військо. Я життя пережила, але так і не знайшла гарнішого і мудрішого"(1, с.204).

Клим Дворозум характеризує Братківського як людину, здатну до глибоких і сильних почуттів, віддану Вітчизні й народові, сильну, розумну, принципову.

— Вітчизна була для Мирона чимось таким, що стискало груди і пришвидшувало биття його серця (1, с.238).

— Мирон-воїн, командир, герой, про нього пісні складали. Всі місцеві хлопчиська хотіли бути подібними на нього: білий кінь, форма, як влита, орел… …він вважався ідеалом героя і вояка(1, с.246).

— Мирон — файний хлоп, його школи в нього на чолі написані. По-французьки — прошу, по-німецьки — скільки завгодно. Людей беріг, по-дурному на кулі не кидав, вони за ним — у вогонь і в воду (1, с.247).

Мирон Братківський, за словами Клима Дворозума, перебував у ситуаціях на межі життя і смерті: пройшов через конспіративну роботу в Польщі, через безкінечні бої з німцями, через змагання з різними партизанами, через більшовицькі й упівські сита, він міг переконувати ворогів, навіть своїх власних, і продовжував робити справу без страху і сумніву.

Зіткнення нашого героя зі світом як чужим, так і своїм, породжує відчуття абсурду, який міститься не в героєві чи у світах, а в їхньому співіснуванні, бо світи не відповідають очікуванням персонажа. Чужинці полюють на командира високого рангу — і це зрозуміло. Але його хочуть вбити й свої, бо Мирон — це надмір всього: розуму, відваги, геройства, честі. У нього, звинувативши в зраді, стріляє Малий Пиріг; районів референт СБ наказує Климові Дворозуму зліквідувати Мирона, як той вийде на зв'язок. Із цих абсурдних ситуацій полковник виходить достойно. Про нього можна сказати, що це стоїчний герой, який надихав багатьох до боротьби й життя:

— Дорогі мої вояки, своє ми зробили, ліпше чи гірше. Бо то вже не війна, а цілковита масакра. Пробивайтеся через оточення, я вам наказую вижити, а потім народити багато синів і чекати іншого часу. Він обов'язково прийде. Будемо живі — буде Україна, а як всі вмремо, то лишиться на нашій землі лиш ворог (1, с.244).

Колишній упівець Семен Гук так каже про свого командира: "Він був великим артистом. І вояка, і командир, і герой, але найперше — артист. Не раз казали: "По тобі сцена плаче". Такі раз на сто літ родяться. …Його доля захищала, а це більше, ніж карабін. Вдягав чужий мундир — енкаведистський, польський чи німецький і йшов, як по бульвару у Відні, всі честь віддавали. А міг і лісами проскочити, дерев у Європі видимо-невидимо: через Словаччину і — гайда аж до Австрії"(1, с.259).

Тітка Вірка, колишня зв'язкова УПА, про свого командира Мирона згадує, що той мав не тільки міць і незборність, але "добре знали його другу половину — м'якість і обов'язок" (1, с.278).

Мирон, який був уже поблизу кордону, повернувся, щоб підтримати свою донечку, лишити їй сімейні золоті речі й гроші.

Перебування полковника Мирона в Україні, його життя в конкретному часі, ніде не заплямоване. Він помимо своєї волі потрапляє за межі Вітчизни і змушений жити в чужому світі. Далі для читача — лакуна. Ми нічогісінько не знаємо про той моральний характер вибору, через який довелося пройти Миронові Братківському. Випадає майже півстоліття життя нашого персонажа. Ми дізнаємося, що Мирон живий, має правничу контору і молодшу на двадцять п'ять років дружину, в той час як перша чекає його в глухому закуті.

Що зробив чужий бізнесовий світ із нашим героєм? Метаморфози, які трапилися із Мироном, жахливі. Про них говорить Настуся своєму батькові в листі: "Бо так виходить з твоєї біографії, ніби ніщо не має якоїсь особливої ваги: ані любов, ані народ, ані навіть Україна, заради якої ти колись хотів вмерти, а тепер забув, що вона є на світі"(1, с.267).

Теодозія Зарівна виписує ідеальний образ Мирона Братківського в Україні — командир високого рангу, розумник, красень, морально сильна особистість. Читач захоплюється цим образом — і раптом — як обвал скелі — його зрада доньці, дружині, Україні. Авторка залишає реципієнта наодинці з текстом. Це своєрідна гра з читачем.

Одні зраду пояснюють чужиною: не було звідки черпати живильну енергію, меркантильний західний світ упіймав у свої сіті, денаціоналізував.

Інші, люблячи Мирона, стверджують, що він оберігав свою колишню родину, бо що, власне, він міг запропонувати своїй дружині і доньці?

Роман надзвичайно цікавий і має необмежені можливості для його вивчення як у середній, так і вищій школі.

Пропонуємо орієнтовний план вивчення роману Теодозії Зарівної "Вербовая дощечка".

1. Жанр "Вербової дощечки". Філософсько-психологічний роман.

2. Життєва основа твору. Письменниця про свій роман.

3. Тема, ідея, проблематика твору.

4. Композиція твору. Епілог + 22 розділи + пролог. Особливості сюжету. Їхня роль у розкритті проблем.

5. Роль позасюжетних елементів (назви твору, присвяти, епіграфів, описів тощо).

6. Система образів: їхня роль у розкритті проблем твору.

7. Особливості художніх засобів роману.

8. Художня вартість роману. Роман "Вербовая дощечка" в оцінці літературних критиків Михайла Слабошпицького, Юлії Джугастрянської, Василя Голобородька та інших.

9. Учнівська чи студентська інтерпретація твору.

Подаємо розповідь Теодозії Зарівної про написання й життєву основу роману "Вербовая дощечка".

Письменниця Теодозія Зарівна про роман:

Трохи про історію, яка в романі. Це розповідь трьох жінок — літньої жінки, її дочки і внучки, історія трьох поколінь: чиясь більше виписана, чиясь менше, наймолодшої найповніше. На задум наштовхнуло мене кілька причин. У моєї знайомої мама була в УПА, і коли прийшли радянські війська, чоловік відвіз її возом далеко в Карпати, де вона прожила довге життя сама. Подробиць я не знала, тож мала безцінну свободу — що вимагав твір, те й писала. Це, звичайно, не стало чистою свободою. Адже в УПА на Перемищині боровся мій вуйко, котрий у сорок четвертому, весь у нагородах, повернувся з війни, маючи за плечима облогу Сталінграда, дивом вижившим після двох тяжких поранень і одразу потрапивши в новий вир. Бог подарував йому довге життя, перед ним ще багато років мимоволі виструнчувався не один чоловік, а жив він у великому місті, допомагав десяткам людей і мав винятково світлий розум. Молодесенькою зв'язковою була моя мама. Обдарована від природи, з багатим лексиконом, відмінниця...Від трагічного кінця її врятувала депортація з Надсяння в Західну Україну, де мама, відмовившись вступати в комсомол, поставила хрест на кар'єрі й назавжди залишилася в малесенькому сільці, сенсом її життя стало виховання дітей, а святом для неї було читання романів.

Отже, усе, про що йдеться у "Вербовій дощечці", писано життям на шкірі. Чому той твір має відгукнутися в людях? Бо письменник мусить оті суворі письмена зі шкіри перенести на папір. Що більше в них больових точок, то ймовірніше, що читач їх відчує. Ось мені зателефонував Степан Галябарда, через кілька годин після того, як отримав книжку, він устиг прочитати кілька глав і вигукнув: "Ти мені кинула в груди гранату, і вона вибухає!" То був перший відгук, який засвідчив, що почуття, які я вкладала в роман, повертаються до автора. До речі, я безпомильно знаю, хто прочитав книжку від дошки до дошки — у тих змінюється голос. І це, мабуть, є цінним у літературі — загадковий спосіб передавання емоцій, це трапляється не так часто, а решта — ремесло.

* * *

...Я свідомо тримаю сюжет під контролем. Колись Іво Андрич зауважив, що тільки письменник може проаналізувати свій твір якнайточніше. Не можу сказати, який з мене аналітик, але свій твір я знаю досить добре.

Я старалась зробити героїв різними, нікого не засуджуючи, уживаючи інтонацій, позбавлених злоби й ненависті.

Не знаю, чи це читається, але розумію, що за сприятливих обставин люди бувають прекрасні, а за страшних обставин — гірші. Цей біль сьогоднішнього дня, коли бути моральним, чесним, порядним — немодно й невигідно, я старалася передати. Чи є місце надії? Хіба сподіватися на якихось совісних, кращих. Можливо, на письменників, митців. Якщо вони не запливли жиром. І хоч література нікого не врятує, проте може достукатись і спитати: "Ти лишився людиною? Тобі не шкода себе вчорашнього?" Якщо така думка опанує читачів, я матиму полегшення.

* * *

УПА. Навіть у цій книжці немає позолоти, тут є і те, і те, що було в людях. Ще живий спогад про той час, я пам'ятаю тих людей, дехто ще є. Вони йшли на смерть за ідею. Звичайно, були серед них молоді...

* * *

...юні ідеалісти. Але це було масово, і вилучити це з історії неможливо. І якщо нині половина народу думає інакше, то це дуже важливий факт історії, його не скасуєш директивами. Коли буваю в церкві, завжди ставлю свічку й за них: "Хлопці, вас пам'ятають". І хоч у людей давним-давно інші інтереси, маю враження, що не все вмерло(6).

Для перевірки знання тексту твору пропонуємо скористатися вікториною за романом Теодозії Зарівної "Вербовая дощечка":

Вікторина за романом Теодозії Зарівної "Вербовая дощечка"

1. Хто автор слів *"Кожне життя обертається на своїй заздалегідь встановленій орбіті, випадок додає йому збурення і відхилення, не спотворюючи по суті"*, що використані в епілозі? (Х. Ортега-і-Гасет)
2. Як звуть головну героїню твору? (Анастасія)
3. Скільки їй років? (42 роки)
4. Хто такий Славко Бородай? (рудий чоловічок)
5. Ким працювала Настя? (музейний працівник)
6. Де вона навчалася? (після восьмого класу вступила в педучилище; закінчила також університет)
7. Хто такий Микола? (чоловік Насті)
8. Скільки дітей було у Насті і Миколи? (двоє хлопців)
9. Ким були батьки Насті? (повстанці ОУН УПА, Мирон та Катря)
10. Для чого підв'язувала подушку мама Катрі? (щоб не дізналися, що Катря вагітна)
11. Хто виховував головну героїню? (Баба)
12. Як звали чоловіка баби Насті і чому їм не вдалося зберегти родинне щастя? (Василь, він був гендляр і мав ще іншу родину)
13. Хто такі брати Михлики? Яке вони мали прізвисько? (сільський оркестр(скрипка, акордеон, труба і бубон), "Вже й по всьому")
14. Який танець танцювали Йосиф і Настя? (танго)
15. До кого приревнував Микола Настю? (до Степана)
16. Ким доводилася Арсентію Дарія Смуток? (мамою)
17. З якого дня жінка ніколи не розпочинала справ? (з понеділка)
18. До кого першого потрапила в гості шукачка старовини і який скарб від неї дістала? (Явдоха із Зеленої, ярмо)
19. За яких обставин вона потрапила в Молодилів? І куди спочатку вона хотіла помандрувати?(Автобус до Зеленої зламався і "я поїхала у той бік, куди везли")
20. Хто така Софія Нижник і як вона пов'язана з головною героїнею? (практично з Настею вони стали подругами)
21. Що подарувала Софія Іванівна Нижник для музею? (блузу)
22. Хто такий Сенько і хто такий Арсентій? (це одна й та сама людина, житель Молодилова, з яким Настя зустрілася під час зливи)
23. Навіщо збирачці старовини потрібен був дід Митя? (йому належав праник)
24. Хто така Ганна Сидонякова? (це Катря, мама Насті)
25. Яка дата була на сволоці старої хати на хуторі? (1765)
26. Як пов'язаний Клим Дворозум з Мироном Братківським? (вони вчилися разом, входили до організації)
27. Хто вистрелив у Мирона, але не поцілив? (Малий Пиріг)

28. Кому належать слова: "Війна — це теж життя"? (Климові Дворозуму)

29. Для чого Настя завітала до Семена Гука? (розпитати про батька)

30. Чому Анастасія повернулася в Молодилів? (поглянути на хату і зустріти Арсентія)

31. Кого побачив Арсентій, коли проводжав свою дружину на зупинці? (Настю)

32. Хто допоміг Насті змінити імідж? (невістка Альона)

33. Хто навідався до музею у ролі спонсора? (Степан з дружиною Лесею)

34. Що запропонував Степан Насті, коли прийшов до неї додому? (стати нянею його дітей)

35. Кому писала листа Настя? (батьку)

36. Чи були у Мирона ще діти, окрім Насті? (так, троє, від другої жінки)

Пропонуємо можливі запитання для літературної дискусії про людину, любов і зраду за романом Теодозії Зарівної "Вербовая дощечка":

1. Критик Михайло Слабошпицький пише, що "у Вербовій дощечці" дуже багато нашої історії, багато впізнаваної сучасності, тут є вічні питання: що є людина як людина".

А на вашу думку, що є людина як людина?

2. Поміркуйте над думкою Теодозії Зарівної: "Конформізм — наша нова релігія. Її вже не соромиться ніхто" (1, с. 263).

Чи сповідуєте ви цю релігію? Якщо ні, то чи легко вам бути у житті нонконформістом?

3. Чи погоджуєтеся ви з думкою літературознавця Василя Голобородька, що "Вербовая дощечка" — це книга про любов і зраду. Так? Ні? Свою думку аргументуйте.

4. Чи справді для закоханої Катрусі увесь всесвіт злився в любимому Миронові? Свої думки підтвердіть сторінками роману.

5. Кажуть, що найбільше щастя в житті — це впевненість, що тебе люблять. Чи була Катруся впевнена, що її любить чоловік?

6. Прокоментуйте роздум Катрусі про те, що щоденний подвиг жінки набагато важчий, ніж подвиги чоловіка:

"...Чоловік може бути героєм, жінка — ні...Якщо й траплялося, то все це неприродно, вимушено, аби довести своє комусь...Жінка, що дає людині життя ціною майже власного (бо не кожна може витримати навіть пологи), а не ціною хвилевої радості, як мужчини, платить незмірно більше світові, вона віддає частину себе. Потім та частина, власне її відсутність, весь час болить, так ніби хто втяв кавалок тіла... тому звитяжці й можуть іти на смерть, думати про перемогу чи народ, бо добре знають — їхніх дітей пантрує вдома віддана істота — жінка..." (1, с.200).

7. Доведіть, що жінки в романі наділені внутрішньою силою (Катрине чекання, Бабина відданість доньці й онучці, Настина шляхетна гідність).

8. Прокоментуйте думку Насті: "Зрада — символ часу, його ідея і його кров" (1, с.263).

Чи зраджували вас і ваших рідних у житті? Чи можна виробити імунітет до зрад?

9. Чи має право Мирон виправдовувати своє затишне життя турботою про хвору дружину (німкеню)?

10. Що є вірність і де проходить межа між зрадою найдорожчим і зрадою самому собі?

На допомогу філологам подаємо орієнтовні запитання для підсумкової проблемної бесіди:

1. Що вас найбільше вражає в змістовому полі твору і чому? Чи важко жити людині у світі, сповненому самотності?

2. Чи зі всіма візіями світу, змодельованими авторкою, ви погоджуєтеся?

3. За допомогою чого моделюється багатовимірний художній світ роману?

4. Чи зуміла письменниця відтворити епоху і характери людей?

5. Поміркуйте над сторінками роману, в яких ниціть вивищується над духовністю. Як, на вашу думку, можна запобігти цьому?

6. Літературознавець Василь Голобородько стверджує: "Кожен епізод роману перетворюється на притчу, а кожна романна реалія на багатозначний символ". Доведіть справедливість цього міркування або спростуйте його сторінками твору Теодозії Зарівної "Вербовая дощечка".

7. Доведіть, що заголовок роману Теодозії Зарівної "Вербовая дощечка" "є організуючим ядром, концептуальним згустком, мигдаликом, у якому, немов у генах, запрограмована життєва функція персонажів, проблематика твору, його художня доцільність" (Роман Іваничук).

8. Чи згодні ви з думкою, що назва твору — це ключ, який є кодом художнього тексту?

У статті ми запропонували лише деякі методи вивчення цього роману, їх може бути набагато більше. Педагогічна професія — це завжди творчість.

Роман Теодозії Зарівної — це виразний естетичний матеріал, і творчий філолог зможе на ньому побудувати яскраве й результативне заняття. Для цього треба емоційно-художню силу тексту помножити на особисте "Я" філолога і учня або студента й увійти в діалог з авторкою роману, проникнути в мистецький універсум твору.

Література

1. Зарівна Теодозія. Вербовая дощечка. — К., 2008.

2. Потебня А.А. О мифическом значении некоторых обрядов и поверий. — М., 1865.

3. Потебня А.А. Переправа через воду как представление брака// Древности. Археологический вестник, издаваемый Московским археологическим обществом. — Т.1. — М., 1868.

4. Джугастрянська Юлія. Право бути прочитаною// http: //litakcent/ com/ 2009/01/21/pravo-buty-prochytanoju

5. Забужко Оксана. Музей покинутих секретів: Роман. Вид. 2-ге, доп. — К., 2009.

6. "І хоч література нікого не врятує": Розмова Михайла Слабошпицького з Теодозією Зарівною// Літературна Україна. — 2008. — 9 жовтня. — № 39 (5277).

7. Голобородько Василь. Книга любові і зради //http://litakcent.com/2009/07/01/Knyha-pro-ljubov-i-zradu/

Светлана Жила. "Мир наполненный одиночеством...". Изучение романа Теодозии Заривной "Вербовая досточка"

В статье анализируется философский, психологический роман Теодозии Заривной "Вербовая досточка" и предлагаются методы его изучения в средней и высшей школе.

Ключевые слова: *название произведения, заглавный комплекс, символ, открытый финал романа; викторина,литературная дискуссия, проблемная беседа.*

Svitlana Zhyla. "The world is full of loneliness..." The study of novel "Verbova doshchechka" by Feodosiya Zarivna.

In the article the philosophical and psychological novel "Verbova doshchechka" by Feodosiya Zarivna is analyzed and methods of it`s learning in secondary and high school are given.

Keywords: *title of the work, complex of headline, symbol, open ending of the novel, literary quiz, discussion, problem talk.*

Система уроків з вивчення творчості Івана Франка

Урок четвертий: Іван Франко — лірик високої проби

Людмила Назаренко,
вчитель-методист
м. Миколаїв

Проектно-конструкторська модель уроку літератури

І. Інформаційна картка уроку літератури

Мета літературної освіти: осмислити події, що відбувалися в житті Франка, з'ясувати причини написання твору "Декадент", автобіографічні елементи в ньому; збудити бажання краще пізнати глибинний зміст поезій митця; повторити відомості з теорії літератури; передавати власні почуття від віршів "Декадент", "Розвивайся ти, високий дубе..."; сприяти розвиткові мовлення, читацького хисту, декламаторських здібностей, вміння самостійно аналізувати поезії, подвиг духовної величі; виховувати почуття патріотизму.

Цілі: з'ясувати жанрові особливості поетичних творів І. Франка.

Завдання:

— з'ясовувати обставини написання поетичних творів;

— характеризувати тематику та проблематику віршів І.Франка, визначати їх жанрові та ритмомелодичні особливості;

— виразно читати поетичні твори поета, використовуючи засоби виразності;

— вивчити поезії "Декадент", "Розвивайся ти, високий дубе..." напам'ять.

Змістові лінії літературної освіти:

Л *— володіння літературним матеріалом, навичками критичного мислення;*

А *— прийняття адекватних рішень, конструктивне використання знань і вмінь;*

К *— адекватне оцінювання творів літератури;*

М *— формування повної зв'язної аргументованої відповіді;*

Д *— формування системи компетенцій, загальних умінь і навичок читацької діяльності.*

Компетенції учня-читача: домінувальні: *читацька, літературознавча;* **фонові:** *комунікативно-мовленнєва, когнітивна, соціальна, діяльнісно-операційна.*

Очікувані (плановані) результати: *читання й розуміння поетичних творів, накопичення емоційно-чуттєвого досвіду.*

Тип і різновид уроку *— аналіз поетичного твору.*

Теоретико-літературні поняття: *жанрові та ритмомелодичні особливості поезій (повторення).*

Літературно-мистецькі зв'язки: *зображувальне мистецтво, народознавство.*

Наочні засоби навчання: *репродукція картини І. Шишкіна "Дощ у дубовому лісі", статичний портрет І. Франка, виставка книг.*

Варіативне домашнє завдання: *вивчити поезії "Декадент", "Розвивайся ти, високий дубе..." напам'ять + скласти завдання, запитання, ребуси, кросворди за творчістю І. Франка + створити колекцію музичних творів на слова Франка.*

ІІ. Модель уроку-заняття з літератури

Композиція та сюжетно-змістові лінії літературної освіти школярів

Зачин уроку

І. Вступне слово-звернення вчителя до учнів-читачів

Іван Франко — це розум і серце нашого народу.
Це боротьба, мука і передчуття щастя України.
України і людяності...
М. Рильський

В історії багатьох народів є постаті, котрі сприймаються людством як згусток мудрості саме державотворчої етнічної спільноти — тобто тієї нації, яка є своєрідним "становим хребтом" державності країни.

Світанком України, нашої незалежної держави, називають літературну спадщину Івана Франка. Вчитайтеся в його твори, і ви відчуєте, як наповнюються "українським змістом" такі категорії, як "національні почуття", "національні традиції". Віщим словом поета-патріота є цикл поезій "Україна" зі збірки "З вершин і низин", до якої увійшов вірш "Розвивайся ти, високий дубе". Особисті погляди поета-патріота викладено в поезії "Декадент" з циклу "Поклони", що увійшов до збірки "Мій Ізмарагд".

Незвичний початок вивчення твору з використанням предметно-речових деталей тощо

— Погляньте на цей віночок, з гілля якого дерева його зроблено?

— Що вам відомо про цю рослину, її символічне значення?

1. (Дуб, рід дерев, рідше кущів сімейства букових. Їх нараховується близько 750 видів. Росте ця рослина переважно в помірному, субтропічному та тропічному кліматі. Найчастіше зустрічається в Північній півкулі. Лісоутворююча порода. Деревина міцна і довголітня, за що і цінувалася багато століть. Використовувалася в кораблебудуванні, будуванні житла, виготовленні меблів. Здавна кору використовували в лікувальних цілях, для отримання дубильних речовин. Багато видів вирощують як декоративні, шість видів охороняється.

2. Дуб ще з праслов'янських часів вважався символом чоловічої сили, енергії, що підтверджують вишивки на чоловічих весільних сорочках. Покровителем цієї рослини був бог блискавки і грому Перун, якого шанували наші предки. Саме до нього зверталися перед важливими родовими чи племінними справами язичники-чоловіки, просячи укріпити їх волю, тіло, дух, тому виникли такі порівняння: міцний як дуб, непохитний як дуб.

3. У християнстві дуб вважався символом гордості й пихатості. Вінок з дубового листя символізував силу, міць, гідність. Слов'яни-язичники вважали дубові гаї житлами богів, тому вшановували їх, категорично забороняли вирубувати. Їм у жертву приносили биків, кабанів, півнів, хліб. Обожнювання дуба зумовлено його довговічністю, міцністю. На Рівненщині росте дуб — тисячотрьохсотлітній патріарх-красень. Хортицький дуб буяв майже дві тисячі років).

— Як ви думаєте, чому ми розпочинаємо урок з розгляду дубового гілля?

Основна частина

ІІ. Орієнтаційно-прогностична лінія літературної освіти

1. Повідомлення, корпоративне формулювання теми уроку, читацьких завдань

— Сьогодні ми поновимо розмову про літературну спадщину І. Франка, ознайомимось із поетичними творами "Розвивайся ти, високий дубе", "Декадент".

— Сформулюйте тему уроку, читацькі завдання.

2. Визначення особистісно важливих цілей діяльності

— На чому будемо акцентувати увагу під час вивчення творчості І.Франка?

3. Умотивування наступної діяльності вчителем або/і школярами

— Поезію-заклик "Розвивайся ти, високий дубе..." забороняли пускати у світ і російська цензура за царату, і польська на Західній Україні. Радянська система, спекулюючи на імені І. Франка, спотворюючи його світогляд, по-своєму витлумачуючи спадщину письменника, робила все, щоб не допустити до друку його твори національно-патріотичного змісту. Гімн поета "Вічний революціонер" повинен був заглушити інші могутні твори митця, які ще за його життя стали духовним прапором для українців, зокрема в Галичині та на Буковині. Написаний понад сто років тому вірш "Розвивайся ти, високий дубе..." й нині випромінює незгасне світло високої любові І. Франка до України, тому наше знайомство з цією поезією стане зустріччю, що поєднає вилучені сторінки з творчості митця.

4. Позитивна настанова на вирішення літературно-мистецьких завдань

— Будьте уважними слухачами, допитливими читачами, кмітливими спостерігачами, тоді вивчення поезій стане для вас насолодою, збагатить вашу душу.

Кульмінаційні моменти розв'язання літературно-мистецьких завдань

ІІІ. Проективно-операційна лінія літературної освіти

Постановка системи запитань-орієнтирів до читання твору

— Про що йде мова у поезії?

— Які почуття охоплюють вас під час читання?

Читання поезії завчасно підготовленими учнями. Обмін враженнями від первинного прочитання тексту

— Розкажіть про власні враження, переживання, настрої.

— Чому автор звертається до дуба? З якою метою Франко персоніфікує цей образ?

Розгляд ілюстративного матеріалу до твору (Електронна енциклопедія)

І. Шишкін. "Дощ у дубовому лісі". 1891 рік

Художньо-мистецький коментар

— І. Шишкін створював переважно лісові пейзажі. Спрогнозуйте, чим сподобалося це дерево художнику. Опишіть, яким він його собі уявляв.

— Його картина поєднує риси романтизму і реалізму, світло і повітря, колористичну координацію зон неба і землі, тому дуби на його полотні величаві. Художник сфокусував найвищий рівень розквіту рослин. Дощ надає яскравості кольорам, створюється враження, що ми дихаємо свіжістю. І. Шишкін — митець, який відчував тонкощі природи, кожного дерева. Порівняйте ставлення І. Франка та І. Шишкіна до дуба.

1. Повторне читання поезії учнями-читачами. Виконання аналітико-синтетичних дій учнем-читачем за текстом художнього твору

(Запитання розташовано на слайдах)

— Які ще риторичні звертання знаходимо в тексті? *("Діти ж мої", "діти нещасливі", "блудні сиротята".)*

— Про що вони свідчать? Як подібні звертання характеризують поета?

— Ким виступає в уяві поета Україна? Підтвердьте свої слова цитатами з твору. *("Мати Україна", "Згорне мати все діти теплою рукою".)*

— Яку риму використовує автор, щоб передати своє ставлення до батьківщини? *(Жіноча рима вказує на ніжність, м'якість.)*

— За що Франко докоряє сучасникам? Які риторичні запитання використовує? *(Докоряє поет за рабську покору, почуття меншовартості:*

Чи ще ж то ви мало наслужились
Москві і ляхові?
Чи ще ж то ви мало наточились
Братерської крові?)

— Який художній засіб підкреслює біль автора, обурення? *(За допомогою анафори підкреслено авторські почуття.)*

— До чого закликає Франко? З якою метою? *(Франко закликає до об'єднання України, служіння батьківщині:*

Піднімайтесь на святеє діло,
На щирую дружбу,
Та щоби ви чесно послужили
Для матері службу.
Єднаймося, братаймося
В товариство чесне...

Автор мріє бачити країну "одну", "нероздільну".)

— Поясніть, як ви розумієте вислів "святеє діло".

— Назвіть алегоричні образи, поясніть їхній зміст. *("Тяжкії кайдани", "пута вікові" — рабство, соціальне й національне пригнічення.)*

— В яких словах автора висловлено віру в те, що мрії здійсняться? *("Прокинуться люде", "встане славна мати Україна, щаслива і вільна", "весна-красна буде".)*

— Так, перед нами постає ідилічна символічна картина вільної єдиної України. На чию допомогу сподівається автор? *(Сподівається автор на допомогу Бога.)*

— Пророче звучать слова: "Хай братством, щирими трудами Вкраїна воскресне!". Визначте пафос твору. *(Пафос твору — патріотичний.)*

— Пригадайте художні прийоми фольклору, скажіть, чим близький художній твір до народної пісні?

(Використання сталих епітетів: "весна-красна", "теплі руки", "власна хата";

версифікація: "Розвивайся ти, високий дубе...";

чіткий ритм (5-стопний хорей з допоміжною стопою пірихієм);

римування — перехресне;

побудова — катрен;

звукова організація мови — асонанс;

звертання-пестування: "блудні сиротята";

образи рослин: образ дуба, вірування народу;

узагальнення: "Вкраїна воскресне!";

контакт між читачем і автором — усі ці складові зближують поезію з фольклором.)

— У яких словах висловлено ідею поезії?

("Гей, вставаймо, єднаймося,

Український люде!" — ідея поезії "Розвивайся ти, високий дубе...")

— Назвіть жанр лірики, в якому написано вірш. *(Жанр лірики — громадянський).*

— Яка тема твору? *(Зображення вільної нероздільної держави, віра в майбутнє своєї нації.)*

— Чи здійснилась мрія Франка про об'єднання України? *(Слова Франка виявились пророчими й здійснились рівно через 57 з половиною років (вірш написано 17 березня 1883 року). Весна, на яку чекав поет, прийшла. Теплою матірною рукою українські землі було об'єднано, щезли межі, що відділяли Галичину й Буковину, а після Другої світової війни — й Закарпаття від Східної України. Возз'єднаний український народ без хлопа і без пана став повновладним ґаздою на своєму полі.)*

2. Літературно-мистецька діяльність читачів: творчі роботи, художнє читання текстів

— Користуючись програмою Word, накресліть партитуру тексту. Дотримуючись розділових знаків, враховуючи пафос твору, його ідейно-тематичну спрямованість, прочитайте поезію "Розвивайся ти, високий дубе...".

— Лейтмотивом поезії є об'єднання держави. Попрацюйте в парах, складіть усне висловлювання в публіцистичному стилі, спираючись на відомі вам художні твори, на тему "Схід і Захід — разом". Текст розташуйте на слайдах, доберіть ілюстративний матеріал.

Представлення результатів діяльності учнів-читачів. Рецензія творчих робіт старшокласниками

— Прокоментуйте усні висловлювання одноклассників, визначте найкраще, вибір обґрунтуйте.

3. Підготовка до сприйняття художнього твору "Декадент"

Пояснення незрозумілих слів

— Хто такий декадент, що таке декадентство?

Декадентство — літературно-мистецький напрям кінця XIX — поч. XX ст., що характеризувався настроями приреченості, індивідуалізму, містики, безнадії, відчуженості від життя, обстоюванням "мистецтва для мистецтва".

Декадент — прихильник, представник декадентства в літературі та мистецтві.

Повідомлення біографічних та історичних відомостей для розуміння тексту

(Робота з базою даних, розташованою на "Робочому столі" комп'ютера).

1897 р. — найважчий у житті І. Франка, у травні зробили операцію на очах. Виходять збірки оповідань "Галицькі образки" з передмовою "Дещо про себе самого". Стаття викликала цілу бурю в таборі "народовольців", які оголосили бойкот, назвавши письменника зрадником Русі, "смутною появою". У віденській газеті "Die Zeit" опублікували статтю Франка "Поет зради", де йшлося не стільки про національного польського поета А. Міцкевича, скільки про шляхту, котра його ім'ям вела окупаційну політику. Поляки зробили проживання Франка у Львові неможливим. Його звільнили із редакції газети "Кур'єр Львовські", у якій працював від 1887 р. На будинку поета з'явилося гасло "Геть Франка", на дереві вночі хтось почепив манекен, надзвичайно подібний до зображення Франка. Дружина не могла винести цькувань і нервово захворіла. Камінь, який був кинутий у Франка на вулиці, потрапив у голову синові Андрієві, який промучився після цього рік (травма викликала епілепсію зі страшними приступами) і помер.

Під час виїзду сім'ї в Нагуєвичі мало не сталося вбивство. Дочка Ганна згадувала: *"Ми всі вийшли з дому, повиносили пакунки і поскладали на фіакра, що на нас чекав. Але тато був якийсь неспокійний і розглядавсь на всі боки, піднявшись із сидіння. Тоді нараз вискочив із-за рогу чоловік і вистрілив до тата, але, на щастя, не поцілив. Тато зблід, але почав нас заспокоювати".*

У 1898 р. по округу Тернопіль — Збараж — Скалат І. Франко ще раз балотувався до державної ради, але знову безуспішно.

Збірка "Зів'яле листя" викликала неоднозначну реакцію критики. Так, Василь Щурат потрактовував її як вияв декадансу в українській літературі. Цей термін варто розуміти двояко. По-перше, як течію в модернізмі, для якої характерні настрої приреченості, безнадії, песимізму, обстоювання "мистецтва для мистецтва". По-друге, як новітні пошуки в галузі форми. Поява декадансу в літературі припадає на 70—80-і роки XIX століття. Його виникнення пов'язують з іменем французького поета Ш. Бодлера та його поетичною книжкою "Квіти зла". В. Щурат хвалить драму Франка більшою мірою за художню майстерність. Поет сприймає його оцінку як образу, розуміючи під декадансом якраз занепадницьку течію.

Ось у таких складних умовах (критика за збірку "Зів'яле листя" та звинувачення у відсутності патріотизму, в зраді національних інтересів) Франко видає збірку "Мій Ізмарагд" (1898 р.). Названо так збірку не випадково.

Ізмарагд (смарагд) — це дорогоцінний камінь. У Київській Русі "Ізмарагдами" називали збірки повчальних статей, легенд, притч, у яких викладали християнську мораль.

4. Позитивна настанова на вирішення літературно-мистецьких завдань

У передмові до збірки Франко писав: *"Блукаючи по різних стежках всесвітньої історії та літератури, я*

здавна збирав … поодинокі камінчики, придатні для моєї будови… Значна частина поміщених тут віршів, то правдиві діти страждання. Я писав їх у темній кімнаті із захмуреними болючими очима. У поетичній формі я бажав подати сучасному читачеві ряд оповідань, притч, рефлексій і інших проявів чуття та фантазій, котрі теми черпані з різних джерел, домашніх і чужих, західних і східних… А тобі, любий брате чи сестро, що читаєш ці рядки, бажаю того душевного супокою, того м'якого, ніжного і щирого настрою, який знаходив я, складаючи серед болю і тяжкої гризоти оті прості, часом скорбні, іноді, може, сухо навчаючи моралізаторські вірші. Коли з них упаде на твою душу хоч крапля доброти, лагідності… то не даремна буде моя праця."

Колективне читання художнього твору "Декадент"

Постановка запитань-орієнтирів до читання твору

— Кому присвячено поезію?

— Які почуття володіють поетом?

Самостійний аналіз вірша

— Прочитайте повторно поезію, проаналізуйте її за поданим планом:

1) Безпідставність обвинувачень.

2) Соціальні причини суму. Наявність оптимістичних настроїв у збірці "Зів'яле листя".

3) Ліричний герой діяльний, не боїться боротьби.

4) Заперечення пасивності, паразитизму.

5) Поезія І. Франка — ліра, настроєна по-бойовому:

а) основна думка поезії;

б) будова поезії, художні засоби (зафіксувати за допомогою зміни кольору, шрифту, накреслення літер, використовуючи програму Word);

в) символіка у творі.

Методичний коментар. Учням, яким важко аналізувати поетичний твір, можна запропонувати додаткові запитання.

— Чи переконливо заперечує Франко звинувачення в декадентстві?

— Які аргументи при цьому використовує?

— З якою інтонацією потрібно прочитати риторичні запитання: "Я декадент?" у всіх трьох випадках, щоб передати настрій ліричного героя?

— Які художні засоби використовує поет у вірші?

— Яку позицію виражає ліричний герой-митець?

— Чи згодні ви з думкою, що І. Франко — декадент. Наведіть переконливі докази.

— Визначте ідейно-тематичне навантаження твору.

Конкурс читців

Представлення результатів діяльності учнів-читачів

1. Рефлективно-корективна лінія контролю літературної освіти, читацького досвіду учнів

Обмін враженнями від почутого, прочитаного (за творчістю письменника)

— Іван Якович Франко був твердо переконаний, що кожна людина повинна виконувати свій громадянський обов'язок. Чи міг би сказати поет: "Історія мого життя є частиною історії моєї Батьківщини"?

— Який смисл особисто для вас мають ці слова І. Франка?

— І. Франко геніальний у силі любові до свого народу, а також у нищівній критиці на його адресу. Це парадокс?

— Що особисто вам імпонує у творчості Івана Франка?

— Чи можна говорити про духовні цінності письменника, судячи з його творів?

Оперативний контроль літературно-читацького досвіду учнів

Вікторина

1. Гортаючи поезії

З'ясуйте, з якого твору взято рядки:

Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі. ("Мойсей")

2. Музична хвилинка

Звучить романс на слова І.Франка "Ой ти, дівчино, з горіха зерня"

3. Майстерня художника

— До якого твору намальована ілюстрація? Назвіть автора.

("Гімн" В. Євдокименко)

4. Загублені речі

— Назвіть твір, з якого взято цю річ. *(Показ листа)*

5. Слово-намистинка

— Додай слово, поясни зміст висловлювання:

Книги — морська…*(глибина)*

6. Знайди початок

— Збірка "З вершин і низин" відкривається віршем….

7. Відеозапитання

— Хто ця жінка?

— У якій поезії звучить риторичне запитання?

І де в світі тая сила,
Щоб в бігу її спинила,
Щоб згасила мов огень
Розвидняющийся день?

— Поезію "Гімн" поклав на музику композитор?

а) М.Лисенко;

б) Б.Лятошинський;

в) Л. Ревуцький.

— Назвіть автора слів:

"Колосальна, як на одну людину, творча спадщина І.Франка є явищем не тільки національного, не тільки всеслов'янського, а й світового масштабу". *(Л.Новиченко)*

Варіативні завдання домашньої читацької роботи

Кінцівка-розв'язка уроку

V. Заключне слово-епілог словесника

З глибокої і чистої криниці Франкового слова ще довго-довго будемо пити животворящу воду, черпаючи живу наснагу до праці і боротьби за рівноправне утвердження України серед інших народів, тому не забувайте слова І. Франка, що звучать як гімн:

Не пора, не пора, не пора
Москалеві й ляхові служить!
Довершилась України кривда стара,
Нам пора для України жить.

Секрет успіху С.Ю. Тур

Тур Світлана Юріївна

Тур Світлана Юріївна — викладач української літератури комунального закладу "Бериславський медичний коледж" Херсонської обласної ради, викладач І категорії.

Закінчила Херсонський державний педагогічний університет імені Н.К. Крупської. Працює над проблемою "Розвиток критичного мислення на заняттях літератури".

Тур Світлана Юріївна — саме той викладач, чия педагогічна і загальнолюдська культура, багатий досвід роботи з дітьми є прикладом успішного втілення вимог сучасного суспільства до освіти.

Тур С.Ю. переконана, що "навчитися чогось можна лише тоді, коли сам це зробиш". Саме ці слова грецького філософа Арістотеля спонукають викладача до постійного творчого пошуку.

Ґрунтовна фахова підготовка, глибока ерудиція, філософський склад розуму, різноманітний світ захоплень, власне бачення світу — все це притаманне Світлані Юріївні.

На заняттях Світлана Юріївна доброзичлива, прагне до взаєморозуміння. Це допомагає їй у реалізації педагогічної проблеми, над якою викладач працює другий рік. Критичність мислення дозволяє особистості вдосконалювати свої аналітичні здібності, навички застосування знань, сприяє виробленню прагнення до нових знань. Таким чином, Світлана Юріївна формує у студентів суб'єктивний досвід, що використовується в продуктивній діяльності і є передумовою творчої самореалізації особистості. За час роботи над проблемою вона неодноразово виступала з доповідями на засіданнях циклової комісії.

Секрет педагогічних успіхів Світлани Юріївни полягає в умінні вміло керувати процесом навчання, стимулювати активність студентів, поєднувати колективні форми роботи з індивідуальними.

Центральну проблему твору вчителька визначає так, щоб її формування наштовхувало студентів на роздум і в процесі аналізу вони могли визначити складові даного питання, встановлюючи зв'язки між ними. Таким чином, центральна проблема — це перспективне питання, розв'язати яке можна лише після з'ясування цілого ряду інших його аспектів.

На заняттях літератури Тур С.Ю. демонструє розмаїття методів і прийомів, за допомогою яких навчає своїх студентів мислити, розвиває пізнавальний інтерес, творчу активність, віддаючи перевагу елементам проблемно-пошукового навчання. Текстоцентризм у викладанні української літератури служить Світлані Юріївні відправною точкою для ефективного застосування інноваційних технологій. Тур С.Ю. здійснює якісний перехід до інформативно-мультимедійних засобів навчання, намагаючись зберегти при цьому функціональність слова.

Світлана Юріївна — керівник літературного гуртка "Сузір'я", метою якого є виявлення обдарованої молоді, розвиток її здібностей та презентація аматорських творів. Гуртківці видали низку збірок своїх поезій: "Струни душі", "О земле втрачена, явися..." та ін.

Тур Світлана Юріївна наполегливо працює над підвищенням свого фахового та методичного рівня.

Ірина Ушаньова,
заступник директора з методичної роботи
комунального закладу
"Бериславський медичний коледж"

Урок за твором О. Довженка "Україна в огні"

Світлана Тур,
викладач комунального закладу
"Бериславський медичний коледж"
Херсонська обл.

Мета: опрацювати зміст кіноповісті; учити студентів коментувати основні моменти твору, відтворювати неповторну красу жіночих образів, мужність і незламність чоловічих характерів у творі; розвивати вміння аналізувати художній текст, навички самостійної роботи студентів з додатковою літературою; сприяти розвитку мислення та розкриттю творчих здібностей студентів, удосконалювати вміння виок-

ремлювати провідні мотиви, проблеми, обговорювати їх з позиції сьогодення; виховувати національну самосвідомість студентів; формувати почуття національної гордості, спільного роду, родини, любові до людей, поваги до жінки; виховувати інтерес до творчої спадщини О. Довженка.

Тип заняття: комбіноване.

Обладнання: портрет О.Довженка, виставка творів письменника; ілюстрації до твору "Україна в огні"; відеоролик фільму "Україна в огні"; фотоілюстрації з часів Другої світової війни.

Хід заняття

1. Організаційний момент

2. Мотивація навчальної діяльності

Друга світова війна була усвідомлена людством як найжахливіша за всю його історію. Вона перевершила найсумніші передчуття. Кількість її жертв налічувала десятки мільйонів. Лише у таборах смерті загинуло близько 11 млн чоловік. За цими сухими цифрами й фактами, які самі по собі вражають нечуваним розмахом масового знищення людей, стоять численні трагедії та непоправні втрати, обірвані життєві шляхи й зруйновані долі, знівечені тіла та розтоптані душі.

— Які асоціації викликає слово "війна" у вас?

(Орієнтовні відповіді: *кров, біда, розруха, смерть, біль, трагедія, втрата, скорбота, розлука.*)

Рік за роком поволі спливає,
Кожен з них історію складає…

Цими рядками я хочу розпочати сьогоднішній урок — урок літературно-історичної правди.

Спиніться, затамуйте подих. Чуєте, як дихає історія? Варто лише підняти завісу, і нам відкриється…

Ні! Не битви і окопи, не перемоги і поразки, а Людина.

Ми повинні бачити в історії Людину.

Багатостраждальна історія в українського народу. Як же міг він вижити, які духовні сили живили його?

Демонстрація кадрів із фільму "Україна в огні" (епізод початку війни).

"Діалог-експромт"

— Про що вам захотілося поговорити відразу після того, як ви прочитали цей твір? *(Двоє студентів обмінюються думками: перший — пропонує тему і викликає співбесідника — когось зі студентів. Ініціатор повинен забезпечити неперервність діалогу, щоб він був полемічним. Час обмежений — до 3 хв. Після закінчення діалогу останні студенти коментують, кожен може сказати лише одне речення, що стосується теми розмови.)*

"Україна в огні" — це переломний етап у житті та творчості О. Довженка.

Він, як ніхто інший, сміливо й реалістично передавав гіркоту поразок і відступу та героїзм українського народу в боротьбі з фашизмом, розвінчував сталінську концепцію класової боротьби, критикував методи виховання нашої молоді, незнання нею історії й відсутність національної гордості. Це становить головну тему кіноповісті.

3. Актуалізація опорних знань, умінь, навичок

Щоб робота була плідною і послідовною, відновимо раніше здобуті знання.

3.1. Хвилинка міцних знань

Назвіть події з життя О. Довженка, що відповідають цим датам:

1894 р. — рік народження;

1928 р. — знято фільм "Звенигора";

1958 р. — фільм "Земля" на виставці в Брюсселі оголошено одним з найкращих;

1933 р. — переїзд до Москви;

1914—1917 р. — роки вчителювання;

1935 р. — зйомки фільму "Аероград" на замовлення Сталіна;

1955 р. — закінчує роботу над повістю "Зачарована Десна";

1921 р. — їде за кордон для дипломатичної роботи;

1923 р. — повернення в Україну, робота художником-ілюстратором у Харкові;

1920 р. — вступ до лав комуністичної партії.

3.2. Літературний диктант (за змістом кіноповісті "Україна в огні")

1. Першою жертвою війни в сім'ї Запорожців став *(брат Савка).*

2. Слова про українців "У них немає державного інстинкту… Вони не вивчають історії. Дивовижно. Вони вже 26 літ живуть негативними лозунгами одкидання Бога, власної сім'ї, дружби! У них від слова "нація" остався тільки прикметник. У них немає вічних істин. Тому серед них так багато зрадників" промовляє *(німецький офіцер фон Крауз).*

3. Прокурором у партизанському загоні був *(працівник райкому партії Лиманчук).*

4. Основна сюжетна лінія розгортається навколо *(роду Запорожців).*

5. У радянські часи із твору найкрамольнішою вважали сцену *(розмови Лавріна Запорожця з портретом Сталіна).*

6. Про кого сказано: "Вона не була звичайною дівчиною. Вона була красива і чепурна. Була … тонкою, обдарованою натурою, тактовною, доброю, роботящою і бездоганно вихованою хорошим чесним родом"? *(Олеся)*

7. Про кого сказано: "Мов з хреста знята… не видалася красунею, просто змучена, перестраждала жінка з темним проваллям очей, що горять, як у хворої…" *(Христя)*

8. Кому належать слова: "…Що мої мізерні муки, коли зникають в небуття тисячі наших людей. Гинуть родини, гинуть роди без числа і без краю…"

(Лаврін Запорожець)

9. Які історичні події зображено у кіноповісті "Україна в огні"? *(Події Другої світової війни)*

10. Про кого сказано: "Він був любителем різних секретних справ, секретних інструкцій, постанов, рішень… Він засекретив ними свою провінційність і глибоку байдужість до людини."? (Лиманчук)

11. Кому належать слова: "Так не підкорятися і так умирати, як умирають українці, можуть лише люди високої марки."? *(Ернст фон Крауз)*

12. Чому вся родина Запорожців зібралася разом? *(Відсвяткувати 55-ліття матері)*

Взаємоперевірка

4. Сприйняття і осмислення навчального матеріалу

4.1. Повідомлення студентів про історію створення кіноповісті

Кіноповість письменник почав писати на початку війни. Швидко написав, зняв фільм, сподіваючись на визнання та вдячність. Але сталося навпаки: і кінофільм, і повість були осуджені й заборонені. Фільм узагалі не вийшов на екрани (досі єдиний примірник його знаходиться в архівах московського держфільмофонду), а повість уперше опублікували вже після

смерті письменника. Майже за всі кінофільми режисера критикували. Однак такого терору, такої тотальної наруги, як за "Україну в огні", він ще не зазнавав. Для розгляду кіноповісті 31 січня 1944 року було скликано спеціальне засідання політбюро ЦК ВКП (б), на якому й розпинали О. Довженка. Після засідання друг Берії, режисер М. Чіаурелі, повчав О. Довженка: "Ти вождю пожалів 10 метрів плівочки. Ти жодного епізоду в картинах йому не зробив. Пожалів! Не хотів зобразити вождя! Гордість тебе заїла, от і погибай тепер...". Почалася розправа.

Письменник не став на коліна, не благав прощення у Сталіна ні на тому судилищі, ні пізніше.

Студенти зачитують запис із "Щоденника" від 26.XI.1943 р.

"Сьогодні я знову в Москві. Привіз з Києва стареньку свою матір. Сьогодні ж узнав од Большакова і тяжку новину: моя повість "Україна в огні" не вподобалася Сталіну, і він її заборонив для друку і для постановки.

Що його робити, ще не знаю. Тяжко на душі і тоскно. І не тому, що пропало марно більше року роботи, і не тому, що возрадуються вразі і дрібні чиновники перелякаються мене і стануть зневажати. Мені важко од свідомості, що "Україна в вогні" — це правда. Прикрита і замкнена моя правда про народ і його лихо.

Значить, нікому, отже, вона не потрібна і ніщо, видно, не потрібно, крім панегірика".

Студенти зачитують запис із "Щоденника" від 28 листопада 1943 р.:

"Заборона "України в огні" сильно пригнобила мене. Ходжу засмучений і місця собі не знаходжу. І все ж таки думаю: хай вона забороняється, Бог з ним, вона все одно написана... промову виголошено. Я написав оповідання чесно, отак, як воно є і як бачу життя і страждання мого народу".

4.2. Робота над текстом твору

— Чому пісня — наскрізний елемент кіноповісті?

— Чому, на вашу думку, саме з цього епізоду починається твір?

(У повісті "Україна в огні" Довженко використовує прийом обрамлення, бо піснею "Ой, піду я до роду гуляти...", яку співає родина Запорожців, повість починається і закінчується. Учитель за професією, педагог за покликанням О.Довженко часто звертався до усної народної творчості, щоб впливати нею на особистість, формувати й виховувати її. Невід'ємною складовою національного виховання О.Довженко вважав виховання патріотичне. На думку видатного митця, патріот той, хто переймається цим почуттям з дитинства — від батька-матері, від родини, від роду. І народна пісня "Ой, піду я до роду гуляти..." утверджує одне з особливо важливих положень народної педагогіки: до світлого образу Батьківщини людина з часом приходить через відчуття роду. А якщо живе рід, то живе і глибокий довженківський символ безсмертя українського народу.)

— Чи не виникають у вас ремінісценції з Шевченком у багатьох епізодах твору? Порівняйте першу картину повісті й "Садок вишневий коло хати", рішучість Лавріна Запорожця у концтаборі й рядки "Та не однаково мені...", "Минають дні, минають ночі, минає літо".

— Якими епітетами автор окреслює Україну як наскрізний образ повісті? *("Кривава", "попалена", "розбита", "поруйнована!", "обездолена в загравах пожеж").*

— Які образи сильніші — жіночі чи чоловічі? Чому?

— Яка з жіночих постатей найближча серцю автора?

— У яких жіночих образах втілено поетичну душу і трагічну долю України?

— Які картини майже натуралістично відтворюють пекельну круговерть війни? *(Опис баталії, бій могла витримати тільки людина — "вовки не вили", а "вовчиці плакали".)*

— Кого з людей автор зобразив за аналогією до вовків? *(Батька і сина Краузів.)*

— Яка ахіллесова п'ята була в українців?

— Прочитайте епізод зустрічі Василя Кравчини з Олесею. Чому дівчина зважилася на такий вчинок?

4.3. Аналіз образів кіноповісті

Образ Лавріна Запорожця

Побудувати асоціативне гроно, пов'язане з образом Лавріна Запорожця, та розшифрувати його. *(Студенти працюють у парах.)*

Лаврін Запорожець:

— патріотизм;
— розум;
— відвага;
— збереження традицій роду;
— доброта;
— ненависть до ворогів;
— виховання синів:
— символ народної моралі;
— житейська мудрість;
— моральна сила;
— нескореність духу;
— тривога за долю нації.

Виступ пари підтверджується цитатами. На дошці портрет Лавріна Запорожця (кадр з фільму).

Образ Олесі Запорожець

Підготувати ліричну сповідь літературного героя від імені Олесі.

Очікувані результати.

Я звичайнісінька дівчина. Народилася і виросла у селі Тополівка. Дуже люблю вишивати. Мої роботи навіть здобули визнання. Я мріяла мати родину, жити у злагоді. Та війна все перекреслила. Але я знайшла кохання, та втратила братів. Багато мені прийшлося пережити. І знущання та ненависть німецької жінки, і блукання воєнними дорогами. Посивіли мої скроні, та не від віку, а від страждань. Коли німці з'явилися в селі, війна заполонила собою не тільки розум, а й увесь навколишній світ. Я не тримаю зла ні на кого, сталося так, як мало статися. Я вірю в те, що ми здолаємо всі перешкоди, народимо дітей, бо саме в цьому і є призначення жінки. Наші діти будуть жити у вільній Україні.

Студенти зачитують свої варіанти, коментують роботи один одного. На дошці портрет Олесі Запорожець (кадр з фільму).

Образ Христі Хутірної

— Хто така Христя Хуторна: зрадниця, запроданка чи жертва? Як склалася її доля? Чи усвідомлює вона своє становище? На дошці портрет Христі (кадр з фільму).

Зараз вашій увазі пропонується ситуація з твору, розіграна за ролями (суд над Христею у партизанському загоні).

— А, італійська сука! Куди це її ведуть?

— В розход, гадину!

— О, повія, будь ти проклята нехай!

— Гей, звідки ти, шмара?

— Націоналістка. — Вона йшла серед дорогих своїх рідних людей чужа і ворожа. Вона була окрема від них. Їх могутня ненависть до окупантів і до всього, що

зв'язане з їх клятим іменем, опустошила її. Їй захотілося вмерти. Вона спотикалась.

Глянувши на неї, прокурор Лиманчук зразу ж розкусив її геть всю. Він побачив у її очах зловісне полум'я ненависті до Радянської влади, якісь приховані таємниці і темну, замкнену ворожість до себе.

— Націоналістка?

— Да… Ні.

— Да чи ні?

— Я не знаю…

— Викручуєшся? Не викрутишся!

— А мені все одно.

— Ти жінка італійського ката Пальми?

— Пальми.

— За скільки плиток шоколаду ти продалась?

— За одну.

— Дешево.

— Одна ціна.

— Ти виродок.

— Ні, таких, як я, багато…

— Яких?

— Поґвалтованих.

— Тебе поґвалтував Пальма?

— Ні. Не тільки він.

— Для чого ти вийшла за нього?

— Не хотіла їхати до Німеччини.

— Чому?

— Боялася смерті. Я втекла. Вони мене ловили, били і ґвалтували.

— Пальма тебе спас?

— Да.

— Ти його шпигунка?

— Ні.

— Ти брешеш?

— Ні.

— Не бійся. Він катував тебе, примушував силою?

— Ні, він добрий. Він люб'язний і м'який.

— Ти полізла в ліжко до ворога, до вбивці твого народу, до загарбника землі твоєї. Ось я бачу його. Ось він лютує цілий день!.. Вечоріє… Він приходить додому, змиває кров, душиться одеколоном, і м'який кавалер-любовник! Де твоя національна гордість, де твоя людська гідність? Де твоя дівоча честь у велику добу боротьби святої Батьківщини? Де? Нема? Кажи!

— Нема.

— Все!

— Нема. Слухайте. Я знаю, що мені не вийти звідси живою. Щось мені тут ось, каже, що прийшла моя смерть, що зробила я щось запретне, зле і незаконне, що нема в мене ні отієї, що ви казали, національної гордості, ні честі, ні гідності. Так скажіть мені хоч перед смертю, чому ж оцього в мене нема? А де ж воно, людоньки? Рід же наш чесний. Товаришу мій, я не признала вас за свого суддю. Ви тільки можете мене знищити як огидне, небажане явище, яким я дійсно є. Але це не все.

— Що?

— Коли б ви були людиною старою, я багато б дечого спитала вас: чому я виросла не горда, не достойна і не гідна? Чому в нашому районі до війни ви міряли дівочі наші чесноти головним чином на трудодень і на центнери бурякові… Націоналістка я? Яка там?!

— Досить!

— Закінчую. Але ви молодий. Про що вас питати? Я пам'ятаю вас. Ви прошмигнули через наше село. Я наливала вам воду в радіатор. Він сильно протікав у вас, і ви лаялись так голосно й гидко. Я плакала тоді і, плачучи, питала вас, чи будуть фашисти в нашому селі: може б, я втекла? Пам'ятаєте, що ви сказали мені. Ви назвали моє питання провокаційним. От я й осталась під німцем, повія й стерво. От ви чисті, а я ні. От ви презираєте мене, загрожуючи смертю. А я хочу вмерти, хочу! Мені гидко. Чим ви можете покарати мене? Мене життя вже так покарало, що більшої кари й не придумати.

— Чия позиція для вас прийнятніша? Чому?

— Чому Христя згадує Лиманчукові рядки прополених буряків, якими вимірювали її цноту?

— Міфом чи реальністю була "безстатева" природа жінки в радянському суспільстві?

— Чому Кравчина називає Лиманчука "незгораємим шкафом"?

Лиманчук — типовий образ цинічного, жорстокого, прискіпливого вимогливого до інших чекіста. У душі ж він — боягуз і зрадник. Закон не для нього. Навіть розвінчаного Христею, цього нікчему ніхто не буде судити за дезертирство й поширення заздалегідь неправдивої інформації про відступ. Він значно вище закону, бо під захистом комуністичної партії, спецорганів.

Прибувши з Великої землі в чині прокурора, цей мерзенний тип готовий судити людей, до страждань яких йому ніколи не дорівнятися. Належної прочуханки партократові дає присуджена ним до розстрілу Христя Хуторна. Вона пригадує саме те, чого він повинен соромитися все життя, якщо має хоч крихту совісті.

— Яка ваша думка про супротивників?

— Наскільки гідними вони є для українців?

— Чи ненавидять війну ті, хто її розв'язав? Доведіть це. *(Осуд війни Антоніо Пальмою.)*

— Яким змальоване населення країни-загарбника?

До Довженка німців зображували примітивними, тупими. Вперше в українській літературі Довженко виводить в образах Ернста й Людвіга фон Краузів ворогів інтелектуальних, розважливих, хитрих, гідних супротивників.

Образ Василя Кравчини

Побудувати цитатну характеристику образу Василя Кравчини в його еволюції, до зустрічі з Олесею та після.

Один із визначальних образів твору — образ солдата-танкіста Василя Кравчини.

Ми знайомимося з ним в трагічний момент, коли Василь відступає разом із армією, залишаючи рідну землю на поталу ворогу і чуємо від нього слова: "Я не герой". Ключовою подією, яка змінила хлопця, стала ніч, проведена з Олесею.

"Був він добрий кремезний юнак. Одежа вся в пилу і поті. На рукаві і спині пропалена сорочка на пожарах. Здорові темні руки, патьоки на шиї і скронях і зморшки на чолі також не по літах."

"Я не можу ночувати з тобою. Я в танку горів позавчора під бомбами. Я не герой."

"Я одступаю. Тікаю. Броня тонка. Я покидаю тебе. Пойми мій сором. Я не герой."

"Василь прозвучав увесь усім своїм єством, як дзвін."

"Я не забуду тебе, Олесю. Не забуду ні тебе, ні твоєї хати, ні криниці під вербою.. Яка б ти не була, я вернусь до тебе. Хай ти будеш чорна, і хвора, і понівечена ворогом, хай посивієш ти від горя і сліз і побіліє твоя коса, хай ритимеш ти шанці проти мене, і плестимеш колючі німецькі дроти проти мене, і сіятимеш для ворога хліб під нагаями, ти зостанешся для мене прекрасною, як і зараз прекрасна ти."

"…який же непотрібний, млявий прийшов я вчора до твоєї хати."

"Василь Кравчина, поранений в руку, одступав по дорозі з групою добре озброєних бійців, і тяжкий сором і гнів розтинали його душу. Він відчував себе винуватим перед людьми, що дивились на нього з вікон і тротуарів маленького міста."

"...Коло перелазу кинув... Ах, убити б мене треба!"

"Неправда. Не слухайте його, товаришки. Це місто ми покидаємо. Тікайте, дівчата. Поки не пізно — тікайте, бо горе вам буде."

"Тікайте, сестри мої, тікайте. Бо прийдуть німці, понівечать вас, заразять хворобами, поженуть у неволю, а цей незгораємий шкаф, що збирається тікати, повернеться потім та й судитиме вас за розпусту."

Образ Олесі уособлює Батьківщину, яку треба відвоювати.

— Ти найдеш, одвоюєш мене?

— Найду, одвоюю тебе.

Після цього Василь Кравчина народжується як воїн-герой: "Я зрозумів, Олесю, — стежка назад до тебе є одна, один є шлях. Шлях геройства. Треба бути героєм і ненавидіти ворога...".

Василь Кравчина — гідний нащадок козацького роду: розумний і винахідливий полководець, хоробрий і мужній воїн, спокійна, розважлива й дотепна людина. Навіть у найважчі часи він не втрачає почуття гумору, таке притаманне українцеві. Про це свідчить діалог Кравчини з командиром Сіроштаном, у якому, наслідуючи народні жарти, притчі, Кравчина намагається підтримати бойовий дух своїх воїнів: "Закидає, кажу, мінами, — плювався кров'ю Сіроштан. — А ти що думаєш, Сіроштане? Вареників з вишнями закинуть тобі німці? Га? Я тебе знаю, ти любиш смачні страви, — пробував Кравчина підтримати дух командира побутовими жартами".

Василь Кравчина — військовий командир, безстрашний воїн і мудрий наставник, збагачений досвідом війни, тепер уже не оборонної, а визвольної, наступальної. Звертаючись до свого підлеглого, Кравчина проголошує: "Невже ж ти, проливши кров свою, так і не зрозумів нічого, хто й що ми? Що не обивателі, не свідки історії ми, а герої великого грізного часу? Що не наживем ні капіталів, ні земель чужих не завоюєм, ні людей не підкорим, що прийдемо додому на пожарища, руїни, так що декому ніде буде і голову приклонити. Ні батька, ні матері, ні брата. І скажемо — ми перемогли. І це буде велика наша горда правда на множество століть".

В образі хороброго Василя Кравчини розкриті найкращі риси українського народу — героїзм, прагнення до волі, висока духовність та багатий внутрішній світ. Василь Кравчина разом зі своїми солдатами визволяв Тополівку від фашистів. Опис бойових дій займає у Довженка кілька сторінок. Але це біль зараненого серця, це крик душі: "Люди, схаменіться!" Побачене, відчуте й пережите письменник з великим талантом подає читачам: "Повітряні хвилі й буйні завихрення од пролітаючих великих снарядів і вибухів мін зривали людей з землі, крутили їх угорі, як осінній лист, і кидали на землю.

Все повітря прийшло в шалений рух, все воно, вся атмосфера звучала, ревла, вибухала, крякала і гриміла тисячами громів. Повітря горіло. На бійцях загорялися сорочки. Сім раз сходилися бійці з противником. Сім найтяжчих німецьких атак одбили вони вщент, в порох, в дим. Тридцять шість ворожих танків палало вже перед ними і возносило до неба грізну їхню славу. Трупу ворожого лежало між танками множество".

— За що ми б'ємося? За що умираємо? — Голос Кравчини затремтів од глибоко напруженого хвилювання, і хвилювання передавалось бійцям.

— Вороги наші б'ються за особисті багатства, за владу над нашою землею. Наші друзі воюють за мир, і лад, і радості багатого, щасливого життя своїх країн і здивовано питаються один у одного по кабінетах: за що ж бо бореться українська радянська людина? За стільки, мов, доларів або марок, як німецький, чи не за стільки? За стільки гектарів землі, як Гітлер обіцяє кожному солдату? Ні, не за стільки, брати. Ми б'ємось за те, чому нема ціни у всьому світі, — за Вкраїну.

— За Вкраїну, — глухо зітхнули бійці...

— За Вкраїну, за чесний український народ. За єдиний народ, що не знайшов собі в століттях Європи людського життя на своїй землі, за народ розторсаний, роздертий.

Безмірною була трагедія простих, рядових наших воїнів, які прийняли на свої плечі увесь тягар битви за рідну землю. Цих боїв не витримували ні звірі, ні птахи, ні плазуни: "Такий страшний був світ у бою. Одна лише людина могла витерпіти бій...".

"Як билися люди! Немов цілі століття незламної упертості і бойових щедрот розкрилися раптом в Вернигорах, Труханових, Вовках і Якимахах. Рідна батьківська земля умножила їх гнів і силу бойового запалу. Вони немов уросли в землю, і коли німці були вже зовсім близько, вони встали як один і пішли в атаку якраз проти середини грізного німецького валу".

6. Узагальнення і систематизація вивченого "Коло ідей"

— Чому твір називається "Україна в огні", а не у вогні?

(Сама назва-метафора "Україна в огні" налаштовує на печаль і гнів, на сприйняття великої народної трагедії. Огонь, який охопив Україну — це священний огонь віри, любові до Батьківщини, який веде до перемоги.)

— Яка головна тема кіноповісті?

(Трагедія українського народу у Другій світовій війні.)

— Яка ідея твору?

(Незламність сили і непохитність духу нашого народу, здатність до визвольної боротьби і впевненість у перемозі над ворогом; пробудження національної свідомості нашого народу.)

— Які проблеми порушує автор у своєму творі?

(Трагедія Другої світової війни; проблема національної самосвідомості людини і народу; сенс життя пересічної людини на війні і в мирний час, проблема цінності загальнолюдських ідеалів.)

Демонстрація уривка з кінофільму (заключні сцени).

Ми закриваємо кіноповість, і сподіваємось, що ця вселюдська трагедія спонукатиме всіх до рішучої боротьби з тими, хто заподіяв і заподіює мільйонам людей таке зло.

7. Рефлексія

— Чи актуальна кіноповість сьогодні?

Кіноповість актуальна і в наші дні, бо в ній О. Довженко нагадав, щоб ми завжди пам'ятали, якою ціною дісталася нам воля, закликає дбати про те, щоб ніколи не повторилися жахи війни.

8. Оцінювання

9. Підсумок заняття

10. Домашнє завдання. Виписати визначення кіноповісті. Скласти план епізодів.

Шлях учителя до перемоги

Антоніна Сергієнко,
кандидат педагогічних наук,
завідувач кафедри гуманітарної освіти
Дніпропетровського ОІППО

Мовчан Оксана Анатоліївна — вчитель вищої категорії комунального закладу освіти "Середня загальноосвітня школа № 5" Дніпропетровської міської ради Дніпропетровської області, вчитель української мови і літератури з 17-річним педагогічним стажем, закінчила два вищих навчальних заклади.

Мовчан Оксана Анатоліївна

Оксана Анатоліївна творчий, ініціативний учитель. Вона активно працює над темою: "Технології життєтворчих проектів на уроках української літератури". Має високий рівень науково-теоретичної підготовки, досконало володіє сучасними методиками викладання української мови і літератури, обізнана з широким спектром методичних прийомів, технік, технологій, які адаптує відповідно до віку учнів і мети навчання, добре орієнтується в сучасній науковій та методичній літературі. Уроки Оксани Анатоліївни завжди інноваційні, з ситуаціями вибору в діяльності учнів, співпраці, спілкуванні. Вона генерує і впроваджує оригінальні ідеї, вносить пропозиції щодо вдосконалення навчально-виховного процесу, використовує всі технічні, комп'ютерні засоби для розв'язання навчальних завдань, реалізації визначених цілей.

На уроках літератури Оксана Анатоліївна вчить учнів сприймати художній твір як явище мистецтва слова. Проводить цілеспрямовану роботу на підвищення загальної освіченості, на формування вміння читати й усвідомлювати прочитане, прилучає учнів до художньої літератури, а через неї — до цінностей культури. Учитель сприяє формуванню гуманістичного світогляду особистості, національних і загальнолюдських цінностей, виховує національну свідомість громадянина.

Мовчан О.А. велику увагу надає впровадженню проектних, особистісно зорієнтованих, інтерактивних та групових технологій для формування ключових предметних і життєвих компетентностей та розвитку інноваційної особистості як школяра, так і вчителя.

Своє головне завдання вчитель вбачає у формуванні національної свідомості учнів, духовно багатої мовної особистості, яка може вільно й доцільно користуватися мовними засобами. Особливу увагу приділяє роботі з обдарованими учнями. Результат цієї роботи — переможці предметних олімпіад та конкурсів різних рівнів.

Завдяки високому рівневі педагогічної майстерності Мовчан О.А. має значні професійні здобутки. Вона презентувала свої досягнення на Всеукраїнській науково-практичній конференції "Педагогіка життєтворчості в контексті нової філософії освіти" (2008р.), обласній виставці педагогічних ідей освітян Дніпропетровщини, семінарі "Інноваційні технології в методичній роботі". Стала переможцем міського конкурсу "Урок року" (2010р.). Мовчан О.А. — учитель з високим творчим потенціалом, умінням сприймати нові ідеї та активно їх впроваджувати. Свій досвід популяризує через обласне педагогічне видання "Джерело".

Оксана Анатоліївна працює творчо, натхненно. Вона очолює творчу групу вчителів, які розробляють тему: "*Проектні технології — один із методів креативної освіти*". Постійно вдосконалює свою педагогічну майстерність, комунікативну культуру вчителя, є взірцем педагога і яскравою особистістю. У цьому навчальному році стала переможцем шкільного, районного, міського і обласного конкурсів "Учитель року — 2012".

Оксана Анатоліївна за характером енергійна, комунікативна, щира, врівноважена. Її невтомна вдача, педагогічний талант, інтелігентність сприяють тому, що її поважають колеги, батьки, учні.

Технологія життєтворчих проектів на уроках української літератури

Оксана Мовчан,
учитель української мови і літератури
СЗШ №5 м. Дніпропетровська,
переможець обласного конкурсу
"Учитель року — 2012"

Інноваційний шлях розвитку суспільства, на який стала наша держава, можливо забезпечити, лише сформувавши покоління, які мислять і діють по-інноваційному. Звідси — значна увага до загального розвитку особистості, її самостійності у прийнятті рішень, комунікативних здібностей, культури мислення, розвитку соціальних навичок та активної життєтворчості, що допомагає дитині усвідомити, осмислити та осягнути життєву проблему, побудувати власну траєкторію життя.

Відшукуючи шляхи практичної реалізації вищезазначених завдань, дійшла висновку, що метод проектів передбачає принципово іншу філософію побудови освітнього процесу — через доцільну діяльність учня, яка ґрунтується на його особистих інтересах, прагненнях та навчальних цілях. Зацікавило, що в основу методу покладено ідею спрямованості навчально-пізнавальної діяльності школярів на результат, який отримуємо в процесі вирішення тієї чи іншої практично чи теоретично значущої проблеми. Переконалася, що досвід діяльності стає безцінним надбанням учня, поєднуючи в собі знання та вміння, компетенції та цінності. Тому з великим зацікавленням реалізую тему "Технологія життєтворчих проектів на уроках української літератури".

Об'єктом дослідження є навчально-виховний процес на уроках української літератури з використанням інноваційних методик, технологій життєтворчості.

Предмет дослідження: технології створення життєтворчих проектів у процесі вивчення української літератури.

Мета дослідження: сприяти створенню умов для зростання активної творчої особистості, озброюючи учнів практичними навичками пошукової і дослідницької діяльності у парах, групах, індивідуально на уроках української літератури.

Гіпотеза дослідження: ефективність розвитку компетентної особистості досягається за умови доцільного використання педагогіки життєтворчості та проектної діяльності.

Уперше метод проектів з'явився у США на початку XX ст. як "метод проблем". Він розвивався у педагогічних поглядах Джона Дьюї, девізом якого стала спроба допомогти учням розвинути свої здібності завдяки співпраці над певною проблемою за умови колективного пошуку й створення проекту. Одному із послідовників Дж. Дьюї — професору В. Х. Кілпатрику — вдалося вдосконалити систему роботи над проектами, теоретично обгрунтувати метод, виходячи з принципу: "виховання є життя, а не підготовка до життя". Подальшого розвитку ідея проектного навчання набула в роботах Коллінгса, який запропонував використовувати в якості шкільної діяльності досвід дітей; ним створена власна класифікація проектів.

Вітчизняні вчені Л. Варзацька, Л. Кратасюк розробили практичні поради щодо організації проектної діяльності учнів на уроках української мови, а Г. Токмань вважає проектування сучасною навчальною технологією викладання української літератури. Детальні методичні рекомендації з впровадження методу проектів у навчально-виховному процесі середньої школи надали О. Онопрієнко, П. Кендзьор, С. Коршок, Г. Бойко, які обґрунтовують позицію, що в процесі розробки нових підручників необхідно враховувати використання вчителями-словесниками методу проектів. А І. Г. Єрмаков наголошує на проектному підході до навчання у школі життєвої компетентності.

Опрацювавши теоретичні відомості про метод проектів як педагогічну технологію, про сутність педагогіки життєтворчості, про життєву компетентність як здатність особистості до життя, про поняття "життєвий проект", дійшла висновку, що необхідно розробити матеріал для практичного впровадження життєтворчих проектів на уроках української літератури.

Спочатку я проаналізувала навчальні програми з української літератури, визначила теми щодо впровадження життєтворчих проектів на уроках у 5—11класах, запропонувала творчі назви проектів, визначила мету. Наприклад, у 5 класі до теми "Світ фантазії і мудрості" — проект " Казка вчить, як на світі жить", у 6 класі до теми "Я і світ" — "Життя кожної людини — це шлях до самого себе", у 7 класі до теми "Ти знаєш, що ти — людина" — "Уроки життя і людської долі". На допомогу школярам розробила алгоритм учнівської групової та колективної діяльності: спочатку обговорюємо тему, розподіляємо функціональні обов'язки, визначаємо шляхи здійснення дослідження, виконуємо заплановану роботу, готуємо презентацію та публічний захист.

Працюючи у проекті, учень відчуває, що вся система роботи орієнтована на нього і його особистість, тому його діяльність будується на особистому досвіді, інтересах і уподобаннях. Виходячи з тези, що метод проектів є особистісно зорієнтованою педагогічною технологією, пропоную модель, яка демонструє логічний, умотивований зв'язок між етапами методу проектів та етапами особистісно зорієнтованого уроку.

Готуючи учнів до проектної діяльності, розкриваю позитивні сторони технології та проблеми, з якими доведеться зіткнутися школярам, тим більше, що виконання проекту виходить за рамки уроку.

Наступним етапом діяльності стало календарно-тематичне планування уроків за методикою проектування з поетапним розподілом завдань як для дітей, так і для вчителя. Це дало можливість передбачити очікувані результати, що значно полегшило роботу в проекті. У додатку до досвіду подано впровадження етапів роботи над проектом " Дванадцять місяців". А цикл уроків до теми " Б. Харчук. " Планетник"" дає можливість побачити, як підготовка до захисту проекту реалізується у структурі попередніх уроків.

Вважаю, що проектні технології забезпечують формування й розвиток інноваційної особистості, створюють умови, за яких учні можуть виявляти пізнавальну активність і мають бажання реально користуватися набутими знаннями. Тому великого значення надаю глибокій мотивації: "У чому ж учень зможе побачити особисту вигоду? Що він отримає від такої діяльності?"

Зміст проекту базується не на вивченні навчальних тем, готових текстів, а на обговоренні актуальних проблем, цікавих власне учню. Важливим також є той факт, що учні працюють у різних режимах, тобто самостійно, в парах, у групах. Групи дуже часто змінюють свій склад залежно від інтересів дітей. Під час використання традиційної форми проведення занять менш підготовлені учні мовчать. У роботі над проектом кожен учень робить свій внесок у його реалізацію залежно від знань і особистих інтересів.

Найефективнішим етапом роботи вважаю презентацію проекту. Це свято: для дітей, коли вони представляють себе, групу, свій матеріал; для вчителя, коли він бачить результати діяльності дітей, їх духовне зростання та успіх. Форми презентації вибираємо різні. Це і випуск буклетів, фотомонтажів, стіннівок, посібників; створення відеофільмів; організація конференцій; підготовка театралізованих видовищ. Все це забезпечує розвиток емоційної сфери особистості. Крім того, весь матеріал є своєрідним навчальним посібником. Таким чином, створені учнями презентації до біографій письменників можуть слугувати електронними міні-посібниками для інших класів. Учні 6 класу, які працювали над проектом "Без минулого немає майбутнього", випустили буклети про Івана Сірка, київських князів. Цікавим для дітей є і рольовий проект, де кінцеве представлення — театралізоване дійство. Так, учні 9-х класів змогли передбачити вихід з любовного трикутника Возний-Наталка-Петро. На жаль, одвічна проблема: бідний і коханий чи багатий нелюб. Разом з І. Котляревським та його героями учні роблять свій правильний вибір. Сподіваюсь, що це допоможе і в дорослому житті.

У роботі над проектом використовую різноманітні методи самостійної пізнавальної діяльності учнів, але метод пошуку інформації, дослідницький, посідає центральне місце.

Створення і захист проектів " Казка вчить, як на світі жить", " Уроки життя і людської долі", "Таємниця живучості "Наталки Полтавки"" вже дали високі результати у досягненні поставлених цілей і завдань даного дослідження. Так, у 9 класі, який працював за проектною методикою, результати тематичного оцінювання засвідчили перспективність такої роботи: високий рівень продемонстрували 32% учнів, а в класі, що навчався за традиційною методикою, — 17%. Достатній рівень показали 47% учнів (за традиційною — 33%), відповідно середній рівень — 21% (57%).

Паралельно з навчальною діяльністю використовую проектні технології і у виховній роботі. Мета та завдання проекту з виховної роботи збігаються та сприяють не тільки розвитку певних навичок, а й розширенню кругозору учнів, розвитку навичок спілкування, взаємодії в колективі. Так, учні 6 класу готували проект "Дванадцять місяців". У результаті дослідження вони зібрали цікавий матеріал про календарно-обрядову поезію, свята та обряди, пов'язані з народними піснями. Для прикладу можна навести свято Івана Купала, яке святкують у багатьох країнах, але найбільше схожі українські традиції з індійськими — це говорить про спільне походження. А група " Осінь" дослідила, що українці не співають календарно-обрядових пісень восени, тому вони досліджували колискові пісні. І знову новизна — учні довели, що пісні лікують. Кінцевим результатом роботи був випуск пісенників від кожної групи.

Вважаю, що застосування методу проектів у поєднанні з комп'ютерними технологіями дає певні результати. По-перше, це педагогічний ефект від залучення учнів до процесу набуття знань та їх логічне застосування і формування особистісних якостей. По-друге, це захист проекту та представлення кінцевого продукту. Досвід, набутий у роботі над проектом, сприяє життєвим досягненням учнів (особистому щастю, соціальному статусу, самореалізації).

Проаналізувавши результативність використання технології життєтворчих проектів у своїй педагогічній практиці, дійшла висновку, що така діяльність є величезним стимулом для пізнання та дослідження учнями світу, самореалізації та самоствердження кожної особистості. Проектна методика підвищує інтерес до предмета, забезпечує розвиток творчих здібностей школярів. Переконана в її перспективності, бо за даною методикою підготувала переможців олімпіад, конкурсів різних рівнів. Презентувала свої досягнення на Всеукраїнській науково-практичній конференції "Педагогіка життєтворчості в контексті нової філософії освіти", обласній виставці педагогічних ідей освітян Дніпропетровщини, семінарі "Інноваційні технології в методичній роботі". У підготовленому методичному посібнику намагаюся дати відповідь на запитання: "Якою є технологія життєтворчих проектів? Під час вивчення яких тем проектні технології є доцільними? За якими критеріями можна оцінити діяльність учнів на кожному етапі?"Вважаю назрілою потребою кожному учневі давати змогу виконувати посильну пошукову та дослідницьку роботу, розкривати таланти, навчатися спілкуватись, доводити свою точку зору, щоб у майбутньому створювати власні "життєві проекти".

Захист проекту "Уроки життя і людської долі"

Оксана Мовчан,
учитель української мови і літератури
СЗШ №5 м. Дніпропетровська,
переможець обласного конкурсу
"Учитель року — 2012"

Мета уроку: ***навчальна:*** продовжити аналіз змісту повісті Б. Харчука "Планетник", розкрити сутність порушених автором морально-етичних проблем, замислитись над сенсом людського життя, моральним вибором кожної людини; ***розвивальна:*** розвивати пам'ять, увагу, творчу уяву, логічне мислення, вміння обстоювати власну думку, доводити її; формувати кругозір, світогляд школярів, уміння аналізувати, порівнювати, узагальнювати; ***виховна:*** виховувати інтерес до творчості Б. Харчука, любов до природи, її краси, прагнення робити людям добро, надавати безкорисливу допомогу.

Компетентність: сприяти розвитку соціальної компетентності.

Цілі.

Учні знатимуть: зміст повісті; суть порушених у ній морально-етичних проблем.

Учні вмітимуть: аналізувати морально-етичні проблеми твору; висловлювати власні судження про сенс людського життя та моральний вибір кожної людини.

Тип уроку: захист проекту.

Обладнання: портрет Б. Харчука, бібліотечка його творів, мультимедійний матеріал за темою "Планетник", дидактичний матеріал (таблиці, схеми, картки, музичний супровід).

Хід уроку

І. Мотиваційний етап

1. З'ясування емоційної готовності до уроку. ***Асоціація з квіткою*** (визначити, з якою квіткою асоціює себе кожен учень).

Отже, **"Ми всі, мов листя на дереві,— кожен листочок інакший"**. І хто знає, що нам написано на роду?

2. Оголошення теми, мети, завдань уроку.

3. Запис дати і теми уроку в зошит.

ІІ. Цілевизначення й планування

Вступне слово вчителя про суть людського життя.

Життя... Таким коротким воно здається для людини. А як хочеться багато зробити! Ще маленькою людина прагне самоствердитися, пізнати нове, цікаве, корисне, а потім, ставши дорослою, передати ці знання наступному поколінню. Чи замислювались ви коли-небудь над сенсом життя? Що може отримати кожний від нього? Здоров'я, кохання, матеріальне благополуччя, владу над іншими... Дійсно, людина сама визначає власні пріоритети, і як зробити так, щоб прожитий час не був марним. Людина живе в суспільстві, тому вона повинна співвідносити свої інтереси з інтересами оточення.

Так, для Планетника головним у житті є: любов до людини, праці, збереження природи, її краси; прагнення робити добро; надання безкорисливої допомоги, шанобливе ставлення до матері. Тож не забувайте, що всі ми — люди! Тому слід замислитись, яке ж призначення людини на землі.

ІІІ. Опрацювання навчального матеріалу

1. Актуалізація опорних знань. *Гра "Вірю — не вірю". (Смайлики)*

Завдання: дати стверджувальну або заперечну відповідь на запитання за твором Б. Харчука "Планетник".

— Агроном спеціально оселився у бабусі, щоб та йому щовечора розповідала про Планетника. *(Ні)*

— Олена Булига щодня очікувала на приліт гостя з далекого минулого. *(Ні)*

— За жанром "Планетник" Б. Харчука — повість-легенда, як визначив сам автор. *(Так)*

— У хаті бабусі було скрізь прибрано, чисто, пахло зіллям. *(Так)*

— Досвітком агронома забирав самоскид, що возив на поля міндобрива. *(Так)*

— Квартирант замість сплати за проживання у бабусі грошима повинен був доглядати за її господарством. *(Ні)*

— Події легенди про Планетника відбуваються у часи нападу монголо-татар на Україну. *(Ні)*

— Бабусю завжди супроводжував чорний кіт, який не мав імені. *(Так)*

— Планетник був чародієм, який своїм чаклуванням завдавав людям чимало клопоту. *(Ні)*

— Замолоду Олена Булига працювала агрономом. *(Ні)*

— Вперше зустрівшись з агрономом, бабуся запитала у нього: "А ви часом не впали з неба?" *(Так)*

2. Зачитування найцікавіших епізодів твору

Навчання Планетника у діда Капуша

Проблемне питання: *У чому корінь пізнання?*

Мета навчання:

"Ми будемо шукати... корінь... Корінь "весни і літа, корінь осені й зими... "

Робота з підручником

(Кожен ряд отримує завдання і пояснює суть уроків діда Капуша. Учні читають уривки і занотовують у зошити основні тези і твердження, потім зачитують і аргументують.)

1-й ряд. Урок перший. Читання неба (с. 182 від слів "Старий навчав"... до слів "скільки може знати людина").

1) "Що не бачиш оком, що не чутне вухом, що не понюхаєш, що не відчуєш шкірою, те невпізнанно відгукується у нас, у всьому сущому. Хмари і ясність, сонце і місяць, мінливе небо і мінлива земля живуть у людині. І хіба лишень у ній? *Не тільки звірина, кожен листочок трави несе в собі крапельку небес. Життя землі залежить від життя сонця:* воно налило зерном колосок, від нього зацвіла квітка, з його теплом піднявся на крильця метелик...

Є недоступне, яке називається мороком. *Ти повинен знати стільки, скільки може знати людина".*

2-й ряд. Урок другий. Розуміння й читання неба (учні читають уривок з тексту— оригіналу).

2) "... На чому стоїмо,— до землі... Перед нами зелена книга...

... Он ворушиться молодий засів — це наше з тобою життя виколисується на кожному тендітному тоненькому листочку. Бо що ми без колоска? *Ми залежимо від зерна: людина, звір і пташка.* І ми самі як зерно — вийшли із землі.... *Краси людини без землі і краси землі без людини нема.... Найвища радість людини — орати й сіяти....* Без поту земля не родить і не буває жнив. *Земля — найпривітніша людська домівка. Кращу чи й знайти?"*

3-й ряд. Урок третій. Людина, сприйняття світу (с. 184 від слів "Він сказав"... до кінця сторінки).

3) "Учись перемагати самого себе, поборювати слабкість і бути хоробрим.

Ти людина... людина — дитина неба й землі, але чи вона завжди те пам'ятає? Небо й земля — не добрі й не злі. Вони досконалі... Хто заперечить сонце чи родючість поля? Вони всемогутні — це краса.... *світ збудувався і держиться на двох силах — на потузі любові й на потузі терпіння.... З любові й терпіння народжується людина і хліб"*. Щоб жити і вдосконалюватися — піднятися до краси і сили природи, до волі і єдності. Б'є грім, молотить град, а ти плекай свій нарцис, не забувай, чий ти син. *Кожна людина, людський рід — з кореня добра і зла... людина з добра і зла, вона і зла, і добра*".

Чи згодні ви з цим?
Добро і зло

"Кожна людина, людський рід — з кореня добра і зла... людина з добра і зла, вона і зла, і добра."

Добро і зло... Скільки казок уже перечитав кожний із вас, на сторінках яких ведеться боротьба між силами красивого і потворного. Людина завжди намагається протистояти лиху, кривді, жорстокості, захищаючи добро, правду, справедливість. Як персонаж твору, так і людина опиняються в конфліктних ситуаціях і мусять самі вирішити, обрати власний вірний шлях. Тому герой твору Б. Харчука "Планетник" повсякчас прагне довести людям свою щирість, доброту, чуйність, але вони не завжди її сприймають. Усі життєві негаразди люди пов'язують з Планетником — представником, на їх думку, нечистої сили. Сам герой твору, перебуваючи в ув'язненні, не страждає від того, що його спалять. Планетник жалкує за тим, що не встиг злетіти в небо, не встиг ... пізнати більшого, щоб і далі творити добро на благо інших.

Дослідницька робота. Застосовуючи текст (зміст) твору, заповнити таблицю.

Робота в парах (три перших парти — 6 учнів).

Добро і зло

У Планетника	
Бідність, нерозуміння людей, жорс-токе їх ставлення	Краса природи, хліборобської праці, любов у серці Планетника
— Хвороба героя.	— Стосунки хлопчика з нарцисом, свійським птастом.
— Сільські хлопці не сприймали Планетника, ображали його.	— Вміння хлопця цінувати й оберігати природу.
— Заздрість людей хлопцю. "Не інакше зв'язаний з нечистою силою".	— Допомога хлопця матері по господарству.
— Ув'язнення Планетника, рішення його спалити.	— Допомога хлопця людям у вирішенні їх проблем.

У сучасників Планетника	
Бідність, темнота, неосвіченість, заздрість, надмірна, тяжка праця	Краса природи, хліборобська праця, традиції і свята, чисте екологічне середовище
— Кріпацтво. Люди вимушені були відпрацьовувати, сплачувати податки.	— Олена Булига прийняла агронома на квартиру без сплати за проживання.
— Град, який завдає шкоди квітці хлопчика, городині, посівам.	— Любов матері до сина, землі, праці.
— Неврожайний рік: злива, а потім спека.	— Вдячність людей хлопцю за його вміння випасати худобу.
	— Порозуміння героя з дідом Капушем.
У наш час	
Забруднене навколишнє середовище, бідність, недоліки цивілізації, заздрість, жорстокість, неробство	Блага цивілізації, доступ до інфор-мації, освіти, краса природи, умови для самовдосконалення

5. Літературна п'ятихвилинка

(У цей час 7 учнів отримують індивідуальні картки із завданнями на встановлення відповідності.)

Визначте, який художній засіб вжито у висловах

згрубілі слова, епітети, ласкаво-пестливі слова, окличні речення, порівняння, метафора, синоніми.

Стримана, лагідна, мовчазна (душа).

Трава шелестить, гомонить, пахне, милує.

Шелестіла, як сухе листя на тому дубі; мовби чорний-пречорний бугай.

Вгорі заклекотіло, загуло. Хмара зворохобилася, заклубувала...

Травиця, хмарки, торбинка, оченята.

Хмарище .

Туди і йди! Посувайсь!

Решта учнів складають логічний ланцюжок, добираючи синоніми до слів "добро", "зло".

Наприклад:

а) ***добро*** — вірність, ввічливість, людяність, мужність, працьовитість, щирість...

б) ***зло*** — жорстокість, егоїзм, боягузтво, грубість, зазнайство, скупість, заздрість...

Представлення результатів дослідницької роботи. Компаративний аналіз повісті Б. Харчука "Планетник" і А. де Сент-Екзюпері "Маленький принц"

Гарні легенди здавна живуть у серцях людей і передаються від покоління до покоління, і в кожного народу вони свої. Так, у звичайному українському селі побутує бувальщина про талановитого Планетника. А ось, наприклад, у Франції зачаровує ось уже півстоліття інша історія, яка схожа з нашою. Чи відомий вам цей твір? Дійсно, це історія про Маленького принца, написана французьким льотчиком Антуаном де Сент-Екзюпері. І так само, як і Планетник, дивує Маленький принц усіх, з ким зводить його доля. Які ж життєві цінності об'єднують цих героїв?

Робота в групах. (Запрошуються всі учні, які отримали смайлики, об'єднуються у дві групи. Перша група за допомогою дидактичного матеріалу розкриває зміст життєвих цінностей Планетника; друга — Маленького принца.)

Додаток 1

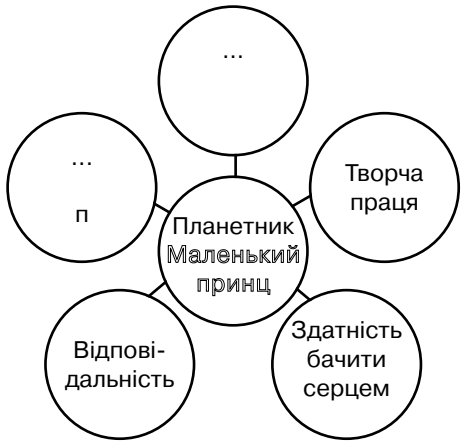

Решта учнів розшифровують один дуже мудрий вислів з повісті-притчі "Планетник".

(Відповідь: ***"Сила кожного таїться в силі його душі"***.)

Додаток 2

Життєві цінності	Планетник	Маленький принц
Краса	В усіх нас гуде крапелька небес	*Пустеля гарна тим, що в ній десь криються джерела...*
Творча праця	Найвища радість людини — орати й сіяти	*Причепурився сам уранці, причепури гарненько і свою планету*
Любов	З любові і терпіння народжується людина і хліб	*Уміння любити*
Здатність бачити серцем	Як у дріб'язку вгадати велике?	*Лише серце добре бачить. Найголовнішого очима не побачиш*
Відповідальність	Б'є грім, молотить град, а ти плекай свій нарцис	*Ти назавжди береш на себе відповідальність за тих, кого приручив*

IV. Рефлексивно-оцінювальний етап

1. Підсумкове узагальнення

Сьогодні на уроці ми з вами шукали корінь пізнання. Тож давайте зараз пригадаємо всі суттєві моменти нашого уроку, спробуємо узагальнити матеріал і дати відповідь на це запитання. А для цього виконаємо спільний творчий проект.

Творчий проект

2. Озвучення результатів.

(Інтерактивна вправа "Незакінчене речення")

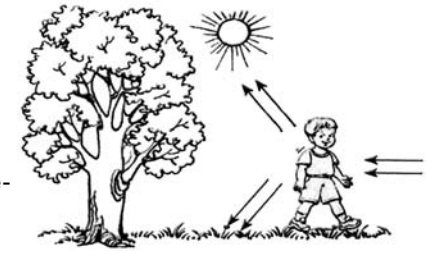

«Шукай пізнання у трьох коренях —
у землі, з якої піднявся,
у небі, до якого прагнеш,
і у самому собі, у своїй душі».

3. Оцінювання навчальних досягнень

4. Домашнє завдання

Розказати повість-притчу "Планетник" своїм рідним, друзям. І завжди, коли вам буде важко на душі, згадайте Планетника та морально-етичні уроки доброти від діда Капуша.

— Чи відкрив усі секрети Планетнику його вчитель? Яку науку він йому залишав?

"Усе меркло: темніла гора. Ліс шумів, і хлюпало озеро, зустрічаючи досвіток. І обізвалося луною з лісу: "Спробуй! Спробуй!"

УДК 377.8.016:821.161.2:371. 333

Домініка Огієнко — людина, громадянка, дружина і мати

Усний портрет

Тамара Бабійчук,
кандидат педагогічних наук
м. Бердичів

Автор наголошує на проведенні в навчально-виховному процесі обов'язкового етапу — рефлексії. У статті подається зразок усного журналу, після якого студенти здійснюють рефлексію в цікавих формах.

Ключові слова: *рефлексія, есе, сенкани, відгук, інтерв'ю, асоціативний кущ.*

Готуючи позаурочні заходи, викладач-філолог повинен, на наш погляд, заздалегідь подбати про цілісне осмислення, узагальнення отриманих знань, їх закріплення й активну перебудову уявлень відповідно до нової інформації. Саме тому ми наполягаємо на обов'язковому проведенні рефлексії, вважаючи її обов'язковим компонентом інтерактивного навчання.

Рефлексія (лат. reflexio — відображення) — сповнені сумнівів роздуми, схильність аналізувати свої переживання [2; 372]. Рефлексія — це погляд назад з метою здійснення самоаналізу власних дій, стану, переживань. Рефлексія вимагає для того осмислити побачене, почуте, щоб, з одного боку, зафіксувати отримані знання, а з другого, — вибудувати певний смисловий ряд. Як відомо, є три види рефлексії: рефлексія настрою і емоційного стану; рефлексія діяльності, рефлексія змісту навчального матеріалу.

Пропонуємо увазі читачів камерний позаурочний захід, присвячений дружині Івана Огієнка — великій українці Домініці Данилівні Огієнко. Сценарій побудовано за некрологом Івана Огієнка "Раз добром налите серце" [1]. Після закінчення заходу студенти, поділені на групи, за визначений час (10 хвилин) виконують завдання, які озвучують. На цей етап позаурочного заходу в цілому, як правило, виділяється 20—30 хвилин.

В аудиторії — прапор і герб України. На дошці — світлини Івана Огієнка і його дружини Домініки, під ними на столі — свічка і грона калини.

Ведучі в українському одязі. Зліва і справа в аудиторії стоять студент і студентка, які читатимуть за Івана та Домініку Огієнків.

Виконання гімну України

Студент за Івана Огієнка. "На мій світогляд мала вона перша сильний і вирішальний вплив — це вона мене зробила свідомим українцем".

Ведуча. Народилася Домініка Данилівна Литвинчук у Брусилові 4 січня 1882 року в національно свідомій українській сім'ї.

Ведучий. В ранній юності Домініка стала працювати вчителькою в церковно-приходській школі. Була дуже доброю: на свою плату (селяни приносили продукти) годувала кількох убогих дівчаток.

Студент за Івана Огієнка. *"Ціле село на руках носило свою вчительку".*

Ведуча. Згодом Домініка закінчує акушерську школу в Києві, потім навчається в університеті, однак через невлаштованість і матеріальну скруту вищої освіти так і не здобула і дуже жалкувала з того.

Студент за Івана Огієнка. *"Була надзвичайно гарна, співала розкішним сильним голосом й вирізнялася великими здібностями до науки, особливо величезної сили пам'яттю".*

Ведучий. Не пропускала в дитинстві і юності ні однієї церковної служби, співала в церковному хорі. Глибоко релігійною залишалася вона упродовж усього життя.

Звучить церковний спів

Ведуча. Весь вільний час Домініка віддавала читанню.

Читання поезії Тараса Шевченка

Ведучий. Побралися Іван та Домініка 1907 року і прожили в парі 30 років.

Студент за Івана Огієнка. *"Мала свої переконання на завдання жінки й на родину. Любила говорити, що родина — це мала держава; умієте належно збудувати родину, то вмітимете будувати й державу. Найперше завдання жінки — служити родині, створити її такою, щоб усі члени її свідомо й віддано служили Батьківщині. Недобре, коли жінка вся віддирається від родини. Але коли вона має хист і замилування до політичної партійної роботи — нехай працює. "Могий вмістити — да вмістить".*

Ведуча. Дуже любила своїх дітей. На питання, чому не належала до жодних організацій, відповідала:

Студентка за Домініку Огієнко. *"Я там ніколи не зроблю стільки реального, правдивого, як у своїм домі. Хіба ж виховати здорову, патріотичну, свідому родину — це мала робота?"*

Ведучий. Дуже добре знала живу українську мову і була першою вчителькою мови дітям своїм. Знала безконечно багато прислів'їв і казок. У рідній домі сипала перлами народної мудрості. Завжди доречно згадувала приклади з казок і пісень.

Ведуча. Піснями була сповнена домівка Огієнків. Співала ж Домініка Данилівна за народним календарем.

Спів 2—3 календарно-обрядових пісень

Ведучий. Коли ми говоримо про Івана Огієнка, то наголошуємо: це був педагог, мовознавець і літературознавець, державний, культурний, громадський і церковний діяч, редактор і видавець, перекладач, драматург і поет, людина енциклопедичних знань.

Ведуча. Огієнко, власне, зумів так багато зробити тому, що поруч з ним була вірна і розумна дружина.

Ведучий. Домініка все життя була великою помічницею своєму чоловікові.

Ведуча. Достойно допомагала коханому в його публічній громадській роботі.

Ведучий. Коли Іван Огієнко був ректором Кам'янець-Подільського університету, а згодом — міністром освіти й ісповідань, його дружина постійно мала гостей на обід, де оточувала кожного сердечною увагою.

Ведуча. Була скромна, тактовна, висококультурна, мала добре розвинуте почуття гідності.

Ведучий. Завжди говорила з гостями тільки по-українськи, хоч добре знала інші мови, зокрема польську.

Ведуча. Була прекрасним психологом. У міністерському офіційнім кабінеті справи з перемовинами часто ішли так тяжко, згадував Огієнко, як їхати немазаним возом по грудкуватій землі.

Ведучий. Однак коли людина потрапляла під теплі крила Домініки Данилівни з її наймудрішою щироукраїнською кухнею, інтелігентним сервуванням стола, то гість одразу мінявся, і всі, навіть найважчі, справи вирішувались легко і просто.

Ведуча. У домі Огієнків завжди жили чужі люди. І день у день коло них ходила тиха і привітна, уважна Домініка Данилівна. Вона їм не тільки допомагала працювати, вона їх оберігала, навіть рятувала від арештів, смерті, так, як це було, наприклад, з прем'єр-міністром Ісаком Мазепою.

Ведучий. Справді, чужа людина в домі Домініки Данилівни почувалася захищеною і спокійною. Господиня добре розумілася на поняттях української честі і українських звичаїв.

Студент за Івана Огієнка. *"На супружжя Домініка Данилівна дивилась, як на найбільше Боже таїнство. Уважала, що жінка мусить злитись із своїм чоловіком в одне неподільне гармонійне ціле".*

Ведуча. Домініка Данилівна завжди була міцною опорою і надійним тилом чоловіка.

Ведучий. 27 січня 1919 року був останнім днем перебування Огієнка в Києві. Переобтяжений невідкладними справами, він не встиг забрати з банку своїх грошей, а на завтра вже все було втрачено.

Ведуча. З вуст Домініки Данилівни не вирвалось жодного звуку протесту чи нарікання на необачність чоловіка. Вона розуміла його зайнятість і його відданість загальній справі. Навпаки, дружина потішила чоловіка, хоча й знала, як нелегко доведеться жити родині без копійки.

Ведучий. Більше того, сама Домініка Данилівна кількома місяцями пізніше в Кам'янці-Подільському рішуче запротестувала проти обміну українських грошей, що сильно спадали в ціні, на іноземну валюту (Огієнки мала вигідну пропозицію обміняти всю готівку). Домініка Данилівна була певна, що українському міністрові не пристало збувати свої рідні гроші, адже такий вчинок викличе паніку в місті.

Ведуча. І пішли Огієнки на еміграцію бідніші від бідних, пішли на нужду і поневіряння. Однак ніколи Домініка Данилівна не шкодувала за втраченою можливістю стати багатими людьми. Вона була патріоткою не на словах, а на ділі.

Пісня "Видиш, брате мій" (слова Богдана Лепкого)

Ведучий. У тяжкі роки еміграції Домініка Данилівна зуміла створити чоловіку такі умови, щоб він міг повністю віддатися своїй науковій праці, щоб ніхто і ніщо не перешкоджали йому.

Студент за Івана Огієнка. *"Якось легко вміла створити мені своєю ніжною рукою та чулим серцем найкращі умови для моєї культурної праці".*

Ведуча. Якщо читала на сторінках газет чи журналів рядки з безпідставними агресивними нападами на Івана Огієнка, то палила ті номери, які могли б прикро вразити, поранити серце чоловіка. Зате якою глибокою радістю світилося її чоло, коли читала щось добре про свого невтомного робітника, про його працю.

Ведучий. Була пунктуальна, як годинник. Не відступала ні на хвилину від призначеного часу. Це вносило порядок і в працю, і в життя. Такою зоставалася аж до смерті.

Ведуча. Була терпелива, розсудлива, оптимістична, бадьора, часто жартувала. Навіть у найскрутніші часи Огієнко не чув від дружини і слова нарікання. Навпаки, завжди додавала йому сили, віри, постійно заохочувала до роботи, була лагідна і спокійна.

Ведучий. Одягалась в еміграції занадто скромно, на собі постійно економила, адже переймалася дітьми і чоловіком, все віддавала їм.

Ведуча. Коли польські шовіністи вигнали Огієнка з Варшавського університету і почали домагатися висилки з Польщі, Домініка Данилівна мужньо і самовіддано підтримувала чоловіка. Вона продовжувала ще запопадливіше працювати.

Ведучий. Усю "чорну" роботу для наукової праці чоловіка виконувала вона самовіддано, добросовісно і з радістю та любов'ю. Так, вона списувала необхідний для праці матеріал, сортувала його.

Ведуча. Усе життя Іван Огієнко збирав картотеку для мовознавчих праць. Десятки тисяч карток до цієї картотеки були списані рукою Домініки. Незадовго до смерті вона працювала над картками до чоловікової праці "Український літературний наголос".

Ведучий. Прикована смертельною хворобою до ліжка, Домініка Данилівна прочитувала всю кореспонденцію, яка надходила до часописів "Рідна Мова" і "Наша Культура", що їх редагував Іван Огієнко. Ввечері коротко переказувала чоловікові те, що було варте уваги.

Студент за Івана Огієнка. *"Відірвати хворої Домініки Данилівни від цієї праці ніяк не можна було: лежачи з піднесеною головою, на грудях розкладала картки, тихо співаючи укохані пісні, а при тому сильно втомлюючись, але "жінка мусить допомагати своєму чоловікові. Ти ж сам цілий день працюєш".*

Ведуча. Діти бачили, як невтомно працює їхня мати навіть в останні часи життя.

Ведучий. Свою хворобу ховала, аж поки зовсім не звалилася з ніг. Перенесла тяжку операцію (було видалено з'їдену раком нирку). Рак перекинувся на хребет. Почалися нелюдські муки. Не було жодного рятунку.

Ведуча. 17 місяців Домініка Данилівна пролежала, не встаючи, в ліжку, не застогнавши не тільки при дітях і чоловікові, а навіть при лікареві. Оберігала рідних від тяжких думок. В очах хворої стояв біль, а вуста лагідно усміхалися. Діти вірили, що мама видужує.

Ведучий. В останні дні життя дуже печалилась, що покидає чоловіка на наругу і знущання. І востаннє, перемагаючи біль, стиха заспівала: "Чи я в лузі не калина була".

Пісня "Чи я в лузі не калина була"

Ведуча. Перед смертю Домініка Данилівна сказала:

Студентка за Домініку Огієнко. *"Духом невидимим пробуватиму завжди з вами, і все вам прощу, але не прощу вам найменшої національної зради.. Усі ви мусите любити обездолену й почвертовану Україну над усе".*

Ведучий. Домініка Данилівна взяла в дітей і чоловіка присягу на вірність Україні. Однак, не вдовольняючись присягою, продиктувала свою Духівницю.

Студентка за Домініку Огієнко. *"Мужеві моєму Іванові Огієнкові найперше завіщаю щиро кохати невгасимою батьківською любов'ю всіх своїх дітей.*

Цілий вік свій я сердечно віддала своєму мужеві, щиро й вірно допомагаючи йому в його повсякденній праці

на користь знедоленого українського народу. Завіщаю своєму мужеві й решту віку свого віддати виключно на гарячу й віддану службу своєму українському народові. Завіщаю йому, щоб він і далі, аж до кінця віку свого, позостався вірний своїм безкомпромісним патріотичним та національним переконанням, хоч би за це йому довелося так само тяжко терпіти, як він досі терпів. Стаючи перед престолом Найвищого, я буду ревно й невпинно молити про полегшення йому цієї тернистої дороги та про здійснення його національних бажань.

Усім своїм дітям, яких я ціле життя своє палко кохала та по-матерньому виховувала, — Анатолію, Юрію та Ларисі — завіщаю, щоб вони ціле життя своє щиро, палко й віддано кохали батька свого.

Завіщаю всім своїм дітям ціле своє життя добре й ясно пам'ятати про своє українське походження та про свої національні обов'язки до своєї обездоленої Батьківщини — України".

Ведуча. Померла Домініка Данилівна ввечері 19 травня 1937 року.

Ведучий. 21 травня її ховали.

Студент за Івана Огієнка. *"Вбого жила, велично й тихо померла, велично і вбого поховали її".*

Ведуча. А 22 травня

Студент за Івана Огієнка. *"З розбитим серцем вернувся я до опустілого свого дому, де з кожного закутка хижо визирали важкий сум та чорна самотність, і зараз таки сплів тобі, моя помічнице вірная, із рож свого серця оцього вінка на твою свіжу могилу".*

Ведучий. А починався той вінок із "рож серця" словами: "Світлій пам'яті Домініки Данилівни Огієнкової. Замість вінка намогильного".

Пісня "На могилі моїй" (слова Степана Галябарди)

Хвилина мовчання

Завдання для рефлексії

1. Відгук на виставу "Усний портрет, або Домініка Огієнко — людина, громадянка, дружина і мати", поставлену студентами Бердичівського педагогічного коледжу.

Вистава мене вразила. Я познайомилася з жінкою, яку, можливо, візьму собі за взірець. У моє життя вперше ввійшла людина, яка допомогла мені побачити велике посеред дрібного, метушливого, буденного.

Сценарій драматичний; він водночас дає глядачеві як багату інформацію, так і високу емоційність. Про великих українців ми, молоде покоління, повинні знати, щоб не вирости безрідними іванами.

Виконавців небагато, і це посилює урочистість, серйозність, зібраність. Особливо вразила гра студентки Д.Б., яка виконувала роль Домініки. Тихо, але чітко, з великими паузами промовляє Домініка, диктуючи свою Духівницю. Я не могла стримати сліз.

Доречними були пісні; характер кожної майстерно передали дві солістки О.Ц. та Є.Г.

Простим і водночас символічним було обладнання аудиторії. Грона калини палали від світла, що на них кидала свічка; здавалось, портрети Івана і його Домініки в напівосвітленій аудиторії оживали.

Такі заходи, на мій погляд, повинні бути тільки камерними; так досягається душевність.

2. Сенкани

Домініка.
Розумна, сильна.
Допомагала, вірила, любила.
Україна — понад усе.
Патріотка.

Домініка.
Щира, добра.
Оберігала, допомагала, навчала.
Справжня духовна криниця для Івана Огієнка.
Скарб.

3. Есе

А. Як тяжко було тобі, Домініко, ой, як тяжко! Та чи заплакала ти коли, чи застогнала від болю душевного, чи долю прокляла? Ні! Яка ж ти сильна, Домініко, — своєю любов'ю і своєю жертовністю. Я знаю, що ти, навіть відійшовши в кращі світи, берегла свого Івана для великих справ і великої праці. Хай святиться ім'я твоє, Домініко! І хай мої ровесниці візьмуть тебе у своє серце і стануть хоч трохи на тебе схожими. Спасибі тобі, великомученице — свята Домініко! До ніг твоїх припадаю.

Б. Коли я замислююся над тим, якою повинна бути сучасна жінка, то звертаю свій погляд на Домініку Огієнко. У ній гармонійно поєдналися жіночність і сила духу, спокій і одержимість, любов до України і презирство до яничарів, вірність чоловіку і самозречення. Коли я думаю про Домініку Огієнко, то знаю, що таких, як вона, у нас мало, але саме на таких, як вона, світ стоїть.

4. Інтерв'ю з Домінікою Огієнко

Скажіть, будь ласка, Домініко Данилівно, Ви не жалкували ніколи, що вийшли заміж за Івана Огієнка?

Чим Вам подобався Іван Огієнко?

Що найдужче Вас вразило в еміграції?

Чому Ви продиктували Духівницю? Невже Ви сумнівалися у своїх рідних?

Чи виконали Ви свою земну місію?

Чи хотіли б Ви, щоб з Вас брали приклад?

5. Асоціативний кущ "Домініка Огієнко"

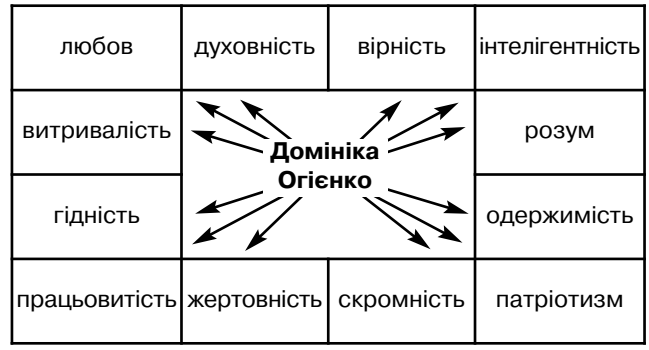

Література

1. Іван Огієнко. Раз добром налите серце // Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Рятування України. — К.: Наша культура і наука, 2006. — С.250—280.

2. Семотюк О.П. Сучасний словник іншомовних слів. — Х.:Веста: Видавництво "Ранок", 2007. — 464 с.

Бабийчук Тамара. Доминика Огиенко — человек, гражданин, супруга и мать. Устный портрет.

Автор акцентирует внимание на включении в учебно-воспитательный процесс обязательного этапа — рефлексии. В статье предложен образец устного журнала, после которого студенты проводят в интересных формах рефлексию.

Ключевые слова: *рефлексия, эссе, сенканы, отзыв, интервью, ассоциативный куст.*

Babiychuk Tamara. The verbal portrait or Dominica Ohijenko human, citizen, wife and mother.

The author stresses on conduction of reflection as the obligatory stage while educational process The sample of oral magazine, after that the students perform reflection in interesting forms, is proposed

Keywords: *reflection, essay senkany, review, interview, associative bush.*

УДК 37.091.2

Ціннісні пріоритети фахової практики у вищій школі

Олена Семеног,
доктор педагогічних наук, професор
Інститут педагогічної освіти
і освіти дорослих НАПН України

У статті окреслено особливості фахової практики як соціально-професійного і комунікативного феномену. Доводиться, що ціннісними пріоритетами фольклорної, літературно-краєзнавчої, діалектологічної, етнографічної, педагогічної практик у вищій філологічній школі є формування Людини, Особистості, Індивідуальності.

Ключові слова: *фахова практика, вища філологічна школа, ціннісні пріоритети, вчитель-словесник.*

В інформаційно-бурхливому і морально депресивному XXI столітті збільшився обсяг функціональних обов'язків учителя і зокрема вчителя-словесника. Сьогодні це носій гуманітарної культури, морально-етичних і культурно-естетичних цінностей, дослідник, менеджер, психолог, мудрий наставник, котрий власним прикладом стимулює своїх учнів до естетичного саморозвитку, самоактуалізації й самовдосконалення.

Такі вимоги актуалізують увагу до кожної із складових системи професійної підготовки майбутнього вчителя-словесника. Її мета — через гармонійний взаємозв'язок й оптимальне співвідношення підсистем формувати методологічну та фахову культуру педагога. Результатом професійної підготовки вважають готовність до здійснення педагогічної діяльності, що знаходить вияв у набутих професійних компетенціях і визначається гуманістичною орієнтацією ціннісних пріоритетів. Ідеться, зокрема, про гуманізм, повагу до особистості, вірність професійному обов'язку, духовність, моральність, прагнення до творчості.

Ефективним засобом перевірки рівня професійного й особистісного розвитку є підсистема фахових практик. Фольклорна і літературно-краєзнавча, діалектологічна й етнографічна, педагогічна практики, тісно вплетені в соціальну реальність, слугують єднальною ланкою між теоретичним навчанням і майбутньою самостійною педагогічною діяльністю. Участь у пошуково-дослідницьких експедиціях, виконання функціональних обов'язків учителя-предметника і класного керівника на педагогічній практиці дозволяє трансформувати професійні знання у переконання, установки, потреби, мотиви, інтереси, сформувати систему професійних та особистісних цінностей.

Однак, як показує практичний досвід, вища школа не реалізує в системній цілісності проблему формування ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя. Причина — формальне ставлення і зведення до мінімуму навчальних годин, консультацій, відсутність коштів на проведення польових практик. Фінансова скрута стала причиною того, що навіть першу педагогічну практику в окремих закладах дозволяють проходити за місцем проживання студента без достатньої кількості консультацій й відвідування методиста. Таке кричуще ставлення негативно позначається на професійно-методичній компетентності майбутнього вчителя, однак передусім — на ціннісних пріоритетах фахової практики. Натомість показовим є закордонний досвід, де здобувачам бакалаврського і магістерського ступенів пропонується широкий спектр курсів і практик з різних галузей мистецтва, фольклоро-, літературотерапії в контексті національної культури й етнографії.

Студіювання праць останніх років підтверджує увагу освітян України і зарубіжжя до питань організації і методики проведення фахової практики (О. Абдулліна, І. Зязюн, Н.Дейниченко, М. Козій, Л. Кондрашова, Н. Кузьміна, З. Курлянд, Н.Ничкало, М.Пентилюк, В. Сластьонін, І.Соколова, М. Фіцула, Л. Хомич, О. Цокур та ін.). Дослідженню різних аспектів проблеми ціннісної парадигми освіти, педагогічної аксіології, цінності особистості присвячені наукові студії Б.Гершунського, Г.Коджаспірова, В.Лутая, О.Отич, В.Рибалки, Т.Усатенко. Водночас проблеми формування ціннісних орієнтацій учителя і роль фахової практики у цьому процесі в наукових публікаціях розкриті недостатньо. Аксіологічними підходами є потреби вдосконалити і концептуальні засади та програми фахових практик.

У межах статті розглянемо особливості фахової практики як соціально-професійного і комунікативного феномену, ціннісні пріоритети фольклорної, літературно-краєзнавчої, діалектологічної, етнографічної, педагогічної практик, їх вплив на формування ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя-словесника.

Зазначимо, що поняття "практика" походить від грецького слова "праксис", тобто діяння, активність, діяльність [8, с.268]. Сучасні психологи доводять, що практика — це чуттєво-предметна діяльність, за допомогою якої людина змінює і перетворює світ [5, с.352]. Філософи доводять, що практика повинна бути відокремлена від такої більш широкої категорії, як діяльність, оскільки діяльність є практикою лише тоді, коли в ході її здійснення народжуються знання або перевіряється їхня істинність [1, с.137].

Як педагогічна категорія, "практика / фахова практика" є складовою навчально-виховного процесу вищої школи. Її мета — навчити студентів творчо використовувати у професійній діяльності науково-теоретичні знання і практичні навички [9, с.325]. Спільною рисою практик є професійна педагогічна спрямованість. Однак зростання соціальної ролі особистості й акцент на професійну компетентність значною мірою впливають на розширення мети фахової практики і спрямування її на самореалізацію, самовираження й самовизначення особистості педагога. Розширюється і змістове наповнення функцій фахової практики, серед яких — аксіологічна (формування і розвиток педагогічного світогляду, системи ціннісних установок і переконань); розвивальна (розвиток педагогічних здібностей, особистісний і професійний розвиток); рефлексивна (аналіз і оцінка власного емоційного стану, особистісних і професійних якостей); культуротворча (опанування самобутністю національної культури, вироблення умінь аналізувати явища культури, застосовувати методику "діалогу культур" у системі шкільної мовно-літературної освіти).

Розглянемо призначення фахових практик у вищій філологічній школі крізь призму ціннісних пріоритетів сьогодення.

У реаліях сьогодення фольклор сприймають інколи як вияв далекого минулого, а естетичні цінності — власне, музейною категорією (С.Садовенко). Однак на відміну від сучасної масової культури фольклорна спадщина позбавлена уніфікації, заштампованості, стереотипності, відображає світогляд і психологію народу, зберігає і пропагує ідеї виховання.

Розмірковуючи про ціннісні пріоритети молодого покоління в умовах зростання маргіналізації, тривоги в супільстві, ми неминуче звертаємося до життєвої мудрості наших предків. Саме народна пісня, казка, легенда, приказка з їх потужним художньо-естетичним і пізнавально-виховним потенціалом, унікальністю, високою почуттєвістю в час "інтелектуально насиченої електроніки" (Е.Помиткін), інформаційного перевантаження й депресивного стану, кризи комунікативного потенціалу, реалізації свободи слова як уседозволеності дає можливість зберегти життєві орієнтири, зцілює, додає естетичної насолоди, задоволення й оптимізму.

Народна казка знайомить з моральними й соціальними оцінками вчинків людей та їх взаємостосунків. Епічні твори возвеличують відданість батьківщині, героїзм і відвагу. Пісенна творчість сприяє популяризації і посиленню виховного резонансу етнопедагогічних установок народу, принципів суспільної етики. Особлива виховна експресія народної афористики, прислів'їв і приказок, що типізують найрізноманітніші явища сімейного життя, відображають зміст моральних цінностей.

Усе це актуалізує аксіологічну мету фольклорної практики — через фольклорні скарби, збережені в архівах і ще (на щастя) в селах, численні наукові праці пізнавати й осмислювати українську ментальність, зануритися в мовомислення народу, а, отже, у "філософію його мовно-естетичного буття" (С.Єрмоленко). На глибоке переконання академіка І. Зязюна (про це вчений неодноразово висловлювався на нарадах і конференціях), якби кожний з українців знав хоча б триста з півмільйона існуючих українських пісень від початку до кінця, тоді б ми знали й історію нашого народу, і наші звичаї, і нашу культуру. Нам не потрібно було б говорити про національне виховання. Національна самосвідомість ніколи не формується розумом — це відбувається тільки на рівні душі.

Отже, фольклорна практика — це діалог з народною культурою. Вона покликана розширювати уявлення майбутніх учителів про динаміку розвитку родинного слова, вдосконалювати уміння аналізувати психолого-педагогічний ефект та естетичну цінність фольклорної пам'ятки, сприяє оздоровленню, гармонізації та психоемоційного розвитку духовного потенціалу особистості.

Варто увиразнити й ціннісні пріоритети літературно-краєзнавчої практики, що має ініціювати своєрідний діалог з літературним життям краю. Її мету вбачаємо не лише у вивченні регіональних аспектів літератури і, як засвідчують типові навчальні програми, озброєння студентів навичками практичної реалізації форм і методів краєзнавчих досліджень. Саме в літературно-краєзнавчій інформації вдало поєднано мистецькі сюжети зі зразками щоденної поведінки жителів певної місцевості, конкретизовано зміст культурного контексту регіону. Отже, важливо формувати потреби й ціннісні інтереси до осмислення знань про "малу батьківщину", про філософію життя відомих письменників, які мешкали (чи живуть нині) і працювали (або працюють) у відповідній місцевості, творили (витворюють) складний літературний процес у локальних умовах на тлі світового загальномистецького життя. Головна цінність участі в експедиціях — навчитися слухати і чути, слухати і розуміти співбесідника, його "затаєний" біль і тривогу за родину, рідне село, місто, країну. Якщо цього не відбувається, тоді пошукові експедиції (переконливо доводять учасники й керівники практики) — це всього лише прогулянка, відпочинок, але далеко не професійне становлення.

Дієвим фактором впливу на формування ціннісних пріоритетів особистості виступає народне мовлення. У діалектній комунікації яскраво представлені особливі знання про людину, людські якості, родичівство і сусідські стосунки, традиційне ведення господарства, народні обряди, звичаї, народний календар. Водночас цей феномен традиційної української сільської культури оригінально відтворює соціальний і природний простір, час, відображає систему загальнолюдських і національних цінностей, етнічно зумовлені типи мовної поведінки, які складалися й існують у конкретному соціокультурному товаристві впродовж багатьох століть. Отже, діалектологічна практика — це шлях до пізнання цінності магії рідного слова.

Серед завдань практикантів важливе місце має зайняти і завдання опанувати психологію діалектного спілкування, що сприятиме духовному та культурному збагаченню, формуванню високого рівня міжетнічних взаємин особистості. Дослідження народної лексики, яка відображає культурний фон історичного життя населеного пункту, збагачує й удосконалює мовні особистості студентів, активізує їх самосвідомість, виховує здатність осмислити своє місце у світі. Окрім того, польові експедиції дають можливість зменшити дистанцію між викладачем і студентами й підвищити рівень довірливого спілкування, чого не вистачає в умовах кредитно-модульного насиченого навчально-виховного процесу. Особистість керівника практики, його моральний стрижень, етична поведінка відіграють значну роль у розвитку індивідуальності й самобутності кожного студента як культурної людини.

Зазначимо, поняття "культурна людина" ще не дістало належної характеристики. Нам імпонує таке тлумачення: "культурна людина — це не віртуоз формально-етикетної шляхетності, а інтелігент (за духовною суттю), який посідає активно-творчу життєву позицію і прагне найвищі здобутки людства, оптимальний раціоналізм діяльності спрямувати на створення творчої свободи і гідності людини як вищої цінності" [4, с.75]. О. Отич доповнює характеристику, вказуючи, зокрема, на те, що педагогічні цінності визначаються потребами суспільства та особистості й водночас виступають метою педагогічної діяльності,...впливають на процес професійної адаптації молодого викладача і створюють основу для становлення його професійно-педагогічної майстерності та неперервного вдосконалення [3, с.17] .

У сучасному інформаційно-технологічному просторі особливу роль у швидкій адаптації особистості до динамічних змін громадського життя відіграє етнос. Щоб культура здійснювала ефективний вплив на духовний і моральний розвиток людини, а особистість відчувала потребу в оволодінні її цінностями, важливо сформувати основу для відтворення культури. Вагому роль у цьому процесі може виконувати етнографічна і музейна практики. Серед основних функцій практики й аксіологічна, що передбачає, зокрема, вироблення шанобливого ставлення до представників різних етнічних і етнографічних груп, які проживають на території України, а основним шляхом її реалізації є дослідження міжкультурних контактів і взаємозв'язків, пошук спільних ознак культури, виявлення однакової символіки і духовних цінностей [7, с. 88]. Це своєрідний полікультурний діалог і діалог між людьми, "розділеними в часі і просторі" (Р.Берг).

Безпосередня участь у таких практиках дозволяє усвідомити, що кожна деталь архітектури будинку, елемент інтер'єру, стенд, створений руками наукових співробітників музею, книга є "унікальним механізмом соціально-культурної комунікації". Вони несуть інформацію про епоху і стиль життя, розширюють культурний кругозір, виступають джерелом емоційно-почуттєвого сприйняття. Пошуково-дослідницькі експедиції наповнюють внутрішній простір особистостей філологічною ерудицією, благородними почуваннями, чистотою помислів, щирістю почуттів, шляхетністю, що дозволяє увиразнити й урізноманітнити уроки під час педагогічної практики.

Ефективною формою педагогічної взаємодії, співпраці, співтворчості і взаємозбагачення вчителя й учнів у навчанні української мови і літератури виступає освітній діалог мовних особистостей. Діалог, у процесі якого відбувається обмін особистісними смислами, співпраця і співтворчість, знижується тривожність, стимулюється розвиток позитивної "Я — концепції". Є потреба вийти за межі впливу комунікативної стратегії автора підручника чи науково-навчальної праці й виробити власну стратегію і тактику живомовного спілкування. Через емпатійне, емоційне переживання, рефлексивне пізнання духовно-моральних норм і культурних цінностей (Е.Помиткін) [3, с. 23] виховується особистість, відкрита до спілкування з іншими культурами.

Учитель має бути не лише знавцем лінгвістичних законів і літературних тонкощів, а й майстром діалогічної взаємодії, що ґрунтується на педагогічному оптимізмі, відкритості, щирості і природності у спілкуванні, сприйнятті учнів як партнерів, прагненні до духовного взаємозбагачення і доказу істинності знання. Щоб формувати в учнів такі мовно-фахові якості, носієм цих якостей і незаперечним взірцем повинен бути насамперед сам педагог.

Успішне виконання завдань фахових практик відбувається з урахуванням послідовної реалізації принципів: взаємозв?язку і взаємопроникнення теоретичної підготовки і практичної діяльності; інтеграції навчальної і дослідницької діяльності; етнокультурознавчого, особистісно-діяльнісного, компетентнісно-орієнтованого підходів; педагогіки співпраці; наступності; неперервності; варіативності у виборі змісту і форм діяльності; поліфункціональності, але насамперед аксіологічного.

Відомий психолог В. Рибалка в цьому контексті йдучи від принципу самоцінності кожної особистості, сформульованого ще І. Кантом, загострює увагу на принципі цінності самої особистості. Учений наголошує: "В суспільстві слід переосмислити гуманістичний сенс наявних теорій і практик в контексті піднесення особистості учня, вчителя, громадянина, керівника, надаючи перевагу таким його формам і методам, як етнічне, етичне, творче, духовне піднесення цінності в суспільстві та індивідуально-психологічне самопіднесення цінності власної особистості людини. Слід виключити усі форми навчання, виховання, суспільної поведінки, пов'язані із приниженням й обезцінюванням особистості" [6, с. 421—422].

Узагальнення дослідницьких матеріалів дає підстави окреслити фахову практику як такий вид практичної діяльності студентів, що сприяє формуванню професійних (педагогічної, методичної, психологічної, мовнокомунікативної, фольклорної, літературної, культурознавчої) компетенцій, створює умови для самореалізації, самовираження, самовизначення особистості педагога.

Під час навчально-наукових експедицій з'являється можливість осмислити, філософсько-психологічну мудрість традиційного світогляду, ментальність, "закодовану" в мовленні жителів різних регіонів України. Інтенсифікується розвиток професійно-педагогічного мислення, творчих здібностей, набувається дослідницький досвід, необхідний для реалізації інноваційної педагогічної діяльності, а оволодіння спектром відповідних знань, умінь, ціннісних установок дає можливість під час педагогічної практики розробляти й упроваджувати у шкільні програми "регіональний компонент".

Результативність фахової практики визначається гуманістичною орієнтацією ціннісних пріоритетів: Людина, Особистість, Індивідуальність. Ідеться про гуманізм, повагу до особистості вихованця, вірність професійному обов'язку, духовність, моральність, визнання права обирати власний шлях розвитку, прагнення до творчості. У цьому контексті важливо розглянути ціннісні пріоритети викладача як керівника фахової практики, його етичні принципи, що відіграють значну роль у розвитку індивідуальності й самобутності кожного студента. Це завдання наступних наукових статей.

Література

1. Зязюн І.А. Філософія педагогічної дії: монографія / Іван Андрійович Зязюн. — Київ: [Б.В.] Черкаси: ЧПУ ім.Б. Хмельницького, 2008. — 608 с.

2. Отич О. Розвиток творчої індивідуальності студентів професійно-педагогічних навчальних закладів засобами мистецтва: монографія /О.М.Отич; за ред. І.А.Зязюна. — Чернівці: Зелена Буковина, 2011. — 248с.

3. Помиткін Е. О. Психологічні закономірності та механізми духовного розвитку дітей і молоді: автореф. дис... доктора психол. наук: 19.00.07 / Е.О.Помиткін. — К., 2009. — 42с.

4. Психологічний словник /За ред. В.Войтка. — К.: Вища шк., 1982. — 324 с.

5. Психологія: Підручник / [ред. Ю.А. Трофімова]. — К.: Либідь, 2005. — 560с.

6. Рибалка В.В. Теорії особистості у вітчизняній психології /Рибалка В.В.: навч. посіб. — К.: ІПППО АПН України, 2006.— 530с.

7. Семеног О.М. Фахова практика вчителя-словесника: навч.посіб./ О.М.Семеног, Л.О.Базиль, Т.І.Дятленко. — Луганськ : Вид-во "Ноулідж", 2011. — 496 с.

8. Філософський словник /За ред. В.І. Шинкарука. — К.: Гол. ред. УРЕ Акад. наук УРСР, 1973. — 600с. .

9. Шапошнікова І. Нові підходи до організації педагогічної практики /І. Шапошнікова, А. Роботова, Т. Леонтьєва //Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. Педагогіка і психологія. [зб. статей]. — К.: Пед. преса, 2003. — Вип.5. — С. 310—325.

Елена Семеног. Ценностные приоритеты профессиональной практики в высшей школе

У статье рассмотрены особенности профессиональной практики в высшей филологической школе как социально-профессионального и коммуникативного феномена. Доказывается, что ценностными приоритетами фольклорной, литературно-краеведческой, диалектологической, этнографической, педагогической практик в высшей филологической школе выступает формирование Человека, Личности, Индивидуальности.

Ключевые слова: *учитель-словесник, высшая филологическая школа, фольклорная, литературно-краеведческая, диалектологическая, этнографическая, педагогическая практика, ценностные приоритеты.*

Olena Semenog. Value priorities of professional practice in high school

The article describes the features of professional practice as a social-professional and communicative phenomenon. It is proved that the value priorities of folklore, literature and "land knowledge", dialectologic, ethnographic, pedagogical practices in high philological school is the formation of Man, Personalities, Individuality.

Key words: *professional practice, high philological school, value priorities, teacher-philologist.*

Особливості формування і становлення національних підстав методики вивчення української літератури

Стаття друга

Олексій Вертій,
доктор філологічних наук
Суми

У статті простежено становлення і розвиток національної ідеї в українській педагогічній думці XIX—XX століть, вказується її значення для формування національних підстав вивчення української літератури в сучасній школі.

Ключові слова: *нація, ідея, школа, досвід, методика.*

Педагогічна думка і розвиток методики викладання української літератури в XIX—XX століттях. Розв'язання проблем цілепокладання, змісту освіти, принципів, методів, форм та закономірностей навчання в національній школі постійно перебувало в полі зору культурно-освітніх діячів та педагогічної громадськості XIX—XX ст. Ці цілепокладання, зміст, принципи, методи, форми та закономірності вони розуміли як засіб боротьби за національну школу, за утвердження рідної української мови та духовності у житті українського суспільства, українського народу загалом. Аби конкретизувати сказане, наведемо лише кілька прикладів.

У 1817 році виходить постанова про викладання в школах Західної України лише польською мовою. 1862 рік позначений закриттям українських недільних шкіл для навчання дорослих. Наступного 1863 року видано циркуляр міністра внутрішніх справ П.Валуєва про заборону друку підручників, літератури для народного читання та книжок релігійного змісту українською мовою.[1] Затим у 1836 році російський цар Олександр II у німецькому місті Емсі підписує таємний указ про заборону ввозу до імперії будь-яких книжок і брошур "малоросійським наріччям". Ним також заборонялось друкування оригінальних творів і перекладів, крім історичних документів та творів художньої літератури. За того указом вимагалось не допускати в них "жодних відхилень від загальновизнаного російського правопису" та заборонялись сценічні вистави, читання й друкування текстів до нот українською мовою. Наступ на українську мову, освіту, духовність, спрямований на повне винародовлення українців, у наступні десятиріччя супроводжувався цілою низкою заборон викладання в народних школах та виголошення церковних проповідей українською мовою (1881 р.), українських театральних вистав, видання українською мовою книжок для дитячого читання.[2] Однак усі ці та інші репресивні заходи не лише не послабили, а навпаки — посилили боротьбу за національну українську школу й освіту, зміцнили й утвердили спадкоємність національно-визвольних ідей в усіх верствах і прошарках українського суспільства.

Слідом за Т.Шевченком, П.Кулішем, М.Костомаровим на захист української мови, літератури, культури та освіти піднімаються І.Нечуй-Левицький, М.Драгоманов, І.Франко, О.Потебня, Б.Грінченко, Т.Зіньківський, С.Смаль-Стоцький, О.Духнович, Я.Чепіга, С.Шелухин, І.Ющишин, інші вчені та культурно-освітні діячі.

Сутність усієї сукупності їх поглядів на шляхи становлення і розвитку національної школи визначалась двома чинниками. Перший з них обумовлювався усвідомленою протидією повсюдному зросійщенню, полонізації, онімеченню та мадяризації на Наддніпрянській Україні, в Галичині, на Буковині та Закарпатті. Другий — прагненням звільнитися від чужоземних духовних та ідеологічних кайданів і вийти на самостійний шлях національної освіти та виховання. Навчання дітей чужоземною мовою в школі, далекій від національних звичаїв, духовності, історії українського народу, під керівництвом учителя-чужинця, учителя-яничара (чи не застереження це від модної нині англізації так званих "престижних" шкіл!) розцінювалось як непоправне зло, як яничарство, перетворення наших дітей у заклятих ворогів і ненависників своїх же батьків, дідів і прадідів, зрадників своєї Батьківщини. "Самий факт існування московських університетів і шкіл з московською викладовою мовою на території України є глумом над свободою, є нехтуванням наших загальнолюдських прав, є ганьбою і зневажанням нашої нації, а надто освічених її членів — української інтелігенції",[3] — говорив у 1904 році з цього приводу М.Міхновський. На цьому ґрунті він сформував і основне завдання у боротьбі за національну школу, освіту і виховання: "Не за "академічні свободи" нам треба боротися, — наголошував він, — а за саму академію, за право мати її своєю національною власністю".[4]

У такому разі усі складові, призначення змісту освіти, процес навчання, його форми і методи, усю діяльність учителя видатні українські педагоги того часу розглядали у нерозривному зв'язку зі змістом, особливостями формування і становлення *української національної ідеї*. Чи не вперше у вітчизняній педагогіці так чітко і виразно про це заявив І.Ющишин. У статті "Рідна мова в рідній школі" він підкреслював, що українська мова має "жити і розвиватися під промінням національної ідеї", що все в ній "мусить бути овіяне національним духом", а вінцем діяльності такої школи "повинні бути свідомі національно члени народа".[5] Відтак спробуємо визначити зміст, складові, призначення та засоби здійснення української національної ідеї в системі української національної освіти та виховання загалом і методики викладання української літератури зокрема, як розуміли та потрактовували її видатні вітчизняні письменники, учені та педагоги.

Зміст ідеї передбачав національне самоусвідомлення вихованцями себе як джерела і втілення національних ідейних, соціальних, політичних та духовних цінностей, самостановлення особистості на їх підставах. О.Духнович, Я.Чепіга, В.Антонович, Т.Зіньківський послідовно відстоювали і розвивали у своїх працях ідею національного самоусвідомлення та самостановлення учня як основної підстави національної освіти і виховання. О.Духнович у книзі "Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских" (1857 р.) наголошував, що наслідком усієї роботи вчителя в національній школі має бути пробудження народолюбства, зміцнення в їх серцях почуття любові до свого народу. За його образним порівнянням, людина, позбавлена національного чуття, національної свідомості, нагадує заблуканого вовка, для якого "всякий лес отечество". Тому освіту і виховання О.Духнович радить розвивати на основі народних звичаїв, народної творчості українського народу, адже "чоловік чувствует лучше власное нежели чужое, возбужается в нем дух народолюбія". Людина, яка втратила кровний зв'язок зі своїм народом, з його духовністю, стає черствою, себелюбивою і буває небезпечною, злиденною, адже "стидяся народом своїм, стыдится самого себе".[6] Т.Зіньківський писав, що людина без національного почування не здатна до розумного духовного життя.[7] Національне самоусвідомлення і самостановлення значною мірою, як зауважував О.Потебня, залежить від рівня освіченості. Тому літературну освіту він вважав джерелом зміцнення, збагачення, розвитку, утвердження звичаїв народного життя, отже й оновлення української національної ідеї в системі вивчення національного письменства.[8]

До складових національної ідеї в методиці викладання української літератури слід віднести мову, народні звичаї, національну культуру, національний дух нашого письменства, національну свідомість героїв літератури, письменників, учителів та учнів, зв'язок творчих успіхів учня і вчителя з наукою та національними обставинами повсякденного життя літературного персонажа та літератури загалом.

Мова у системі освіти потрактовувалась у науковій та педагогічній думці як вияв природовідповідності та розвиваючого навчання. О.Потебня стверджував, що люди, як правило, добровільно не відмовляються від своєї мови, між іншим, "у силу підсвідомого страху перед опустошенням свідомості".[9] Послідовно і наполегливо боролись за навчання українською мовою в школах та інших навчальних закладах України С.Смаль-Стоцький, А.Добрянський, М.Драгоманов, П.Грабовський, Я.Чепіга, І.Ющишин, М.Євшан, інші письменники, вчені та педагоги.[10]

Народні звичаї, народна психологія, мораль, етика, естетика і філософія, "увесь стрій, уклад життя, логіка мислення, об'єкти вивчення"[11] і т.д., і т.п. — ті джерела національної школи, які визначають, формують і спрямовують роботу кожного учня і вчителя, зрештою, усього педагогічного колективу і життя школи в цілому. В.Островський також наголошував, що освіта і виховання у такому разі мають виходити з ідеї нації, мають бути пройняті духом народу, його вдачею, ідеалами, бажаннями й стремліннями. "А для існування нації необхідні три головні засоби, які треба підтримувати й розвивати, а саме: мова, культура, державність. Мова — знаряддя духу. Дух же нації виявляється в її культурі, яку захищає нація, між іншим, і державністю, прийняття через школу рідної культури — це не тільки освіта, але й виховання", — писав він у статті "Національне виховання".[12] Набуті ж на цих підставах знання не повинні бути знаннями заради знань. Вони мають визначати сутність ідеї, формувати національний світогляд вихованців, національні особливості його зв'язків зі світом, ставлення до цього світу, вчити розуміти своє призначення в ньому, свій обов'язок і свою відповідальність перед ним.

У розвитку цих начал духовного світу учня українські педагоги кінця XIX — початку XX ст. вбачали основне призначення національної школи. Кінцевим результатом такого розвитку, зазначав І.Невеселий, має бути *усвідомлення учнем самого себе українцем,* "щоб стати свобідним через широкий погляд на життя, яким прямувати до краси й людяності, щоб цим самим розвинути в українському народові його волю, розум і душу для його ж щастя, добробуту й слави".[13] Погодьмося: таке розуміння національної освіти і виховання, отже і вивчення літератури, набирає особливо важливого значення сьогодні, коли Україна все-таки виборола і утверджує свою Незалежність.

Особливості національної ідеї в методиці викладання української літератури характеризують також *дидактичні прийоми і засоби їх здійснення*. В цьому плані неабияке зацікавлення викликають праці та педагогічний досвід Б.Грінченка, П.Юркевича, М.Сумцова та Я.Мамонтова, хоча вони ведуть мову не стільки про методику викладання літератури, скільки про загальнодидактичні проблеми, все ж таки їх міркування, думки і пропозиції щодо удосконалення форм, методів та принципів мають пряме відношення й до удосконалення організації роботи учня і вчителя на заняттях з української літератури. Розробляючи методику літературного читання, Б.Грінченко значну увагу приділяв проблемі читача, формуванню його художньо-естетичних зацікавлень та смаків. Серед них, зазначає Г.Сивокінь, на перший план він виносить такі проблеми:

1. Формування навичок у галузі художності як способу літературного мислення, тобто розуміння специфіки літератури.

2. Моральні критерії та їх визначальна роль в оцінці прочитаного.

3. Повчальність, наявність позитивного прикладу, взірцевість у зображенні доброго, а не лихого в системі критеріїв оцінки твору.

4. Морально-етичний план суджень читача про твори. "Заглушеність" соціально-політичного аспекту читацьких оцінок у порівнянні з морально-етичним планом суджень.

5. Рівень сприйняття читачем саме естетичної специфіки слова в літературному творі.[14]

Постановка і розв'язання цих проблем вимагали глибокого й усебічного вивчення духовного світу читачів, художньо-естетичного, філософського, психічного, соціально-політичного та інших виявів їх кругозору, ідеалів, світоглядних переконань і т.д., що, своєю чергою, визначило методику роботи з читачем, способи організації літературної освіти не лише дорослого населення, а й підростаючих поколінь. Одним з першорядних серед них для Б.Грінченка було написання рецензій, самостійне читання з наступним обговоренням прочитаного, розвиток образного і абстрактного мислення.

Винятково важливе значення для формування основоположних підстав методики викладання української літератури має "філософія серця" (К.Транквіліон-Ставровецький, Г.Сковорода, Т.Шевченко, М.Гоголь, П.Куліш, П.Юркевич, Д.Чижевський). У системі філософсько-педагогічних поглядів цих мислителів зміст поняття "серце" розумівся досить широко і пов'язувався, насамперед, з людськими почуттями, переживаннями та емоціями, з їх роллю у пізнанні людиною світу, її моральним і духовним життям, що й становить предмет вивчення на уроках української літератури. Це ж, як ми мали змогу переконатися раніше, цілком і повністю узгоджувалося з психічним складом українського народу, звичаями його духовності та укладу життя загалом, випливало з них, на їх основі проходив процес формування і становлення характеру та світогляду учня.

Саме тому С.Шелухин з особливою наполегливістю застерігав від денаціоналізації навчального процесу. Розглядаючи мову як вияв душі народу, він наголошував на тому, що навчання чужою мовою є не лише протиприродним, а й згубним, адже з втратою мови народ втрачає й колишню свою духовність. Така втрата супроводжується розхитуванням психічної організації окремо взятої людини і народу в цілому, яка формувалася упродовж століть. А це, стверджує вчений, духовно знесилює націю, робить її хисткою, нестійкою, кволою і нездатною на великі акції духа. "Таким чином, — робить він висновок, — дітей треба виховувати неодмінно й завше, в атмосфері їх народности й природної мови. В противнім разі дитині загрожує неодмінно каліцтво й знесилення душі".[15] У відступах від цих закономірностей, зумовлених повсюдним зросійщенням освіти і виховання зокрема та усіх сфер українського суспільства загалом, С.Шелухин вбачав одну з причин занепаду моральності зденаціоналізованих поколінь.

Наша сучасна методика вивчення української літератури, на жаль, зовсім не приділяє уваги красі процесу навчання і виховання, красі процесу пізнання і педагогічної творчості, тобто педагогічній естетиці, хоча проблема ця не є новою в історії української освіти і школи. Звернемося тут до педагогічного досвіду Я.Мамонтова.

Як драматург, театральний діяч та критик, до роботи вчителя й учня він підходив з точки зору мистецької, естетичної. Педагогічний акт, тобто передавання знань учневі, формування його світогляду і особистості, Я.Мамонтів убачав у *перетворенні об'єктивної мети у суб'єктивне досягнення*. "З нашої точки зору об'єктивний дидактичний матеріал набирає педагогічної вартості лише тоді, коли він певним чином переломлюється в особі педагога",[16] — наголошував він. Особисте переживання вчителем і учнем виучуваного матеріалу, прийомів, способів його подачі, особливостей сприйняття, розуміння та усвідомлення — основа, суть естетичного світовідчуття, яке формується у процесі навчання. До його складових, за Я.Мамонтовим, входить *естетичне споглядання* (пасивне естетичне світовідчуття) і *мистецька творчість* (активне естетичне світовідчуття). Розвиваючи процес пізнання, поглиблюючи, удосконалюючи процес навчання, учитель і учень, як і будь-який митець, розвивають, поглиблюють і удосконалюють обидві складові цього естетичного світовідчування, черпають в них енергію для своєї думки, свого мислення, легко і вільно творять їх, як митець творить художній образ. На такій основі Я.Мамонтів розробив сукупність основоположних підстав художньо-дидактичного методу навчання.[17]

XX століття також стало жорстоким випробуванням української національної ідеї в освіті та вихованні.

Так, у 1924 році виходить закон Польської республіки про обмеження вживання української мови в розпорядчих органах, суді, школі. У результаті його дії з 2532 українських шкіл у 1922—1923 навчальному році в 1929—1930 навчальному році залишилось лише 749. На 1938 рік припадає постанова "Про

обов'язкове вивчення російської мови в національних республіках СРСР", а у 1958 році було введено в дію положення про вивчення другої мови "за бажанням учнів і батьків". Звичайно, у становище тієї "другої" потрапила рідна мова, тобто українська, білоруська, молдавська, казахська, узбецька і т.д. У 30-і роки були ліквідовані всі без винятку українські школи, середні, спеціальні та вищі навчальні заклади (факультети) на Кубані, в Сибіру, на Далекому Сході і т.д. Усе це потягло за собою відповідні наслідки. У період хрущовсько-брежнєвського правління кількість дітей, які навчались рідною мовою, неухильно зменшувалась. Якщо у 1985—1986 навчальному році українською мовою в Україні навчалось 48,2% дітей, то у 1990—1991 навчальному році таких дітей зменшилось до 47,9%. Як бачимо, це становило менше половини усіх учнів. Натомість в Росії нічого подібного не спостерігалось. Там учні й батьки "не відмовлялись" від вивчення російської мови навіть тоді, коли вона не була їм рідною. Звичайно, в Росії ніхто не дбав і про школи мовою національних меншин. За п'ять років хваленої "перебудови" приріст кількості російськомовних учнів перевищив приріст україномовного контингенту в 2,7 рази. На Донбасі, в Криму, східних і південних областях України масово переводились на російську мову навчання не лише міські, а й сільські школи. Така ж тенденція спостерігалась і в країнах соціалістичного табору.[18]

Аналіз програм, підручників та посібників з української літератури як, зрештою, й з інших предметів, також показує, що їх зміст та ідейне спрямування суворо контролювались та регламентувались комуністичною Москвою та її прислужниками. "Новые направленные и дописанные программы по курсам украинской литературы акцентируют внимание преподавателей украинской литературы на необходимость вести решительную борьбу со всякими проявлениями буржуазной идеологии в украинской литературе, и особенно, против идеологии украинского буржуазного национализма и космополитизма; против враждебных марксизму-ленинизму теорий в литературе: "теорий единого потока", теории "безбуржуазности украинской нации", формализма, вульгарного социологизма, буржуазного объективизма и других ненаучных теорий...",[19] — наголошувалось у зведеному звіті про роботу педагогічних інститутів за 1951—1952 навчальний рік.

На основі цих вимог та ідеологічних настанов відбувалося викривлення закономірностей національного літературного поступування, цілеспрямоване спотворення творчості того чи іншого письменника і т.д. Щоб переконатися в цьому, достатньо порівняти, скажімо, "Підручник історії української літератури" Ол.Дорошкевича (1924) та "Історію української літератури. Перша половина XIX століття" за ред. І.П. Скрипника (1980), "Українську радянську літературу" за ред. П.П. Кононенка та В.В. Фащенка (1979), інші підручники та посібники для середньої школи.

Характер запитань до того чи іншого підрозділу, відповідної теми у підручнику Ол.Дорошкевича націлює читача на пошукову роботу, спонукає до самостійного відкриття суті літературних явищ, до спостереження, аналізу і синтезу у ході роботи над художнім твором та вивченням монографічних тем. Скажімо, для систематизації знань про роман П.Куліша "Чорна рада" Ол.Дорошкевич подає такі запитання і завдання: Чи вдалося П.Кулішеві відтворити соціальну боротьбу й побут середини XVII ст.? На боці якого суспільного класу авторові симпатії? Чим це можна довести й чим пояснити? Зробіть спостереження над мовою "Ч.Р.".

Після вивчення оповідань Марка Вовчка маємо завдання виписати кілька характеристик дівчат і парубків, порівняти їх і вияснити, чи дійсно вони позбавлені індивідуальних рис.[20] Слід також наголосити, що за всього соціологічного, класового підходу автора до висвітлення історії української літератури, увесь методичний апарат підручника, його структура, добір матеріалу і способи його викладу значною мірою підпорядковані з'ясуванню національних особливостей того чи іншого твору, художньої спадщини письменника в цілому та літературного поступування загалом.

На його сторінках маємо стисли, але ґрунтовні огляди не лише літописів, "Слова о полку Ігоревім", творчості Г.Сковороди, Т.Шевченка, І.Франка, Лесі Українки, П.Тичини, а й О.Конисього, Б.Грінченка, М.Яцківа, Б.Легкого, В.Винниченка, А.Кримського, О.Кандиби (Олександра Олеся), С.Черкасенка, Т.Осьмачки, М.Хвильового, В.Поліщука, В.Підмогильного, Г.Михайличенка та інших письменників.

Однак засилля комуно-совєтської ідеології призвело до того, що формування цих основоположних підстав підготовки, написання підручників та посібників з української літератури для середньої і вищої школи було повністю перекреслене. Більше того, вони піддавались різкій критиці і заперечувались як вияви нехай і надуманого українського буржуазного націоналізму. Навіть тоді, коли в окремих з цих видань, як то, скажімо, "Основи теорії літератури. Вступ до літературознавства" П.Волинського (1967), "Теорія літератури. Посібник для вчителя" О.Бандури (1969) і йшлося про національні особливості літератури, то вони носили декларативний характер, у них не знаходили розвитку ідеї попередніх учених, скажімо, того ж самого Ол.Дорошкевича.

Та було б помилковим думати, що в цей час за таких найжорстокіших обставин українська національна ідея в педагогіці загалом та методиці викладання української літератури зокрема не знайшла свого подальшого становлення і розвитку. Характеризними в цьому плані є праці Г.Ващенка, М.Возняка, С.Сірополка, В.Сухомлинського, Є.Сявавко, Ю.Ступака, М.Стельмаховича, матеріали Першого Українського Педагогічного Конгресу, який відбувся у Львові в 1935 році, тощо.

Вільні від більшовицької ідеології, українські педагоги, які працювали у вигнанні, створили непересічної ваги праці, розвинули і поглибили ідеї своїх попередників, надали українській національній ідеї в освіті та вихованні нового, ще глибшого змісту. Наголосимо тут з особливою силою: зміст, завдання національної освіти та виховання, їх мета полягали не лише у плеканні українських народних звичаїв та обрядів у суто побутовому їх розумінні, а й у розумінні історичному, соціальному, психологічному, морально-етичному і т.д. Однією з найважливіших рис національного характеру, яку необхідно формувати у нашої молоді, Г.Ващенко вважав любов до Батьківщини. Її зміст він пов'язував з любов'ю до свого народу, рідної природи, української історії та духовності, шанування кращих звичаїв нашого народу, умінням берегти свою національну честь і гідність, честь і славу України, самовіддано працювати для її добра, бути готовим боронити її від ворогів, а "коли цього потребуватимуть обставини, бути навіть готовим покласти за неї своє життя".[21] Аналізуючи характер теоретичних пошуків та практичної діяльності українських педагогів у здійсненні цих завдань, Б.Ступарик вказує, що основні складові цих пошуків та діяльності становили вимоги 1) вивчення кожного предмета у найтісніших взаємозв'язках з наукою про людину й громадянство, а також 2) зосередження усіх українознавчих предметів довкола своєї програмної осі — українського народу і його культури з метою 3) пробудження в українській дитині національно-патріотичних чеснот, формування її національної свідомості, отже й як цілісної національно свідомої особистості.[22]

Як приклад єдності такої теорії та практики дослідник подає виступ В.Пачовського на згаданому Першому Педагогічному Конгресі у Львові. Зазначивши додатні положення розроблених раніше програм, В.Пачовський, зокрема, наголосив на доконечній необхідності вивчати українську літературу як складову загальноєвропейської культури і таким чином захистити її від понижуючої ролі несамостійної літератури. Виходячи з того, що українці перебували на колоніальному становищі у складі інших держав, В.Пачовський настійно рекомендував уводити до програм твори вітчизняного письменства з яскраво вираженим державотворчим змістом. Вивчення літератури в такому разі має бути, як бачимо, підпорядковане, кажучи словами І.Франка, витворенню з величезної етнічної маси української нації, до того ж нації, свідомої своїх національних ідеалів, кінцевої мети свого національного поступування. Не косметичні заходи, не боязнь докорінної перебудови на цих підставах усієї літературної освіти, а рішучі зміни, введення до шкільних програм, насамперед, таких епохальних у нашій літературі творів, як публіцистичні статті І.Франка "Поза межами можливого", "Що таке поступ?", "Одвертий лист до галицької української молодежі", Т.Зіньківського "Молода Україна, її становище і шлях", пенталогія Б.Лепкого "Мазепа", роман-спогад Ю.Горліса-Горського "Холодний Яр" і т.д. потрібне сьогодні нашій школі.

Маємо також зауважити, що і у підсовєтській Україні, переживаючи обмеження, утиски і переслідування, національно

свідомі педагоги шукали різних способів розвивати ідеї національної освіти і виховання, впроваджували їх у повсякденну практику освітньо-виховної роботи. Скажімо, книги В.Сухомлинського "Серце віддаю дітям", "Народження громадянина" дають усі підстави вважати їх подальшим розвитком ідей Г.Сковороди, Т.Шевченка, П.Куліша, П.Юркевича, Д.Чижевського та інших представників "філософії серця". І справа тут не лише у назвах, у наявності в них слова "серце". Усім своїм змістом праці В.Сухомлинського, як і праці названих його попередників, спрямовані на розуміння й усвідомлення виховниками національної природи психічного складу і духовного світу української дитини, на формування на цих підставах її життєвих принципів та ідеалів, дієвої її життєвої позиції. А ось як говорить В.Сухомлинський про емоційно-естетичне пізнання учнями ідей у процесі навчання та виховання: "Справжнє пізнання ідеї (пізнання розумом і серцем, формування особистого ставлення до моральної істини, принципу) починається тоді, коли ви звертаєтесь до внутрішнього духовного світу своїх вихованців".[23] Тому основне завдання учителя на уроках літератури й історії він вбачав у розкритті перед свідомістю і серцем учня, насамперед, історії моралі. Само собою зрозуміло, що природу того світу, тієї моралі він розумів як українську, національну і проблемам їх формування присвятив усе своє свідоме життя.

У русло української національної ідеї спрямовували викладання національного письменства й праці Ю.Ступака "Виховне значення українського фольклору" (1960), Є.Сявавко "Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку" (1974), М.Стельмаховича "Народна педагогіка" (1985) та інші.

Як бачимо, в історії української школи та педагогіки проблемі вивчення української літератури як національної відводилось зовсім мало уваги. Вона то зовсім не викладалась у начальних закладах, то, як у підсовєтській Україні, викладалась спотворено, тенденційно. Роки Національно-Визвольних Змагань стали тим часом, коли на ґрунті української національної ідеї було розроблено усю сукупність основоположних підстав національної літературної освіти. Ними передбачалось викладання української літератури 1) як історії української національної духовності, отже у якнайтісніших взаємозв'язках з народними звичаями, національною історією та культурою, 2) зміст такого викладання визначався українською національною ідеєю, яка розумілася не лише як формування національного характеру, національних ідеалів і національного світогляду загалом, а й як упровадження в практику навчання таких форм, методів і принципів навчання, які якнайповніше відповідають національній природі психічного складу і духовного світу учня, якнайповніше виражають їх і 3) скеровують усю роботу учителя і учня на організацію таких обставин, у яких найприроднішим чином відбувається розвиток і становлення національної сутності вихованця, тобто національної природи його світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння, світовираження і світоутвердження, на основі чого й відбувається розвиток їх здібностей, формування життєвих принципів та ідеалів, дієвої життєвої позиції, національних типів взаємозв'язків людини з навколишнім світом. Цими ідеалами була перейнята передова національна педагогічна думка від найдавніших часів до нашого сьогодення, що й забезпечило їй життєздатність навіть за найскладніших обставин, включаючи й комуносовєтську всевладність та її панування у всіх сферах життя людини й суспільства.

Посилання

[1] Докладно про цей циркуляр читай: Яременко Василь. Архівні документи Валуєвського циркуляра 1863 року та їх сприйняття // Яременко Василь "...Літератури дивна течія..." (Праці 2001—2010 років). — К., 2011. — С.319—349.

[2] Усі дані подано за книгою: Іванишин Василь, Радевич-Винницький Ярослав. Мова і нація. Тези про місце і роль мови в національному відродженні України. — Дрогобич, 1992. — С.20—21.

[3] Міхновський Микола. Справа української інтелігенції в програмі Української народної партії (фрагмент) // Міхновський Микола. Самостійна Україна. — К., 2002. — С.47.

[4] Там само.

[5] Ющишин І. Рідна мова в рідній школі // Учитель. — 1910. — Ч.15—16. — С.229.

[6] Духнович Олександр. Народная педагогия (фрагмент) // Духнович Олександр. Твори. — Ужгород, 1993. — С.205.

[7] Див.: Писання Трохима Зіньківського / Зредаг. В.Чайченко. — Львів, 1896. — Кн.2. — С.106.

[8] Про розуміння О.Потебнею та іншими вченими цієї проблеми докладніше див.: Гринів Олег. Українська націологія: XIX — початок XX століття. — Львів, 2005. — С.69—77.

[9] Потебня А.А. Язык и народность // Потебня А.А. Мысль и язык. Изд. пятое, пересмотренное и исправленное, с вводной статьей В.И. Харциева. — Х., 1926. — С.190.

[10] Див. про це докладніше у кн.: Ступарик Б.М. Національна школа: витоки, становлення. — К., 1998. — С.85—204.

[11] Островський В. Національне виховання // Вільна Українська Школа. — 1918—1919. — №3. — С.139.

[12] Островський В. Національне виховання. — С.140—141.

[13] Невеселий І. Для себе й через себе // Вільна Українська Школа. — 1918—1919. — №8-9. — С.75—76.

[14] Сивокінь Г.М. Одвічний діалог. Українська література і її читач від давнини до сьогодні. — К., 1984. — С.153—165.

[15] Шелухин Сергій. Значіння рідної мови для народности й творчости. — У Київі, 1911. — С.20—21.

[16] Мамонтів Яків. Сучасні проблеми педагогічної творчости. Частина перша. Педагог як мистець. — Х., 1922. — С.11—12.

[17] Мамонтів Яків. Сучасні проблеми педагогічної творчости. Частина перша. Педагог як мистець. — Х., 1922. — С.11—12. — С.33.

[18] Усі дані подано за книгою: Іванишин Василь, Радевич-Винницький Ярослав. Мова і нація. Тези про місце і роль мови в національному відродженні України. — С.22, 32.

[19] Цитую за книгою: Коротєєва-Камінська В.О. Викладання української мови та українознавства у вищих навчальних закладах (історичний аспект). — К., 2006. — С,132.

[20] Дорошкевич Ол. Підручник історії української літератури. — Харків-Київ, 1924. — С.102, 140.

[21] Ващенко Григорій. Виховання волі і характеру. — К., 1999. — С.264.

[22] Ступарик Б.М. Національна школа: витоки, становлення. — С.232—233.

[23] Сухомлинський В.О. Вибрані твори: У 5-и томах. — К., 1996. — Т.3. — С.511.

В статье анализируются особенности становления и развития национальной идеи в украинской педагогической мысли XIX—XX столетий, указывается на ее значение для формирования национальных оснований изучения украинской литературы в современной школе.

Ключевые слова: *нация, идея, школа, опыт, методика.*

In this article have done analysis particulars development and progress of national idea in Ukrainian pedagogical thought XIX—XX centuries, indicate it importance for forming national base of learning Ukrainian literature in modern school.

Key words: *nation, idea, school, experiment, methodic.*